

valóság

A TARTALOMBÓL

Magyar Beck István:
Embernevelés = emberalkotás a „szabadság”
börtönében

Kupán Árpád: Nagysándor József
honvédtábornok életútja

Szabó Ágnes: Az egészségügy helyzete
Csanád vármegyében az 1831. évi
kolera idején

Dr. Vida Csaba: Az Osztrák–Magyar
Monarchia katonája, a Cseh-szlovák
Légió tisztje, a csehszlovák haderő főtisztje,
a Szlovák Köztársaság tábornoka

Pelle János: A Soa Debrecenben

Takács Péter: Két mártír a történelem
sodrában. Szilágyi László
és Tomasovszky András

Iványi Márton: „...Ébredj halotti álmodból...”
Román himnusz és nacionalizmus

Tefner Zoltán: A labdarúgás dunai iskolája.
Miért volt a labdarúgás forradalma
osztrák–magyar (és –cseh) forradalom?

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
4

12

VALÓSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2014. december; LVII. évfolyam 12. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
iPress Center Hungary Zrt.
Felelős vezető
Lakatos Imre
vezérigazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Lukács Annamária

Embernevelés = emberalkotás a „szabadság” börtönében

(Problémafölvetés. A jelenlegi fejlesztési irányok) Ha valaki alaposabban utánanéző az oktatás – és azon belül a felsőoktatás – jelenlegi fejlesztési irányainak, nem kis meglepetésére tudatosulhat benne, hogy többnyire az oktatás eszközeinek a fejlesztéséről folynak a disputák. Ezen eszközök jelentős része technikai berendezések, más részük papírra fektetett szabályok, amelyek éppen úgy sztereotipizálják az oktatási folyamatokat, mint teszik ezt a technikai berendezések. Nem azt állítom, hogy ilyen körülmények között nem lehetséges korunk központi értékének, a kreativitásnak a fejlesztése. *Azt viszont állítom, miszerint az emberi – például a tanár-diák – kapcsolatok hiányában a kreativitás nem örökíthető át a fiatalabb nemzedékekre. Módjával kell tehát bánni az oktatás civilizációjának a fejlesztésével és nem szabad megfelelni az oktatás kultúrájának legalábbis a fenntartásáról* (Magyari Beck, 2004, 2005).

Szívem szerint azt is inkább fejleszteném, jöllehet a mai, digitálisnak nevezett korban a kultúra kifejezését vagy kerülük, vagy a civilizációval azonosnak tekintve, gondtalanul összekeverik a két fogalmat, zavarba hozva ezzel a tárgyra vonatkozó minden kommunikációt. A korunkban oly divatos Samuel P. Huntington a harmadik megoldást választja, amikor a két fogalmat vagy szinonimákként kezeli, vagy különböző értelemmel ruházza föl, elkerülve még a hozzátétőlegesen is pontos definíciójukat, engedve a posztmodern szellem logikai klausztrofóbiájának (Huntington, 2002). Hogyan lehet fölvetni ilyen szellemi közegben – vagy ha úgy tetszik kontextusban – a kreativitás fogalmát és fejlesztésének eszköztárára vonatkozó módszerek kérdését?

(Rövid beszámoló egy lehetséges, sőt gyakorolt tanári eljárásról) Az olvasó számára szerénytelennek tűnő módon a saját oktatási gyakorlatomról szeretnék itt röviden beszámolni. Ezt a nappali hallgatóimnál főleg a vizsgákon gyakorolom, a PhD-, illetve DLA-hallgatóim körében viszont minden alkalommal, amikor az óráimra sor kerül. Az oktatási krédóm lényege, hogy a tanárnak nem szabad sokat ismételnie magát, inkább alkotnia kell magukon az előadásokon is. És ha lehetséges, ez az alkotás legyen interaktív, amelyben a hallgató is részt vesz. Azaz, *a hangsúly nem a megbeszélés, tehát a kommunikációs interaktivitáson van, hanem az interaktív kreativitáson, interaktív alkotáson fekszik.*

A DLA-hallgatóim esetében kérdések sokaságának a felvetésével indulok, amelyek egy ponton túl kimutatják, hogy nem léteznek egymástól izolált problémák. Léteznek viszont problémakörök, amelyeken belül az egyes kérdések megválaszolása a többi problémára adott megoldásoknak is a függvénye. A PhD-hallgatóim körében más a rendszer. Ott a hallgatók is előadnak, és utána vitákat tartunk az elhangzott tanulmányokról. Több, korábban publikált saját angol nyelvű dolgozatomat is a „hallgatói ítélőszék” elé bocsátom, amivel arra is fény derül, hogy mennyire időszerűek még tudományos munkásságom korábbi termékeinek az eredményei. Tapasztalataim szerint minden alkalommal meghaladjuk a megvitatott tanulmányok álláspontját, esetenként kritikailag, esetenként innovatív – azaz továbbfejlesztő jelleggel (örömmel számolhatok be, hogy a saját munkáim esetében is ez az innovatív szellem uralkodik, ámde eddig még nem kellett szembenéznem a korábbi téziseimet lesöpítő indulattal).

Ha a hallgatói hozzájárulás tudományos értékű, ami szintén előfordult, a hallgató nevét idézem ama következő munkámban, amely a megvitatott anyagra épül, és azt fejleszti tovább. Plágium még a tanár-hallgatói viszonyban is kizárt a saját pedagógiámból. A nappalis hallgatók vizsgáztatása – amely immáron 40 éve csoportos szóbeli vizsga – általában olyan kérdéssel indul, amelyet számos esetben maguk a hallgatók javasolnak megvitatásra. Ha én teszek föl kérdést, az többnyire olyan, amely nem lett tárgyalva az előadásokon, viszont részben a tananyag tudásával, részben kreatív kapcsolatteremtéssel, tehát mindkettővel – emlékezzünk a távoli asszociációk kreatív technikájára – megközelíthető. Ha másképp nem, hát tanári rávezetéssel.

Szilárd meggyőződésem, miszerint ebben a – hangsúlyozom – kreatív interaktivitásban jelenhet meg explicit módon az alkotó munka és tevékenység élő modellje. Ennek a belsővé tétele jelenti azt a pedagógiai hozamot, mely révén a hallgató egyedül maradván a megoldandó kérdéseivel, képes alkotó módon túllépni önmaga korlátain. Sietek megjegyezni, hogy az itt leírt módszer roppant kockázatos. A tanár maga számtalanszor néz szembe tudásának fehér foltjaival, vannak esetek, amikor le kell tennie a fegyvert azzal, hogy a fölvetett kérdés ebben a pillanatban nem tűnik megválaszolhatónak, viszont előre-léptünk a félmegoldásig, amit a kérdés megfogalmazása és jelentőségének átértékelése jelent.

Ugyanakkor magam is kreatív állapotba kerülök, megvallom, több olyan gondolatom, tananyag-fejlesztési ötletem támad, mint amennyit le tudok az óráim után jegyezni. Arról nem is beszélve, mely szerint így oktatva a tanár esetenként túlságosan nagy szellemi igénybevételnek van kitéve. Viszont elkerülhető az egyetemi oktató, pedagógus belső kiégyesége. A tanár nem válik lemezzé. És az előadások általában frissek, nem a kifáradt rutin manifesztációi. Ezzel az egyetempedagógiai módszerrel jelentősen kompenzálható a valódi kutatást napjainkban sújtó időhiány. Ugyanis az előadások – a már elsíratott katedra pedagógia fő szinterei – kutató műhellyé válnak. „Gályapadból laboratórium”, hogy Németh László egyik esszéesorának címét idézzem, amelyben az író bemutatja, hogyan vált számára eminens alkotássá az a fordítói munka, amelyet az íróra – ha nem is formálisan, de – kivetett szilencium jelentett a múlt században (Németh, 1963).

(Méretgazdaságossági szemlélet az iparosított oktatásban) A fentiekben vázolt eljárás tanár-diák interakciót feltételez. Az oktatás fejlesztése azonban nem ebben az irányban bontakozik ki. *Mind több szorosan vett technikai szerkezet épül be a tanár és a diák közé, amellyel az említett viszony közvetetté válik és a személyes tanári hatás pedig lehetetlenné.* Itt több, önmagukban véve jelentős oktatási formát kell megemlítenünk. Ilyenek például a távoktatás, online egyetemek, elektronikus tananyagok közreadása, komputerre vitt enciklopédiák ajánlottá, illetve kötelezővé tétele, elektronikus vizsgáztatási formák, professzori kurzusok tartása vokális eszközökkel, „konzerv” kurzusok és így tovább.

E formák előnye az, hogy viszonylag kevés oktató segítségével nagytömegű diákság, egyetemi hallgatóság tanítható. Én inkább úgy mondanám: programozható. Értve programozáson azt az eljárást, amely nem igényli, sőt inkább lehetetlenné teszi a hallgatói aktivitást abban az értelemben, hogy nem léphet közvetlen kapcsolatra az oktatóval. Igaz, ma már léteznek olyan „gépesített” oktatási eljárások is, amelyeknél a hallgató visszakérdezhet, a tanár pedig szinte azonnal javíthatja a diák teljesítményét, igaz mindezt a távoktatás keretein belül (Jákli, 2009). Ezeknél talán az a probléma, hogy a tanár-diák interakció ugyan megvan, de ennek arányában lassul az oktatási folyamat és az így oktatható diákság a létszámában óhatatlanul csökken. Megmarad viszont az oktatás távolsági jellege, ami egyrészt előny, mert főlegesen utazásoktól menti meg mind a tanárt, mind a diákat. Másrészt viszont a tanár-diák interakció kommunikációs csatornáit redukálja. Sem a tanár nem jelenik meg a maga viselkedésével, hanghordozásával, nézésével stb., sem pedig a diák.

Az imént mondottak sejtetik, hogy az oktatás egyre inkább ipari jelleget ölt, az „ipari” szavunk hagyományos értelmében. A kulcskifejezés, amely mindeme fejlemények mögött áll, mint irányadó jel, az úgynevezett méretgazdaságosság. A méretgazdaságosság definíció szerint „A mennyiség növekedésével a termékek előállításának egységköltsége egy határig (a termelőkapacitás maximális kihasználtságáig) csökken.” A kifejezetten anyagi termelésre megfogalmazott definíció, amelyet online Gazdasági Szótárból idéztünk, némi átalakítással alkalmazható az oktatásra is. A mennyiség itt – a mi esetünkben – az oktatott és fizető (vagy állami intézmény esetén államilag finanszírozott) diákokat vagy hallgatókat jelent. De csökken az egységköltség az egyes diákra, vagy: a hallgatóra eső intézeti kiadások nagysága. Azaz a gazdasági – amelyet korunkban általában monetáris finanszírozásra egyszerűsítünk – inputról és outputról és ezek mennyiségi arányairól van szó. Mi több, a gazdasági – monetáris – output mínusz input különbségének gyorsuló növekedéséről, amelyet merőben az inputnak a különbözet gyorsulásához képest kisebb növekedése idéz elő.

Problematisz lehet „a termelőkapacitás maximális kihasználtságának” a jelentése az iskolában. Mert ami a termelést illeti, ott a gépek kapacitása, a nyersanyag mennyisége stb. viszonylag pontosan jelzi a termelőkapacitás állapotát. Viszont a tanári munkaerőnek – még ha ez a standard tananyagok előállítására is korlátozódik – nincsenek ilyen pontos korlátai. Egyedül az úgynevezett *karoshi* – a munka közbeni halál – jelzi pontosan a munkaerő teljes kimerülését. Ez alatt vagy előtt létezik néhány fázis, amely a kimerülés fokozatait mutatja, de amely fokozatokat a méretgazdaságosság alapján működő piacgazdaságokban a tanárok rejtik, nehogy elbocsássák őket. *Ebben a szorosán vett szaktanulmányban azért megemlítnék néhányat e fázisok közül, hogy az oktatás irányítói legalább sejtsek, mennyit veszítenek a tanárok túlhajszolásával. Ilyenek: a tágabb pedagógiai szempontok kiiktatása az oktatásból és a tananyag kizárólagossá tétele, vagy további terhelés esetén az oktatás interaktív jellegének csökkenése, még további terhelés esetén a tananyag kreatív alkotó közvetítésének megszűnése, a megtanulni való sztereotipizálása, rutinszerű előadása, végezetül a közlés szabatoságának, pontosságának megszűnése. És ezzel az oktatás romlásának további szakaszairól még nem tettünk említést, de ilyenek még vannak.*

Ha belegondolunk a föntiekbe, meglepő következtetések vonhatók le. Mindenekelőtt az, hogy a gépesített oktatás pontosan úgy működik, mint a kimerülés szakaszait járó tanár. Az általunk itt felsorolt amortizációs fázisok közül a gépi oktatás ma döntően a tanári munkaerő kimerülésének az utolsó előtti fázisában van, azaz a sztereotip, rutinszerű ismeretközlést végzi. Sietek megjegyezni, miszerint ez nem feltétlenül a gépesített – iparosított – oktatás platonikus jellege. Azaz nem feltétlenül kapcsolódik a gépi oktatás lényegéhez. Elképzelhető, hogy a későbbiekben a gépi oktatás kinövi jelenlegi hiányosságait. És akkor a probléma más formát ölt. De határai neki is lesznek, ahogy léteznek határai az emberi erővel végzett oktatásnak és nevelésnek is. Mint ahogy a gépi fejlesztés is jelzi, elsősorban gazdasági szempontból. A kérdés tehát nem az, hogy melyik fejleszhető határtalanul – mert ilyen entitás amúgy sem létezik – hanem az, hogy melyik a hatékonyabb. Melyiket érdemesebb fejleszteni – mint fő vonalat – és melyiket érdemes szintén fejleszteni, de csak jobb híján.

(Kulturális gyökerek közelebbről és részletesebben) A tárgyunkat tanulmányunknak ebben az alfejezetében kissé tágabb perspektívából vesszük szemügyre. Honnan származik az a gépkultusz, amely – afféle pars pro toto alapon – mindent a gép vélt tökéletességéhez mér és abban az irányban fejleszt? Nézeteink szerint a gépkultusz a 17. és a 18. században

kifejlesztett új szemléletnek, a deizmusnak köszönhető. A deizmus az istent afféle órásmesternek képzelte el, aki eltervezi és megcsinálja a világot, amely ezt követően magától működik, mint egy afféle automata. Ahogy ezt Madách Imre drámájában az Úr önmagára nézvést kifejezi:

„Be van fejezve a nagy mű, igen,
A gép forog, az alkotó pihen.
Év-millióig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát ujítani kell.”

Meglehetősen optimista álláspont, amely a tökéletes Úrtól tökéletes alkotást tételez már az alkotó részéről is. De mit fejez ki közelebbről az idézetben kifejtett álláspont? Nyilván a nagy ipari forradalom gépeinek szellemében egy, az embernél tökéletesebb szerkezetet. Hiszen az ember megbukott a próbán és tudásvágya, életvágya következményeként alázuhant a földre. Ilyen sors érte a Sátánt is, aki mint az Isten ellen lázadó és az embert kísértő, a földön találkozik a kísértettel és ott folytatódik az együttműködés. Csak a Sátán a *pusztításban manifesztálódó hatalomvágyába* bukik bele. A világgép viszont több tekintetben ideál marad az ember – főként a fölvilágosodott ember – számára. Az ipari forradalom gépe – amelyről a deizmus a világgépét mintázta – racionális, problémamentes, determinált, működőképés, megbízható és tartós (alapanyaga többnyire a vas, az acél és a műanyag). A deizmus egy voluntarista – mindenkor szabad – teremtő istent és egy ésszerű – mindenkor determinált – teremtett gépet állít szembe egymással.

A deizmus a kereszténységben belül született, illetve maradt, de ma már nem tekintjük a kereszténység részének. Furcsa helyzetében érdekes kalandokba keveredik. Egyik belső ellentmondása abból származik, hogy az ember isteni hasonlóságát, azaz a hitet, miszerint Isten az embert a maga képére teremtette, nem részesítette elegendő mértékű kihívásban. Valaki hihet a világgépben és abban is, hogy az Isten az embert a maga képére teremtette. Ebből viszont legalább két furcsaság következik. Egyrészt az, hogy Isten is tökéletlen. Másrészt az, hogy ha nem az – hogyha Isten nem tökéletlen – akkor ő is egy gép. Ez utóbbi alternatívából adódik a szigorú logikára épülő filozófiának és a tudományunk univerzális kompetenciája. De bármelyik alternatívát is veszem, Isten fölösleges feltevésé válik az önmagát racionális világgépnek tekintő deizmusban. Furcsa állapot ez egy olyan világhelyzetben, amely a civilizációkat vallási hitek alapján különbözteti meg (Huntington, i. mű).

A deizmust Nagy-Britannia tette versenyképes világszemléletté. Gyakorlatilag ugyanis ott született meg a modern gépipar, ott lett kiemelkedő szakmává a mérnökök és – korunkig bezárólag – az ipari munkásé. Ez utóbbi történelmi misszióját az angol modell hatása alatt dolgozó, ugyanakkor e modellt legélesebben bíráló Marx hangsúlyozta. És valóban! A gép számos – a főtiekben részben megemlített – előnnyel rendelkezik, amelyekre úgy szólván rámondható a „tökéletesség”. A nagy ipari forradalmat követően a gép kilépett – mai szemmel nézve – szerény munkaeszköz helyzetéből és ezzel megindult a társadalom és az ember elgépésítése. *Ez – nagyon rövidre fogva úgy történt –, hogy az intézményeket szervezetekké fejlesztették. Metaforával szólva, amíg az intézmény: kötelező irányelv, addig a szervezet ezt az irányelvet alkalmazó és teljesülését garantáló tényezők összehangolt és működő rendszere.*

E lépések nem egyik napról a másikra következtek be. A deizmus – nyilván hosszas történelmi előzmények után – a 17. században jött a világra. A 18. század a gépek forradalmáé volt. Végül a 19. század a társadalmat – nem egy, hanem elviekben – szervezetté

tette. Az egyén és a csoport szerepe e fejlemények során egyre inkább csökken. Illetve, a 20. századra e trend rászalad az emberre. Igaz, az „ember = gép” tézise már a 18. században ismert, de ott csupán, mint a legközelebbi nem-fogalom – pontosabban ennek a – szerepében rendeli elméletileg a gép alá az embert, de ugyanő sajátosságait nem képes megjeleníteni. Erre csak a technika fejlődésének következő nagy lépése bizonyult képesnek, jelesül a kibernetika és a számítástechnika. Amíg tehát a 19. század a szó szorosabb értelmében vett technikai mérnököké, addig a 20. században a social engineering épül ki. A 21. század feltehetően a már készülődő human engineering kora lesz. Ugyanakkor azt is tudni kell, hogy az emberiség nem naptár szerint lépked előre vagy hátra (ezt se hagyjuk ki a lehetőségeink közül). Így a századok megjelölése itt sem más, mint a fejlemények jobb híján megkísérelt rögzítése az elfutó időben.

Azonban sem a social, sem a human engineering nem érthetőek a gépfogalom – kibernetikai és számítástechnikai eredetű – átalakulásának figyelembe vétele nélkül. Mielőtt ennek nekilátnánk, szólni célszerű arról is, hogy ezzel az átalakulással észrevétlenül a deizmusban is lezajlott egy, eleddig nem nagydobra vert forradalom, amely a deizmus – ezzel az úgynevezett angol modell – fenntarthatóságát jelentősen megnövelte. *Ha ugyanis nem születik meg a kibernetika és a számítástechnika, a deizmus – a maga ipari forradalomban tervezett és használt gépeinek a generalizált fölhasználásával a társadalomban és az emberre alkalmazva – történelmi zsákutcának bizonyul.* Így azonban képes volna megtartani a történelem főáramának pozícióját, feltéve, ha nem negligálja az új géptípusokat, amikor önmagát akár az iparban, akár a társadalomra, akár az emberre applikálja.

Miben különbözik a hagyományos – mondjuk úgy, reflex-típusú – gépektől az informatikai géptípus? Nos, mindenekelőtt abban a köztudott tényben, miszerint amíg a hagyományos gépnél a hardver és a szoftver egybeesik, az informatikai berendezésnél ez a két funkció szétválik, és a hardver a működésnek nem determinációja, hanem lehetősége, amely számos szoftvert képes megtestesíteni. Csábító volna ezt a gépet humanoidnak nevezni és a szoftvert az ember esetében kultúrának. *Ekkor a hardver adta lehetőségek – embernél ezek a szabadság – arra szolgálnak, hogy a hardver – embernél ez a biológiai test – megváltoztathassa vagy a kultúra egy kisebb részét, vagy magát az egész kultúrát.* Teheti ezt, akár mint elit kezdeményező a társadalomban, akár mint követő, olyankor, amikor a túlélés algoritmusá ez megköveteli.

Sajnálatos módon a gépiesség ideálja még ma is a nagy ipari forradalom gépeire támaszkodik. A kibernetikai és a számítástechnikai gépeket nem tekintjük gépieseknek. Legfőlőbb csak annyiban, amennyiben eszközeinknek tartjuk. Holott esetenként majdnem vagy egyenlő intelligenciájú partnereink, vagy meg is haladják az emberi intelligenciát. *Létezésük nem a gépfogalmat fejleszti, amennyiben a régi gépek mellé állítva egy általánosabb gépelméleten munkálkodnának a technika szakemberei, hanem inkább a biológiai és az embertudományokat, amennyiben a biológusok az anorganikus élet új formáiról beszélnek, a társadalomkutatók pedig az ember evolúciós ellenfelét ismerik föl a gépekben.* A deizmusból továbbfejlesztett – úgynevezett angol – modellnek egyelőre nincs számottevő konkurense. De az is tény, hogy a 18. század gépeihez ragaszkodó modell idejétmúlt tökéletességi kritériumokhoz ragaszkodik, amivel egyre kevésbé érthetünk egyet.

(„Alapját vesztett fölépítmény”) A fentiek után a probléma általában és a pedagógiában sajátosan a következőképpen fogalmazható meg. Hogyan beszélhetünk egyáltalában kreativitásról és innovációról egy olyan kulturális közegben, amely mindennek a gépesítésére törekszik, mégpedig a nagy ipari forradalom leghagyományosabb reflex-gépeinek a mintájára? Nem az történik-e, mint a jelen alcímben idézett néhai filozófusunk Mátrai

László fölfogásában, hogy az alkotó, pragmatikus, gyakorlati tevékenység kreatív – mind a társadalom, mind az iskola níveljén – de indokolhatatlanul, *mert a társadalmi alapok, a közfelfogás, de még a tudományos szemlélet sem garantál neki megfelelő helyet* (Mátrai László, 1976). Európában még a problémamegoldó gondolkodás keretein belül tanulmányozták az alkotó tevékenységet, a második világháború kitöréséig. Az Egyesült Államokban viszont már a fegyverkezési és az űrkutatási verseny föllángolása vezetett a kreativitás alapvetően *gyakorlati* mérésének kísérleteihez (Guilford, 1950).

Vegyük szemügyre közelebről az alkotó tevékenység gyakorlatát és nemely elméleteit. Mindenekelőtt fel kell felismernünk a különbséget a kreativitás és az előbbit mindinkább kiszorító innováció között. Mert amíg a kreativitás olyan tevékenységre vonatkozó kifejezés, ahol az alkotó ember maga birtokolja a problémákat – általában egy nagyobb közösség problémáit – és annak alapján ad általa nemcsak létrehozott, hanem eredményesség, moralitás, kivitelezhetőség – és így tovább – szerint értékelt megoldásokat, amelyekért ő felelősséget is vállal, addig az innováció csupán egy újonnan javasolt eljárás vagy termék, amelyet a társadalmi kontextus értekel és szűr meg. Innováció esetén a felelősség megoszlik az innovációt létrehozó ember és a társadalom, vagy annak egyes tényezői között. Ezért az újító bármit felkínálhat, reá nézve következmények nélkül.

Az innovációnak, azaz a pusztán csak újításnak léteznek tetszetős elméletei is, amelyeket – éppen az innováció és a kreativitás összemosása miatt –, eredetileg a kreativitásra fogalmaztak meg. Ilyenek például a gén-biológia mutáció-fogalma, pontosabban ennek – szerintünk metaforikus – alkalmazása a kultúra területén. A genetikai mutáció a gén véletlenszerű megváltozása, amelynek – Richard Dawkins szerint – mindazonáltal jól megfogalmazható biokémiai okai vannak (Dawkins, 1991). E mutációk lényegében véve hibák, de egy részüket a szervezet jól fel tudja használni. Nyilván azokat a mutációkat, melyek élő organizmust módosító hatásai véletlenszerűen megfelelnek a külső környezet éppen akkor megváltozott igényeinek. Mivel azonban Dawkins arra már nem vetemedett, hogy a kultúra esetében is génprogramokról beszéljen, a kulturális program meghatározó elemeit elnevezte MÉM-eknek. Ez esetben az „alkotás” tehát MÉM-mutációnak tekinthető és szintén a determinált véletlen műve. *Ne feledjük el, hogy minden mutáció hiba, ezért az így felfogott „alkotás” is a gyökereiben hiba. Egy ilyen felfogás – jöllehet, mint láttuk az innovációra fogalmazódott meg – ám képes alaposan dehonesztálni az alkotás fogalmi lényegét és gyakorlatát. Például egy azonnal – többnyire a piacon, vagy a piacot helyettesítő, illetve inkább imitáló intézmények, például a pályázati rendszerek révén –, el nem fogadott eredményért nem szükséges fizetni, mert lehet, hogy azok csak meddő próbálkozások. Ez a nézet elfeledkezik arról, hogy az alkotást alkotó embereknek kell értékelniük, sőt, még azok is tévedhetnek és hidegre tehetik a csak utóbb megértett és hasznosított műveket.*

Hasonló csúszások az úgynevezett kreatív technikák körében is előadódnak. Ilyen például az első és leghíresebb „kreatív technika”, az Alex Osborn által alkotott brainstorming is. E technikát magyarra általában ötletrohamnak fordítják, mivel akik benne részt vesznek, nem törekednek ötleteik értékelésére, hanem – e funkciót átadván annak a vállalatnak, ahol dolgoznak – mindent a „közös kosárba” dobnak, ami az eszükbe jut. Osborn alkotását helyesebb volna nem kreatív, hanem innovatív technikának nevezni. Ezzel eszemben sincs Osborn eredményeit kétségbe vonni – hiszen magam is tiszteletbeli Alex Osborn professzor vagyok az USA-ban 1991 óta –, hanem inkább a helyére szeretném tenni ezt a fontos eljárást. Annál is inkább, mert a szorosan vett alkotó, azaz kreatív folyamatokban az ötletrohamnak roppant nagy szerepe lehet. Lévé az innováció, ha nem is azonos a kreativitással, vitán felül egyik dimenziójává válhat annak akkor, amikor valami

radikálisan újat jelent be az alkotó. Amiről viszont tudjuk, nem kötelező az alkotásban, tekintettel arra, hogy a kreativitás számtalan esetben korábbi modellek adaptálását is jelentheti. *Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy az emberiség egyik legtermékenyebb alkotói korszaka, a reneszánsz, lemondott önmaga – kétségbe nem vonható – eredetiségének hangsúlyozásáról, amikor szerényen csak újjászületésnek mondta magát.*

Közbevetőleg, de nem e tanulmány kontextusán kívül, megjegyezzük: az újítás egyszerűbb esetei elvileg már gépekkel is létre hozhatók. Így csábító volna a mesterséges intelligencia után a mesterséges kreativitásról beszélni. De nem tehetjük, mivel az úgynevezett MÉM-mutáció és az ötletroham nem a kreativitás, hanem az innováció „mechanizmusa” és technikája. A mesterséges kreativitáshoz a gépet meg kellene tanítani az ötletek generálásán túl, ugyanezek értékelésére is. Az axiomatikus építkezés után a posztulátumok – fundamentális értéktételezések – alapján megvalósítandó, azaz rendezett normatív szűrésekre. E posztulátumok lehetnek logikaiak – ezeket a mesterséges intelligencia már föltételezi a gépekben –, lehetnek esztétikaiak, lehetnek morálisak, lehetnek pragmatikusak, hogy csak a legfontosabbakra utaljunk.

Ezek között van azonban legalább egy érték, amelyik feltehetően fékezni fogja a gépi kreativitást. A morális értékekre gondolunk. Ezek az értékek ugyanis az embert helyezik mindenek elé, amivel szükségszerűen leparancsolják a gépet az emberi adottságokat meghaladó pozícióikról. Legyenek e pozíciók akár megvalósultak, akár megvalósíthatók. Az általunk reflex-gépeknek nevezett szerkezetek megmutatták a gép, emberrel szembeni erejét. Ámde a reflex nem magasrendű mentális működés, ezért szívesen engedték át a gépeknek a győzelmet. Nem ez azonban a helyzet a számítástechnikai berendezésekkel és a mesterséges intelligenciával. Ha ugyanis ezek – adott esetben a mesterséges innovációval párosulva – hatalmas gépi rendszerek szabályozóivá válnak, az ember helyzete a földön súlyos veszélyeknek néz elébe. Azaz, meggondolandó a deizmus ábrándjainak további kergetése és az ember úgyszólván feltétlen alárendelése a gép tökéletességének. Főként, ha a deizmus végre fölneszel, észreveszi, hogy a géppark újabb típusú – számítástechnikai – szerkezetekkel gazdagodott és feladja a gépies redukálását a reflex-szerűen gépiesre.

(Vissza a (kreatív) pedagógiához) A pedagógiát ma pozitív és negatív innovációk ostromolják. Ezeket eleddig sem az oktatás elmélete, sem a gyakorlata nem volt képes tudományos, elvi, valamint hasznossági alapon megszüntetni. Ezért az említett innovációk áradata egyelőre több zavart vitt be e területre, mint fejlődést. Ugyanakkor továbbra is folyik a reform mánia, amely indokoltan törekszik arra, hogy rendezze az alsó, a középszintű és a felsőoktatás helyzetét mind tartalmában, mind pedig szervezetében. *Arról azonban kevés szó esik, miszerint az oktatás problémáit előidéző okok között éppen ezek az innovációk játszanak nem elhanyagolható szerepet. Azaz a reformfolyamat nagyrészt öngerjesztő. A történelemből ismerünk ilyen folyamatokat – például a nagy ipari forradalom is rendelkezett öngerjesztő mechanizmussal, amennyiben az egyik innováció kikövetelte a következőt –, azonban e folyamatok jelentős része – maga az ipari forradalom is – meghatározott irányokkal volt jellemezhető már a maga korában. Az európai emberiség – ha nem is minden vonatkozásban, de – tudta, merre halad.*

Vegyünk példának néhány pozitív és negatív pedagógiai innovációt. Értve „pozitívan” azt a lépést, amely nem elvesz, hanem hozzátesz valamit a pedagógiához. Ezzel szemben negatív innováció az a cselekedet, eszköz stb., amely „leír” valamit a pedagógiából. A ket-
tő esetenként indokoltan is együtt jár, például a gőzhajó kiszorította a vitorlásokat, de erre nincs mindig szükség. Első példánk a szemléltető eszközök univerzuma. Mi ehhez soroljuk a komputeres prezentációkat is. Vitan felül jelentős haladást köszönhetünk ezeknek

a prezentációknak. Még abból a szempontból is, hogy ezek tanárkímélő eszközök. Mert a címszavakat, ábrákat, vázlatokat, legfőbb állításokat stb. kész formában hozza a tancsrembe. Főként a felsőoktatásban van erre mód. Azaz, nem csak a diák kap kész anyagot, hanem a tanár is megtámasztja napi sokadik előadásában, ha ilyen rögzített vázlatokból magyarázhat.

Nekem azonban nem egyszer nosztalgiaim támadnak az egyszerű fekete tábla iránt, és gondolom, ebben nem vagyok egyedül. A prezentációkat ugyanis nem lehet az óra folyamán átírni, így ez a forma megköti mind a tanár, mind a diák gondolkodását. Szemben a fekete táblával – meg akár az írásvetítővel is –, melyeken ábráink nemcsak fejleszthetőek az előadás során, hanem arra is módot adnak, hogy adott, szerencsés esetben, az ott, helyben született feltevéseinknek – *horribile dictu* –, koncepcióinknak is vizuálisan érzékelhető formát adjunk. A komputeres prezentációk használata esetenként ki is szorítja az „alacsonyabb rendű” eszközöket – léteznek tantermek, ahol ez utóbbiak hiányával a tanár mintegy rákényszerül a „modernizációra” – és így merevíti, sematizálja a tananyagot. Még nagyobb gond születhet az efféle tananyagok internetes hozzáféréseivel. Ugyanis az Internet memóriája – különben helyesen – régi fejezeteket is őriz. Ezekről azonban a tanár nem mindig tájékozott. És csak a vizsgán csodálkozhat el hallgatója archaikus szemléletén, melyre nem ő tanította ez utóbbit.

Felfogásom szerint a paradigmákat nem váltani, hanem szaporítani és akkumulálni, szintetizálni kell. Az oktatás ma vitatható értékű kettősségben vergődik. Amíg a tanár – akár az orvos – egyre nyomasztóbb adminisztrációs teher alatt nyög, az *oktatási nagyüzemek kiépülése során* (lásd a fentiekben írottakat a deizmus hatásairól), a diákok körében egy hibásan értelmezett liberalizmus terjed, amihez az oktató is alkalmazkodni kényszerül. Ennek a „liberalizmusnak” a szellemében került sor arra a javaslatra, miszerint az osztályzatokat törölni kellene és a diákot nem kvantitatív, hanem kvalitatív módon, szövegesen célszerű értékelni. *Ennek a feltehető háttérelmélete az osztályzattal implikált rangsor helyébe lépő másság elfogadása és elfogadtatása*. Hála istennek, ezt a módszert eddig csak a legalsóbb osztályokban vezették be. Mert tudniillik az osztályozás valóban nem a legsikeresebb értékelési módszer (Magyar Beck, 1971), viszont van egy rendkívül nagy előnye. Tudniillik, nem skatulyázza be a tanulót. Az osztályzat szinte szándékosan homályban felejt az érdemjegy valódi – és különben is nehezen megállapítható – okát. Miért kaptál kettőt? Mert tehetségtelen vagy, lusta vagy, a körülményeid rosszak, beteg voltál stb.? A kvalitatív, szóbeli jellemzés, ezzel szemben skatulyázik és bélyeget üt a diákra, amitől az talán egy életen át sem szabadulhat meg. Különben is, aki e módszert komolyan javasolja, annak fogalma sincs a tanárok jelenlegi munkahelyi terheléséről. Képtelenség e terhelés mellett akár harminc diákról is kompetens jellemzéseket készíteni. A gyerekre ütött bélyeg tehát felületes munkán alapulhat csak, a mai, súlyos viszonyaink közepette.

A liberalizmus jeles európai eszme és program. Mindazonáltal a nevében számos furcsaság történik. Tudok országos híru pedagógusról, aki felháborodottan beszélt arról, milyen helytelen megkövetelni a kötelező iskolába járást még alapfokon is. Abszurdum, nem? A gyermeki jogok elmélete és gyakorlata szintén helyes irányzat, de csak addig, ameddig nem fosztja meg a tanárt pedagógiai eszközeitől. Az értékeknek megvan az a szerencsétlen sajátosságuk, miszerint korlátozzák az embert. De e korlátok nélkül nincs kultúra és nincs személyiség. Hiszen a korlátok nemcsak behatárolják a mozgásterületünket, hanem védelmeznék is. Freud szerint a valóságelv maga korlátozás, szemben az örömelvvel, amely kielégülés. Ha viszont a valóságelv korlátozás, akkor a valóság is érték, amelynek tudása megfelelő életstratégiákat és magatartást generál. A pszichoanalízis

szemléletében eszerint nincs áthidalhatatlan szakadék a „van” és a „kell” között. És a „kell” – az érték – oktat a valóságra. Ezzel szemben az örömelv csak önmagunk komolyan vételére tanít, amit a valóság ismerete nélkül viszont nem tudunk kivitelezni. Sikertelenek maradunk.

Tudok családról, ahol a gyermeket szinte teljesen kiszolgáltatták a szülei a minden gyermekben erőteljesen uralkodó örömelvnek azáltal, hogy úgyszólván semmiben sem korlátozták őt. A gyermek biológiailag felnőtté vált, de nappal lehúzott redőnyök mögött alszik, mintegy menekülve a valóságtól, és csak éjszaka lesz éberré. Felnőttként is a szülei tartják el. Ennek ellenére komoly konfliktusai vannak a szüleivel. Ugyanis azt kifogásolja – látszólag éles ellentétben a tényekkel –, hogy megakadályozták őt érvényesülésében. Fölmerül a kérdés, miként hozható összefüggésbe a gyermek nevelésének majdnem teljes „liberalizmusa” ugyanő majdnem teljes „korlátozásával”. Az első tény, a nevelés teljes „liberalizmusát” volt alkalmam részleteiben is látni, a második tény, ami végeredményben inkább elmélet, semmint tény, mármint a teljes „korlátozás”, értelmezésre és magyarázatra szorul. Belegondolva e történetbe, azt hiszem, adóznunk kell e depresszióban szenvedő ember zsenialitásának. *Ő ugyanis nem kevesebbet mond, mint ama paradox állítást, mely szerint a majdnem teljes korláttalanság a majdnem teljes korlátozással jár, hiszen elidegenít az élettől és ezzel ítél sikertelenségre.* Problémák és azok értékelvű leküzdése nevel az életre.

Élünk a gyanúperrel, hogy a korlátok – és vele az értékek – rossz hírbe hozása, azaz a gyermek kiszolgáltatása az örömelvnek valahol a fogyasztó megtermelésével tart kapcsolatot. A pedagógiát a fogyasztó megtermelésének a folyamata felé tolja el. E mögött talán a fogyasztói család ideálja munkál. Már a feminizmust is belekeverték ebbe a játékba. A feminizmus – értve rajta a nők fölszabadítását a családi elnyomottság alól – eredeti céljait egyfajta pozitív diszkrimináció túlhajtásával a matriarchális család modellje irányában egyszerűsítették (vagy bonyolították). Mármost az asszonyok – mint Scitovsky Tibor leírja – a fogyasztásban jelesebbek a férfiaknál (Scitovsky, 1997), ezért a család, mint fogyasztói egység, a nők hatalmának növekedésével pregnánsabbá válik. *A fogyasztói ideálhoz azonban az örömelv uralma alatt élő gyermek még közelebb van.* Arról nem is beszélve, hogy egy bizonyos – és nem is kis mértékig – uralja édesanyja figyelmét, aki mindent meg szeretne adni gyermekének. Ilyen körülmények között a gyermek pozícióinak – sokszor a saját érdekei ellenére megvalósított – túlhangsúlyozása a családi fogyasztást növeli. E trend viszont szűk látókörű. Ugyanis az erőteljes gépesítés másoldalt munkaerő-főlösleghez vezet, ez pedig munkanélküliséghez. A munkanélküliség meg ceteris paribus piacszűkítő hatással jár. Tehát a fogyasztásra sarkallt és szocializált családokat frusztrációba, sőt kilátástalanságba sodorja, amivel növeli a társadalmi instabilitást.

Mivel a korlátozások fölszámolása joggal nevezhető negatív innovációnak a fenti definíciónk értelmében, az imént írottak példával szolgálhatnak rá. És arra is, hogy a szertelen innovációs buzgalom egy ponton túl összevisszasághoz vezet, ahonnan nehéz kiolvasni a fejlődés reális tendenciáit. Az ellenben bizonyosnak látszik a fentiek után, hogy a negatív innováció sem abszolút negatív, mert valaminek a „leírása” más dolgok és jelenségek számára nyit utat. Itt például a korlátok fölszámolása az örömelvnek. Valószínűleg ugyanez mondható el a pozitív innovációról is. Valaminek a bevezetése másvalamit hatályon kívül helyez. Procedurális értelemben ennyi várható el az innovációtól. Most kell rátérnünk a kreativitásra és a pedagógiára e tanulmány szellemében. A pedagógiára, amely kreatív és ez által nevel alkotó embereket. *Az alapvető különbség a látókör térbeli szélességében és időtávjában leledzik. Az alkotó tevékenység mind a térben, mind az időben átfogóbb jellegű, mint az egyszerű újítás. A térbeli szélessége és mélysége adja rendszer-jellegét,*

időbeli kiterjedése meg a fejlődést, amit részben előre lát a lehetőségek között, részben előidéző. Közvetlenül kapcsolódik a kultúrához, amelynek dolgozik. Ha például Márai Sándor munkásságát ebből a szempontból tekintjük, voltaképpen azt az aggodalmat érezzük ki írásaiból, amely a kultúra létre és pusztulására utal. Márai érezte és talán tudta is, hogy a kulturális hanyatlással az alkotás vonatkoztatási rendszere, kerete vész el, magával ragadva az alkotást is, ami nélkül emberi lét nincs.

Felfogásunk ezen a ponton ódivatúnak látszik, mert erőteljes értékközpontúságot tételez föl mind az oktató, mind a befogadó részéről. Ennek az értékközpontúságnak – sőt *értékbiztonságnak* – be kell épülnie a diákok, különösen az egyetemi hallgatók személyiségébe. *Az egyetemi hallgatókat azért indokolt külön kiemelni, mert ők állnak a legközelebb ahhoz, hogy tanulmányaik a kor ismereteinek a határait feszegezzék. Mégpedig úgy, hogy tevőlegesen is beleszóljanak abba, miből készül és áll össze a jövőnk. Közismert az egyetemi diákság perdöntő szerepe válságos történelmi helyzetekben.* Természetesen az érték alapú szemlélet kiépítését már a pedagógiai folyamat kezdetein, szinte a bölcsőben kezdeni kell. Ám a felsőoktatásban – ahol szakemberré válás a tét – számos hallgató úgy sajátítja el a szakismereteket, hogy már hozzá is tesz ezekhez az ismeretekhez, vagy irányt szab jövőendő alkotó, kutató vagy innovációs tevékenységeinek. Ehhez viszont az adott kultúra alapvető értékeit ismernie kell, azonosulnia velük és alkalmaznia őket, mint motivációs tényezőket, mint pedig szűrőket, melyek által egyes gondolatokat továbbfejlesztésre ítél, másokat erre alkalmatlanoknak talál.

Divatos manapság a kreatív folyamat két részre szabdalása. Eszerint az ideák generálása az egyénre, a szűrő funkció a piacra marad. Itt, e szétszabdalásban érzük ismét tetten az alkotó folyamat innovációs folyamattá egyszerűsítésének a fogásait. Talán a legfőbbeket. Ámde fölmerül a kérdés, hogyan fog szűrni a piac, ha a tényezői eleve értéksemlegesek? Értéksemleges az, aki generálja az ideát és értéksemleges az, akinek döntenie kell – mint piaci tényezőnek – az idea sorsáról. *Vajon az értéksemlegesség valójában nem egy formája-e az érdekközpontúságnak?* Akkor viszont mi különbözteti meg az értéket az érdektől? Ha nem ragaszkodunk az érték és az érdek azonos absztrakciós szintjéhez, amely ezeket egyazon klasszifikáció két, egyenértékű és egymást – mint ez a felosztásokban kötelező szabály – kizáró tagjának mutat be, akkor az érték és az érdek alá és fölé rendeltetés viszonyába kerülhet egymás vonatkozásában. Ekkor jogosult lehet az érdeket konkrétebb, az egyes egyénekhez és csoportokhoz közelebb állóaknak venni, miközben az értékek a nagyobb és elvontabb egységek, társadalmak, kultúrák velejáírói. *Úgy is mondhatnánk: az érdekek a társadalom mikro-egységeinek az értékei, míg az értékek a társadalom makro-egységeinek az érdekei.* E megfogalmazás azonban inkább szellemes, semmint igaz. Mert alapfelfogásunk szerint a mikro-egységek és érdekeik alárendelődnek a makro-egységek értékeinek. Mindamellett a fenti szellemeskedés sem nélkülözi az igazságmagot annyiban, amennyiben kölcsönös viszonyosság létezik a „főnt” és a „lent” érvényesülő normatív adottságokban.

A társadalmi normák kérdése ma alapvető kérdés. Hovatovább kialakult egy olyan szemlélet, mely az érték alapú korlátozást az individuum magánügyeibe való beavatkozásának tekinti. Az európai társadalmakban egyfajta verseny bontakozik ki abban, ki mennyi korlátot bontott le és mekkora időegység alatt. A „művet” bravúrnak kijáró taps és szimpátia kíséri. A pedagógia érték katasztrófája csupán része ennek az általános értékmentesítésnek. *A nevelés így válik a köztudatban egyfajta agresszióvá. Ha keresnünk kell valahol a tanári föllépésre adott „viszont agresszió” indokoltágát a diákok részéről, akkor azt feltehetően leginkább a nevelés ilyenén – mondjuk úgy – társadalmi betiltásában és az e mögött bábáskodó, vagy inkább basáskodó liberális ideológiákban találjuk.* Mintha

a nevelés is az ember alapvető jogaiba történő illetéktelen beavatkozás volna. Ma tehát a pedagógiában egy fölgyorsult értékleépítő folyamat tanúi vagyunk, ahol minden egyes előrelépés a gyermek újabb és újabb korlátok alóli felszabadítását hozza magával. E lavi-
na egyelőre megállíthatatlannak tűnik és hovatovább maga alá gyűri az európai kultúrát. A végeredmény az emberi tényező leépülésében manifesztálódik. Így lesz a túlzásba vitt extrém szabadelvűség önmaga ellentétévé. A személyiséget és az individuumot támogató szemléletből a személyiséget és individualitást elméletileg kizáró, gyakorlatilag leromboló elméleti vállalkozás. A gyógyszer abban a kreativitásban található, amely – szemben a merő újítással – visszaadja az ember értékvilágát természetes hordozójának. És az ebből származó praxis nem merül ki az ötletgenerálásban, hanem az egyén felelősségteljes alkotó gyakorlatává válik, melyben mind ő, mind a társadalom ismét koherens fejlődésnek indul.

HIVATKOZÁSOK

- Dawkins, R. (1991) *The Blind Watchmaker*. Penguin Books, London.
- Guilford, J. P. (1950) The 1950 Presidential Address to the American Psychological Association. In Scott G. Isaksen (ed.): *Frontiers of Creativity Research. Beyond the Basics*. Bearly Limited, Buffalo, New York, 1987.
- Huntington, S. P. (2002) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. The Free Press, UK.
- Jákli Gyula (2009) Szóbeli közlés Jákli Gyula részéről saját internetes matematikaoktató módszereiről.
- Magyari Beck István (1971) Hozzászólás az iskolai osztályozás módszertanához. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1971. 3. pp. 443–444.
- Magyari Beck István (2004) Pedagógiai realizmus. *Valóság*, 2004. 1. pp. 1–14. És In: Molnár Krisztina (szerk.) *2005 Az év esszéi*. Magyar Napló, Budapest, 2005. pp. 89–107.
- Mátrai László (1976) *Alapját veszített felépítmény. /Gyorsuló idő./* Magvető Kiadó, Budapest.
- Németh László (1963) Gályapadból laboratórium. In Németh László: *A kísérletező ember*. Magvető Kiadó, Budapest, pp. 313–424.
- Scitovsky Tibor (1997) Mi siklott félre nálunk Amerikában? *Társadalom és Gazdaság*, 1997. 3. pp. 134–150.

Nagysándor József honvédtábornok életútja

Nagyvárad gazdag történelmének és népünk történetében betöltött jelentős szerepének köszönhetően bővelkedik olyan jelentős személyiségekben, akik ebben a városban születtek, vagy életük egy bizonyos szakaszát itt töltötték, itt fejtették ki harcos tevékenységüket s ezért méltók arra, hogy emléküik fennmaradjon, s tisztelet, megbecsülés övezzé őket.

Nagysándor József egyike ezeknek a személyiségeknek, s elmondhatjuk, hogy az ő emléke ma is élő, eleven városunkban. 1990 óta minden évben október 6-án, a nemzeti gyásznapon a város magyar közössége megjelenik emléktáblájánál, ahol vezetőink, politikusaink méltató szavakkal idézik emlékéit a hős tábornoknak és mártírtársainak, s elhelyezik a kegyelet koszorúit, virágait.

Nagysándor József 1804. október 17-én született Nagyváradon, pontosabban az akkor négy városból álló Várad Olaszi nevű részében. Apja itt működött tehetős ügyvédként, három gyermekét, akik közül József volt a középső gyerek, gondos nevelésben részesítette. A nagyobbik fia jó nevű orvos lett, leánya Pest vármegye főorvosának lett a felesége, míg a középső gyermek a katolikus gimnázium elvégzése után a katonai pályát választotta, így 15 éves korában elhagyta szülővárosát és az 5. számú tüzérezred hadapródiskolájában folytatta tanulmányait, ettől kezdve csak ritkán tért vissza Váradra.

A hős tábornok emlékének megörökítését az 1867-es kiegyezés utáni enyhülési korszakban 1872-ben kezdeményezték a váradi lokálpatrióták, s gyűjtést indítottak, hogy emléktáblát állítsanak szülőházán. A ma is látható emléktáblát ünnepélyes keretek között 1873. október 11-én avatták fel, de nem azon az emeletes házon, amelyen ma áll, hanem az e ház helyén álló egykori földszintes épületen, amelyben a vitéz katona született. Ezt a házat az 1880-as években lebontották, s ezután került az emléktábla a régi ház helyén felépült, Eleméry-házként ismert új épületre. Az utca ekkor kapta a Nagysándor nevet, és viselte 1923-ig, amikor az új impérium román városvezetése Aurel Lazár román nemzetiségi politikusról nevezte el, s ma is az ő nevének szerepel. Az őshonos váradiak azonban ma is Nagysándor utca néven ismerik és emlegetik, így őrizve emlékéit.

Visszatérve Nagysándor József életpályájához, a négyéves alsófokú tisztiiskola elvégzése után az ötödik huszárezredbe került hadapródként. Az itáliai Cremonában kezdte szolgálatát. 1824-ben hadnagyként a 2. számú József főhercegről elnevezett huszárezredbe helyezték át, s Eszéken Horvát-Szlavonországban szolgált. Egy későbbi írás így írt róla: *„Nagysándor feltűnő férfias szépsége szemet szúrt az ezredben szolgáló külföldieknek, akik alig akarták elhinni, hogy belőle valamikor igazi katona legyen. Amde a fiatalember nagyon is bevált.”* 1841-ben már alszázados (Zweite Rittmeister) lett. 1842-ben a Temesközbe Ujpecsre helyezték át, 1845-ben már első helyen szerepel az alszázadosok között, s 1846-ban végre főszázados (Erste Rittmeister) – vagyis kapitány és századparancsnok lett. Ebben az évben katonai pályafutásában törést okozott egy lovasbalesetben szenvedett sérülése, ettől kezdve a rendszeres lovaglást kínzó mellbaja miatt nehezen viselte. Ő maga később, aradi vallomásaiban ezt említette nyugdíjba vonulásának fő okaként. Más források szerint családi okokkal, illetve családi viszonyainak rendezése céljából kérte nyugdíjazását.

1847. január 1-től nyugdíjba vonult és huszárezrede főhadiszállása közelében a Torontál vármegyei Zsombolyán (ma a Romániai Jimbolia) telepedett le, ahol megtakarított pénzéből birtokot bérelt és gazdálkodni kezdett. Ez időben valóban családi viszonyainak rendezésére is törekedett, eljegyzi sógorának testvérhúgát, Schmidt Emmát.

(*Nagysándor József szerepe az 1848–49-es szabadságharcban*) Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc gyökeres fordulatot hozott Nagysándor József életébe. Már 1848 áprilisában a Délvidéken szerb mozgalmak törtek ki, földfoglalásokkal, zavargásokkal. Kiss Ernő ezredes Nagysándort kérte fel a rend helyreállítására és az ottani térség, Nagyikinda térparancsnokává nevezi ki. Amikor hivatalosan megkezdődött a nemzetőrség megszervezése, 1848. június 9-én István nádor Nagysándort a pest-budai nemzetőrség VI. zászlóalja őrnagyparancsnokává nevezte ki. Mivel mellbetegsége ezidőben kiújult, saját kérésére Mezőhegyesre helyezték, az ottani állami méntelep irányításával bízták meg.

1848. szeptember 15-től visszatér a nemzetőrségbe, s csatát vív a támadó szerb csapatokkal. November 1-től alezredesi kinevezést kap, mintegy négyezer főnyi hadoszlopával Temesvár közelében működik, fő feladata a császári várőrség megfigyelése, s a környék fellállításának a megakadályozása volt. 1848. november 11–14-én győztes csata után elfoglalta Kisbecskereket, s javasolta Kossuthnak, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének Új-Arad elfoglalását, hogy megszakítsák a temesvári és aradi lázadók közötti összeköttetést. Erre végül nem került sor. Nagysándor több alkalommal levélben kérte Kossuthot, hogy adjon utasítást a bánági katonai erők koncentrálására, de Kiss Ernő nem volt képes megfelelően irányítani a parancsnoksága alatt álló hadtestet. Amikor végre Kiss Ernő helyét a tábornokká előléptetett Damjanich vette át, 1849. január 9-én, a helyzet már tarthatatlanná vált a Délvidéken. Január 10-én Kossuth arra utasította Damjanichot, hogy ha Versec és Fehértemplom védelméről kellőképpen gondoskodott, akkor Nagysándor ezredes is csatlakozzék a Bánágból feljövő főszereghhez.

Nagysándor József 1849. január 19-én hagyta el Délvidéket és a Közép-Tiszához vonult csapatával. A mintegy négy hónapi temesközi tartózkodása idején öt csatában állt helyt, bátorsága, hősiessége, jó vezető képessége jutalmául kétszer előléptették. Előbb nemzetőr zászlóaljparancsnok lett, majd dandárparancsnok Damjanich főhadiszíntérre vonuló hadosztályánál.

1849 márciusában elkezdődött Nagysándor József katonai pályafutásának második, eseményekben, sikerekben leggazdagabb és legjelentősebb szakasza. Az ún. tavaszi hadjárat bevezető hadműveleteiben is szerepet kapott. Első nagy sikerét a győztes szolnoki csatában érte el 1849. március 5-én, az itt tanúsított vitézségéért megkapta a II. osztályú katonai érdemrendet. Fontos szerepet játszott a magyar főszereg áprilisi ellentámadásában, ekkor már tábornokként (vezérőrnagyként), ugyanis Kossuth 1849. április 6-án léptette elő, s Klapkának a hadügyminisztériumba történt áthelyezése után átvette az I. hadtest parancsnokságát (április 30.).

Görgey Kossuth-ellenessége és hatalmi törekvése kiváltotta Nagysándor szembefordulását a fővezérrel, s ennek, mint nyíltszívű, szókimondó katonamember, hangot is adott. A Habsburg-ház trónfosztása körül támadt nézeteltérések során mindketten megfogalmazták ellentétes nézetüket az eseményről. Görgey a vezérkar előtt úgy nyilatkozott, hogy Magyarországot csak úgy lehetne megmenteni, ha valaki Caesar szerepére vállalkozna. Nagysándor erre végignézett a fővezéren és fenyegetően közbevágott: „*De Caesar mellől Brutus sem hiányoznék.*” Rossz viszonya Görgeyvel Buda ostromakor tovább mélyült. Bátyjának írt levelében Nagysándor megemlítette, hogy az ostrom után Görgeyt a téren találta, amint nézte a Palatinus palota égését. Mikor Nagysándor huszáraival a tüzet el akarta oltani, Görgey azt mondta, nem baj, ha leég, legalább nem lesz lakása benne Kossuthnak. E perctől fogva gyűlölte meg Görgeyt, aki viszont a huszártábornokot mindinkább Kossuth kémjének tekintette, s bizalmatlanná vált vele szembe. Ennek az lett a következménye, hogy Görgey jelentéseiben rendszeresen kifejejtette Nagysándor lett a harcokban, vezetésében kitűntek közül, sőt a később keletkezett Emlékirataiban állandóan kritizálta, sőt leértékelte Nagysándor teljesítményeit.

A szabadságharc utolsó szakasza már nem hozott, nem hozhatott újabb sikereket, hisz megkezdődött a cári főereg előrenyomulása Pest felé. Az 1849. július 15–17-i második váci csatában elszenvedett kudarc miatt Görgey igazságtalanul Nagysándort vádolta, sőt Emlékirataiban így fogalmazott: *„Én, tehát amikor Nagysándor tábornokot foggyatékos megbízhatósága és gyöngye tehetsége ellenére nem mozdítottam el már Vácott a reábizott hadsereg-parancsnokságtól, a pillanatnyi körülmények kényszere alatt cselekedtem”*. Máriássy, aki szemtanúja volt az akkori eseményeknek, ezt írta erről: *„Mily igazságtalan és lelkiismeretlen Görgey bírálataiban. Nagysándor tábornokot, kinek hadteste ezen fatális incidens alatt ép rendben maradt, és aki ezen alkalomból is helyesen és vitézül végezte kötelességét Görgey ez alkalommal gyávasággal meri gyanúsítani”*. Végül megállapítja: *„Nagysándor tábornoknak kisujjában több személyes bátorság és vitézség volt, mint Görgeyben és egész törzskarában.”* Valóban, Vácott is Nagysándor hadteste döntötte el kedvezően a csata sorsát, s amikor Görgey átkelt a Tiszán, Nagysándor fedezte visszavonulását. Görgey szintén Nagysándort bízta meg a visszavonuló hadsereg oldal- és hátvéd biztosításával is. Így került sor 1849. augusztus 2-án az ún. debreceni csatára, ahol az ötszörös túlerővel bíró orosz sereggel szemben Nagysándor hadosztályának esélye sem volt az ellenállásra, s ennek ellenére serege több órán át hőiesen tartotta magát, míg végül meghátrálásra kényszerült. Ekkor járt, augusztus 3-án, utoljára Nagysándor szülővárosában, Váradon és másnap indult el hadtestével Arad felé. A hadiszerecnce ezután végleg elpártolt mellőle. Előbb Vinga és Arad között került csatába az osztrákokkal, majd Új-Aradnál szenvedett vereséget. Mikor megérkezett Aradra, kijelentette: *„Én itt vagyok, de a haza megbukott.”* Közben híre ment Dembinszky seregének Temesváron elszenvedett vereségének s az ott harcoló csapatok felbomlásának.

Augusztus 11-én, Aradon az utolsó minisztertanács Görgeyt a legfőbb polgári és katonai hatalommal látta el, abban bízva, hogy vele az ellenség inkább fog tárgyalni, mint a kormánnyal. Görgey mint diktátor fegyverletételi ajánlatot küldött a cári csapatok parancsnokának, Paszkevicseknek. Nagysándor Görgey környezetében maradt, s 1849. augusztus 13-án Világos határában leteszik a fegyvert az oroszok előtt. Tíz nappal később, augusztus 23-án az oroszok átadták a magyar főtiszteket az osztrákoknak, akik az aradi várba zárják őket.

(Út az akasztófaig – a tábornokok vértanúsága) Az osztrák katonai hatóság még aznap megkezdte a főtisztek kihallgatását. Nagysándort először augusztus 27-én, másodszor szeptember 14-én hallgatták ki. Ezután a vádlottaknak lehetőséget adtak utólagos indítványt beterjeszteni, hogy vitathassák az előterjesztett vádpontokat.

Nagysándor József 1849. szeptember 17-i utólagos beadványában azzal védekezett, hogy vagyontalan lévén és mivel a legcsekélyebb jövedelemmel sem rendelkezett a szerb betöréskor, kénytelen volt szolgálatba lépni a haza védelmére. Ez a beadvány egy testileg-lelkileg felörlődött ember vívódását tükrözi a saját hite, egyenessége és a védekezéshez szükséges állítások összeegyeztetése között. A beadvány hangjából úgy tűnik, ő már tisztába volt sorsának drámai alakulásával és eldöntötte, nem hajlandó meghátrálni, megalázkodni.

Az ítéletet 1849. szeptember 26-án hozta meg a hadtörvényszék, a 13 vértanú feletti ítélet kötél általi halál – Schweidel kivételével, akit golyó általi halállal kívántak büntetni. Az ítéletet Haynauhoz küldték fel megerősítésre, s egyben kegyelmi felterjesztést is mellékeltek hozzá három személy esetére. Az ítéletet Haynau október 2-án hagyta jóvá és felterjesztette azt a császárhoz, Ferenc Józsefhez tudomásul vételre. Végül a döntés 9 kötél általi halál, négy golyó általi kivégzés lett.

1849. október 5-én reggel 7 órakor közölték a felsorakoztatott tábornokokkal a halálos ítéleteket, majd visszakísérték őket siralomházzá vált celláikba, ahol mindegyik előtt egy öttagú őrség vigyázott.

A fogságba esés és a kivégzés között eltelt negyvennégy napot a vádlottak az aradi várban töltötték. Nagysándor József ezalatt az idő alatt négy levelet írt, amelyekből kiolvasható egyéni, magánemberi tragédiája.

1849. szeptember 8-án nővérének, Schmidt Jánosnénak írt. Levelében kifejezi meggyőződését, hogy betegeskedő nővére meg fog gyógyulni. Ugyanakkor meglepően előre látja saját tragikus sorsát: *„Isten végtelenül igazságos és jó, a sors, amely olyan súlyosan sújtotta szerencsétlen családunkat egy harmadik – valószínűleg utolsó áldozattal – végre ki lesz engesztelve. Isten veled szeretett testvérem – légy boldog, legyetek mind boldogok, ezért imádkozik lelke mélyéből testvéred Pepi”*.

Szeptember 9-én sógorának, Schmidt Jánosnak írt hosszabb levelet, amelyben részletesen ír menyasszonyáról, aki egyben unokahúga, testvére férjének, sógorának a húga. Kifejezi sajnálatát, hogy nem tudott anyagilag is gondoskodni annak jövőjéről, mivel a balszerencsés debreceni csatában majdnem minden pénzét elveszítette. Íme, hogyan írt imádott menyasszonyáról: *„Azon, hogy Emma ennyi bátorságot, ennyi lélekjelenlétet tanúsított, nem is csodálkozom, mert nemcsak a külseje olyan meglepően tökéletes, olyan ritka szép, hogy mindenkire a legmélyebb, legmaradandóbb hatást gyakorolja, hanem a szelleme, a szíve, a lelke is olyan ritka értékű, hogy mindenkinek csodálattal és megbecsüléssel kell adóznia neki. Szerencsés, nagyon szerencsés az a férfi, akié lesz ez a csakugyan minden tekintetben tökéletes mennyei teremtmény. Lelkem mélyéből azért imádkozom bensőséges szívvel, hogy Isten adjon neki sok szerencsét.”*

A menyasszonyához is szeptember 9-én írt búcsúlevelet, amely lángoló szerelmi vallomás. Már a megszólítás is – *„Szeretett drága angyali jóságú Emmám!”* – sokatmondó. Idéziünk belőle: *„... immár elvesztettem minden reményem, – mindent elvesztettem, csak irántad való végtelen, határtalan szerelmemet nem. Ez a legmélyebb, legszentebb érzés, amit valaha éreztem, és ez el fog kísérni a sírba – az emlék, az irántad érzett rajongás lesz egy jobb, örökké tartó jóvendőbe vetett végső vigaszom, melyet már nem felhősítenek el földi dolgok. [...] Gondolj rám szeretettel és együttérzéssel, mint ahogy én is mindig, az élet utolsó percéig szüntelenül szeretlek és imádlak. Isten legszentebb, legszebb áldása Rád, szeretett, drága, szép, angyali jóságú erényes leánykám. Légy boldog, ezért imádkozik lelke mélyéből imádó Pepid.*

Emlékiül küldök egy hajfűrtöt – Isten veled Emmám.”

A történet itt nem ér véget. Nagysándor a kivégzése előtt, október 5-én írt utolsó leveléből, melyet gyóntatópapjának, Vinkler Brúnó szerzetesnek címzett, kitűnik, hogy a szerzetes közvetítésével visszaküldte Emmának a jegygyűrűt és a házasságkötési engedélyt, és ez által az így szabaddá tett menyasszonyával végakarátát is közölte, hogy legyen boldog, és menjen férjhez, ha megfelelő párra akad. Négyévi gyász után Emma élete új fordulatot vett. Férjhez ment egy szelíd lelkű, nálánál 28 évvel idősebb férfihoz, Klauzál Gáborhoz, aki egyazon esztendőben született Nagysándor Józseffel. Emma családi körben megtalálta az elveszettnek hitt boldogságot, de azért híven és kegyelettel őrizte a mártír Nagysándor József emlékét.

(A hős tábornok halála) Nagysándor József kivégzése pillanatában is biznyságot tett rettenhetetlen bátorságáról és hidegvéréről, amellyel a halált fogadta.

Gyóntatója, Vinkler Brúnó minorita szerzetes, visszaemlékezésében leírta, hogy amikor a kivégzésre vonultak és a vár déli oldalán fekvő nyílt téren az elítéltek számára felállított kilenc egyágú tölgyfacölöpöt, amelynek mindegyike egy-egy vaskampóval volt

ellátva, meglátták, Vécsey megjegyezte: „*Hát ilyen akasztófákat készítettek számunkra?*” Erre Nagysándor keserű gúnnyal felelte: „*Hadd el barátom, ez a legjobb és a legcélszerűbb.*” – Amikor észrevette, hogy gyóntatója meghatódva könnyezik, így szólt hozzá: „*Tegnap Ön vigasztalt engem, s most sír!*”

Ötödikként került sorra, s rendkívül keményen, büszkén és öntudatosan viselkedett. A bitófához érve így szólt a hóhérhoz: „Hallja maga, én erős vagyok és nagyon kemény a nyakam. Legyen magában emberség, ne kínozzon engem, hanem végezzen velem minden erejéből”.

Ezután ő is elbúcsúzott társaitól és a lelkészeiktől, s emelt fővel, büszkén lépett az akasztófa alatti zsámolyra – „*Hodie mihi, cras tibi*” (Ma nekem, holnap neked) – szavakkal. Mielőtt a bakó a nyakára szorította a kötelet, fönnhangon kiáltotta „*Éljen a haza!*”, s rövid szenvedés után meghalt. Hasonló szavakkal, csak utolsóelöttiként kivégzett legendás hős Damjanich fogadta a halált.

Befejezésként idézzük a nagyváradi emléktáblán olvasható, Szemere Miklós által írt méltó verset.

*„Nagy voltál névre, nagy bajnoki szívre hazádhoz
Nagy lelked bűn volt törpe bakóid előtt!
S bosszuja míg a bitort a gyalázat mélyire dobtá,
Trónoknál magasabb fényre emelte dicséd.”*

Végül álljon itt néhány történetíró értékelése Nagysándor Józsefről.

Horváth Mihály: „*Egyike volt, ha nem is a legszerencsésebb, de bizonyára a leghazafiasabb érzelmű tábornokainknak.*”

Szilágyi Sándor: „*Ő volt az egyetlen, ki Görgeynek nem egyszer szemére vetette gazságait. Hős, kitartó katona, s mindenekfelett magyar ember volt.*”

Hamvay Ödön: „*Vitéz, jó katona volt. Nemcsak hős, de kötelességtudó is. Különös vezéri tehetséggel nem áldotta meg az Isten, de mint hadvezér egyike volt a legjelesebbeknek.*”

Gelich Richard: „*Nagysándor nem bírt különös vezéri tehetséggel, de jó és vitéz alvezér volt. Politikai irányánál fogva inkább a republikánizmus felé hajlott és általában véve a kormánnyal tartott.*”

Az egészségügy helyzete Csanád vármegyében az 1831. évi kolera idején

---

A XIX. század harmadik évtizedében egy új járvány jelent meg Európában, az ázsiai kolera. A betegség 1830 előtt még teljesen ismeretlen volt ezen a kontinensen. A kór őshazája Kelet-India, innen terjedt tovább India vidékére, Ázsia részeire, majd Európába.

A betegségnek többféle elnevezése létezik. Tünetei alapján gyakran nevezik epemirigynek, kéklő bélgörcsnek, gyilkoló döglelességnek, napkeleti ragadós epekórságnak, pestises-, napkeleti kolerának, keleti hányszékelésnek, görscsmirigynek¹, pusztító mirigynek, napkeleti ragadós mirigynek, dögleletes nyavalyának vagy epedög halálnak.

Magyarországon 1831-től 1914-ig összesen 14 alkalommal dühösködött az epemirigy: 1831/32-ben, 1836-ban, 1848/49-ben, 1854/55-ben, 1866/67-ben, 1872/73-ban, 1886-ban, 1892-ben, 1893-ban, 1894-ben, 1910-ben, 1911-ben, 1913-ban és 1914-ben. Ha megnézzük az évszámokat, akkor feltűnhet, hogy legtöbbször háborús megmozdulások alkalmával lépett fel a betegség.

Most nézzük hazánk legelső és legnagyobb járványát, az 1831–32. évit.

Az 1820-as években Ázsiában és Indiában is nagyméretű kolerajárvány dült, mely eljutott Perzián át a Kaszpi-tó vidékére és Oroszország északi részébe. 1830-ban már Moszkvában pusztított, innen a lengyelországi háború által jutott a galíciai tartományokba, onnan pedig hazánkba.² Hogy kik voltak pontosan, akik behurcolták a betegséget, az kérdéses. Egyes vélemények szerint sószállító rutének, mások szerint oláh tutajosok, de van, aki a máramarosi tutajosokat nevezi meg terjesztőként.³

1831. június 13-tól 1832. május 22-ig tartott az első kolerajárvány Magyarországon. A nyavalya először Szabolcs és Szatmár vármegyékben, valamint a Tisza melletti településeken jelent meg, majd fokozatosan az összes vármegyében megmutatta magát.

Ekkor a 63 megtámadt vármegye 4455 községében 536 500-an betegedtek meg és 298 900-an haltak meg.⁴ Más tudósítások hasonló számadatot adtak meg: szerintük 536 517 ember lett beteg, és ebből 237 641 halt meg.⁵

Csanád vármegyében az első megbetegedés 1831. augusztus 10-én történt, és október 18-án szűnt meg a járvány⁶, azonban szórványosan továbbra is előfordultak esetek.

Országos szinten kezdetben a közigazgatás emberei, sőt sok orvos sem ismerte el a betegség létezését. Csanád vármegyében augusztus elején például az orvosi vizsgálatok szerint még semmi epekórságos jelenség nem mutatkozott, de Apátfalván, Földeákon és Nagylakon már ekkor nőtt a betegek száma.⁷ (Valószínűsíthető, hogy vagy nem ismerték fel a betegséget, vagy rosszul diagnosztizálták, esetleg tudatosan nem akarták bejelenteni, hogy ne keltsenek pánikot.) Majd amikor a kolera megjelent az ország határain belül, akkor a kételkedést rémület váltotta fel, és ez az új, ismeretlen veszedelem nagy zavart keltett. Ennek egyik oka, hogy az országban nem volt megfelelő az egészségügyi felkészültség, másrészt az orvosok sem ismerték a betegséget, tanácstalanok voltak, a helyes gyógykezelést sem tudták, harmadrészt a hatóságok intézkedései sem voltak megfelelőek.

A doktorok csak a tudósítások és egyéb, külföldi tapasztaltabb járványorvosok híradásai alapján tudták orvosolni a betegeket. A kór sokáig megosztotta a szakembereket, mivel kérdésesnek tartották ragadós voltát is. Emiatt többféle vita alakult ki ezzel kapcsolatban.

Ebben az időben az egészségügy a Helytartótanács irányítása alá tartozott, mely egy külön osztályban kapott helyet, a Departementum Sanitatis-ban.⁸ Ezzel az egész ország közegészségügyét központi irányítás alá vonták. A központi egészségügyi főhatóság (Helytartótanács) ahogy meghallotta a járványról szóló híreszteléseket, gyorsan cselekedett. Kezdetben olyan preventív módszereket rendeltek el, mint amilyeneket pestis idején alkalmaztak. Ennek fő eleme a vesztégzár volt. „*E célra fordítassanak a Pestis-ragadványsága kiirtására szabott ama sínórmértékek, mellyek a megvesztegetett vagy igen gyanús portékák tisztulását vagy megsemmisítését és a járványos személyekkel és épületekkel való bánásmódot illetik.*”⁹ Mivel a főhatóságnak nem volt végrehajtó szerve, így a vármegyén és a városon keresztül igyekezett rendeleteit érvényre juttatni. A megyei hatóságok egészségügyi működését az országos főorvos ellenőrizte, amely tisztséget 1825-től Lenhossék Mihály töltött be.

Mik voltak ezek a járványellenes intézkedések? Több nyelven kiadták az Instructio-t, mely a pestis elleni rendelkezések átdolgozását tartalmazta; tudósításokat juttattak el a törvényhatóságokhoz, politikai biztosokhoz, orvosokhoz, községek elöljáróihoz; kezdetben a Galiciában bevált gyógymódokat használták: meghűléstől, nedves lakásoktól, megeröltetéstől, rossz ételtől, mértéktelenségtől, hiányos öltözettől, szeszes italoktól való tartózkodást javasolták; az utakon határőrizetet, az ország határain kordont rendeltek el; megalakították az Egészségügyre ügyelő állandó küldöttséget, melynek feladata a helytartósági rendeletek betartatása, és állandó informálás volt. Emellett ahol nem volt orvos, oda járványorvost küldtek; 20 királyi biztost neveztek ki; megalakították a megyék kolerabizottságát, beosztották az orvosokat, kinevezték a politikai biztosokat, öröket állítottak az utakra, veszteglőházakat, kolerakórházakat alakítottak ki; a gyógyszerárakat felszerelték a legszükségesebb gyógyszerekkel, füvekkel, klórmésszel; valamint felszólították a törvényhatóságokat az élelmiszerek elegendő mennyiségben való raktározására.

(*Egészségügyi, köztisztasági helyzet a kolera idején*) A közegészségügy a XIX. században még igen fejletlen volt. Az egészségügyet ekkor a közigazgatás „mostoha gyermekének” tekinthetjük. Az egész ország orvoshiánnyal küzdött, ami legjobban a járványok idején okozott nagy problémát. Ekkor járványorvosnak alkalmaztak mindenkit, aki egy kicsit is értett az orvosi tudományhoz. „... a 8 millió lakosú ország közegészségügyét 2000 orvos és sebész-mester látta el.”¹⁰ Ezzel szemben járványmentes időszakban senki nem működhetett orvosi vagy sebészi területen, ha nem volt oklevele az egyetemi tanulmányairól.

Fényes statisztikája szerint Magyarországon az 1830-as évek végén 640 orvos és 1276 sebész működött¹¹. „*Vannak megyék, amelyek csak egy orvost tartanak, [...] de kettőnél többet egyik sem, legfeljebb seborvost a járásokban.*”¹² Ez a statisztika azonban kérdéses, mivel Bugát és Flór Orvosi névsora alapján 1840-ben már 154 megyei, 72 városi és 329 magánorvos, 280 megyei és 58 városi sebész, valamint 324 gyógyszerész és 143 bába működött Magyarországon.¹³

A rossz közegészségügyi helyzet mellett a köztisztasági viszonyok is kedvezőtlenek voltak. Az egészséges ivóvízhez nehezen lehetett hozzájutni, és a nyílt szennyvízcsatornák elviselhetetlen büzt árasztottak. A legtöbb háznál hiányoztak az emésztőgödrök, árnyékszékék, így az ürülékek közvetlenül a szabadba kerültek ki (esetleg trágyadombra). A városokban ugyan már voltak emésztőgödrök, de az ürülék kihordása nagyon ritkán történt meg, és akkor is az utcákra, folyókba, árkokba, csatornába ürítették, amivel nagymértékben szennyezték a talajt. Az utcák és terek is szennyezettek voltak, ritkán tisztították ezeket, és az állattartás, -vágás csak fokozta ezt a problémát. A lakásviszonyok sem

mutattak jobb képet a XIX. század elején. A házak talaja legtöbbször agyagos föld volt, ami miatt nedvesek és egészségtelenek voltak a lakások.¹⁴

Így „az orvosi közigazgatás „tehetetlennek bizonyult az 1831–32. évi kolerajárvánnyal szemben” és ebben éppúgy szerepe volt a járványtani ismeretek hiányosságának, mint a hatóságok nemtörődömségének és a nép idegenkedésének minden hatósági intézkedéssel szemben.”¹⁵

Csanád vármegye területén 1831-ben a rendes orvosi személyeken és egy-két borbélyon kívül nem volt több szakember. A 60 000 fős megyében egyetlen megyebeli orvos, Hoffmann Károly; Lutz Ferdinánd battonyai és Jezovits József makói seborvos; valamint két bába, Hegyesy Zsuzsanna és Papp Anna működött.

A zsidók gyógyítására Eisenstein Ignácot kérték fel, aki csak ekkor, 1831 júliusában telepedett le Makón. Ő seborvosként és baromorvosként dolgozott.

Mivel a létszám nem tűnt elégségesnek egy ekkora járvány betörésekor és elterjedésekor, így a vármegye József nádorhoz fordult, és tőle kérték, hogy az orvosi segedelemről gondoskodjon. „Írjuk azon siralmas állapotot, melybe kerülnünk kellének, ha a' veszedelmes rém betör. Orvosi segedelem nélkül mit is tehetünk egyebet, mint szomorkodó szívvel tekinteni, mikép leszünk mi rendre, mikép népünk a' halál áldozatai. Ha az első megfertőztetendő helyre vonjuk orvosainkat, akkor a' többieket orvosi segítség nélkül kell hagynunk, ha pedig megosztjuk azt, akkor mintegy 20 ezer lélekre menő Makó mezővárosunk hova létszen egy vagy két bátor orvossal is, 's ha míg ezek közül el talál vonni egyet a' sors, akkor éppen meghagyatva fogjuk a' nyavalyát önkénye szerént dulladozni szemlélni. Hozzájárul ehhez, hogy egyetlen patikánk csak 1000 betegre sem elégséges, 's hogy tovább a' betegség betörése esetében sokakat az éhség is fog sanyargatni.”¹⁶

A nádortól biztatást kapott a vármegye, hogy amint Csanád vármegyében is megjelenik a betegség, járványorvosokat fog küldeni, de addig a fertőzött helyekre küldi ki őket, mert ott nagyobb szükség van rájuk.

Csanád vármegye közgyűlése felsőbb rendelet értelmében július 12-én megalakította az Egészségre ügyelő állandó küldöttséget, melynek tagjai között táblabírák, szolgabírák, esküdtek, ügyészségi hivatal tagja. Név szerint: elnöke Saator János alispán, tagjai: Róka Jóssef római katolikus plébános és alesperes, Vásárhelyi János főjegyző, Szilesy Pál tiszti főügyvéd, Dániel János főszolgabíró, Tarnay Mihály, Posonyi Ignátz, Lukács József, Nyéky László, Návoy László, Dedinszky István táblabírók, Pák János plébános, Szírbik Miklós református prédikátor, Szilágyi Sándor makai, Kovács József Cameralis, Balta Tivadar tornyai ügyvéd és táblabírák, Nyéky Antal tiszti alügyvéd, Sánka Ferencz, Návoy Mihály szolgabírók, Návoy Károly, Szilvássy László aljegyző, Giba Antal földmérő, Hoffmann Károly orvos, Jezovics József és Lucz Ferdinánd seborvos.¹⁷

A küldöttség feladata, a megyei rendelések és helytartótanácsi utasítások végrehajtása mellett, kórházak és veszteglőintézetek létrehozása, a községeket bejárva intézkedéseket tenni, valamint gondoskodni a marhahús meglétéről.

A vármegye mindent elkövetett a betegség meggátlása érdekében: határait kordonnal zárták körbe, sőt a Maroson történő hajózást is betiltották. „... Csanád vármegye nem vetheti magának ellenére, hogy mindent elnem követett /:talán erején is túl:/ annak elgátlására, ha már a' rossz vendég ott' van, azon kell lenni, hogy annak körmei közül anynyit kiragadhasson, a' mennyit lehet.”¹⁸

Július 12-én báró Orczy Lőrinc aradi főispánt nevezte ki a helytartótanács Csanád, Arad, Csongrád vármegyék királyi biztosává (szept. 21-ig látja el ezt a tisztséget). Ezentúl neki kellett beküldeni a heti jelentéseket, panaszokat, ő ellenőrizte, hogy minden a rendeltetben meghatározott módon történik-e.

Makón az első gyanús megbetegedés 1831. július 27-én történt.¹⁹ Azonban konkrét diagnózist erről nem tudtak felállítani, így az első tényleges megbetegedést augusztus 3-ához kötik.²⁰ Azonban a Helytartótanács csak augusztus 10-ére teszi a betegség megyei kitörését. Ennek okát nem ismerjük.

Orczy a betegség megjelenésekor, ígéretéhez híven, küldött egy orvost, aki 4 pengő forint napi bért kapott²¹, azonban még így is kevés volt a szakember, mivel a megyének igen népes közégségei voltak. Ennyi doktorral szinte lehetetlen volt, hogy minden beteg orvosi segítségben részesüljön. Így újabb egészségügyi személyeket kértek. A királyi biztos már nem tudott volna újabb szakembert küldeni, talán csak borbélylegényeket, akik azonban nem lettek volna túl hasznosak.

Így a megye kénytelen volt a Helytartótanácshoz fordulni, amely próbált segíteni: egy orvost, három seborvost és egy orvosnövendéket küldött, akik augusztus 31-én érkeztek meg. Az orvos Illés Henrich Lajos Adolf, aki 4 ft napibért kapott, a többieknek, Minich Emánuel, Neumann Henrich és Schönstein Jonathán sebészeknek és Egerszeghy Csiszár Pius orvosnövendéknek Orczy 2 ft fizetést akart adni, de az ország főorvosa 3 ft napibérrért utasította őket, amit meg kellett nekik kapniuk.²² Orczynak más volt a véleménye a fizetésekkel kapcsolatban: „...az olyan fiatal uraknak, mind a' kik oda jöttek 2 frt p.p. elegendő lesz, itten is úgy fizetődnek, sőt van olyan is, a' kinek tsak 1 frtja jár...”²³

Az orvosok bérügye később is rendszeres problémát jelentett. Az orvosok, seborvosok alacsony fizetésük miatt több alkalommal kérvénnyel fordultak a vármegyéhez fizetésüket illetően, például Jezovits József, aki eredetileg Makón lakozó chirurgusként működött. Őt 1831 augusztusában Apátfalvára rendelték ki, állandó ott maradással. A szűk fizetése az ott tartózkodás szükségseit sem fedezte, így minden napra további 1 pengő ft-ot rendeltek el eltartására.²⁴

Eisenstein Ignácz 1831 szeptemberében fordult a vármegyéhez hasonló problémával.²⁵ Segédseborvosként napi 30 kr-t kapott, és kérte, hogy a többi seborvoshoz hasonló bért kaphasson. A fizetése sokkal kevesebb volt annál, hogy abból lakását, ruházatát és mindennapi élelmét fizesse. A megye igazságosnak tartotta kérését, és visszamenőleg megemelte a bérét napi 1 ft 30 pengő kr-ra.

Az orvoslétszám megemelésével Csanád vármegyében a következő személyek gyógyítottak kolera idején:

1. Hoffmann Károly: megyebeli orvos. Moráviában született, 31 éves, római katolikus vallású, 1828-ban Pesten szerzett orvosdiplomát, magyarul, németül és latinul tudott, lakhelye: Makó, 1830-tól kezdve, fizetése: 400 ft és 100 ft kvártély.²⁶
2. Jezovits József: megyebeli seborvos. Nagykanizsán született, 48 éves, római katolikus, 1808-ban Pesten szerzett diplomát, magyarul, németül és latinul tudott, Makón működött 1818-tól, fizetése 200 ft és a kvártély. Most a járvány idején Püspökteleire és Földeákra is kirendelték.²⁷
3. Lutz Ferdinánd: megyebeli seborvos. Gyulán született, 42 éves, római katolikus, 1816-ban szerzett diplomát Pesten, magyarul és németül, lakhelye: Battonya 1830-tól, fizetése: 200 ft és 40 ft kvártélyra, Battonyán, Nagykovácsházi-, Református Kovácsháza-, Tót Kovácsháza-, Martzibányi Dombegyháza- és Apátzai Kertész Községben gyógyított.²⁸
4. Illés Henrik Lajos Adolf: orvos, Kevermesi Kertész községben, Kis Iratoson, majd Nagylakon és Palotán működött.
5. Eisenstein Ignácz: Morvaországban született, 26 éves, izraelita vallású. Seborvos és baromorvos. Bizonyítványát a Magyar Királyi Egyetemtól kapta. Magyarul, németül, latinul és lengyelül beszélt. Makón és Földeákon működött. Ő volt a zsidók koleraórházának seborvosa.

6. Minich Emmánuel: seborvos, Palotán (segédként), Pitvaros kertészségében és Nagylakon, csak németül beszélt.
7. Neumann Henrik: seborvos, Nagylakon, Palotán működött. 1831. szept. 12-én kolerában halt meg Palotán, így Minich Emmánuel vette át a helyét. Mivel többrendbeli tartozásai voltak, így a holmijait közárverésre bocsájtották, és az abból befolyt pénzt a tartozások fedezésére fordították.²⁹
8. Egerszegi Csiszár Pius: orvosnövendék, Torna mezővárosában, majd Kis Iratason, Kevermes Kertész községben, Dombegyházán és környékén működött.
9. Schönstein Henrik: seborvos, Apátfalván, Csanádon. Minich Emánuel seborvosok október 1-jén távoztak a megyéből.
10. Hegyesy Zsuzsanna: bába, Győrben született, 49 éves, anglikán vallású, 1804-ben szerzett diplomát Pesten, magyarul és németül tud, Battonyán lakott 1820 óta, fizetése 112 ft volt.³⁰
11. Papp Anna: bába, Komáromban született, 49 éves, római katolikus, 1820-ban szerzett diplomát Pesten, magyarul tudott, lakhely: Makó 1820-tól, fizetése 112 ft volt.³¹
12. Urbanits Mihály: Veszprémben született, borbélysebész, halottkém, a kolerakórház seborvosa. Makón működött. Munkájáért teljes ellátást és 4 ftapidíjat kapott.³²

Az orvosok, bábák mellett ebben az időben még a lelkészek is foglalkoztak gyógyítással.

(Ha az 1831-es orvosnévsort összehasonlítjuk az 1846. és 1873. évi szakemberek kimutatásával, akkor megállapíthatjuk, hogy Urbanits Mihály fia, Mihály és Eisenstein Ignácz 1832 után is Csanád megyében maradt, és itt foglalatzkodott. Az ideiglenesen ideküldött járványorvosokat a betegség megszűnése után visszarendelte a Helytartótanács. Mégis 1846-ban négy orvosdoktor, négy seborvos, három gyógyszerárus, egy gyógyszerész, és négy bába működött Csanád megyében. Egy 1873-as kimutatás csak a Makón székelő orvosokat, sebészeket, állatorvosokat és bábákat számszerűsítette, mely alapján a városban egy orvostudor, két orvostudor-szülészmester, két orvossebész-szülészmester, egy sebész, két állatorvos, 11 diplomás szülésznő és egy bába viselt hivatalt.)³³

A helyi orvosok és járványorvosok nagyobb száma mellett is sokan haltak meg orvosi segítség nélkül. Ennek egyik oka, hogy a nagy távolságok miatt az orvoslók csak késve értek oda a betegekhez, így augusztus közepén Hoffmann Károly megyei főorvos kocsit kért a számukra. A vármegye is belátta ezt a problémát, így fizetés mellett kétlovú kocsit rendelt ki, személyenként. A szakemberek fizetését is meghatározták: a főorvosnak 400 ft évi fizetés 2 ftapidíjjal; a sebészmesternek évi 200 ft, lakás, valamint 1 ftapidíj; a halottkémnek napi 3 ft és étel, ital; a diplomás járványorvosnak 4 ft és útiköltség; a sebésznek 2 ft fizetés járt.³⁴

(Az orvosok feladata) Az orvosok és seborvosok feladata nem merült ki az orvoslásban. Rendszeresen ellenőrizniük kellett az egészségügyi viszonyokat, ápolni és megvizsgálni betegeiket. Ha gyanús esetet találtak, azonnal jelentették a rendeknek. A szegényeket ingyen kellett kezelniük. Túl drága, felesleges gyógyszereket senkinek nem írhattak fel. Dr. Hufeland szerint: „*Nem eléggé szomorú dolog e már maga a betegség? Szaporítsuk e azt azon szükség által is, melly azt olly könnyen kíséri? Hány beteget, láttam kit a nyavalya' lefolyása alatt a költségek' félelme nem nyommaszta kevesbbé, mint maga a betegség, 's hányszor semmisíté – meg a' gyógyulás' egész örömét a' gyógyszeres' iszonyú rovása, melly szegénynek olly adósság' terhét fedezte – fel, mellynek lefizetése minden javaitól, sőt a' teljes helyreálláshoz szükséges eszkö-*

*zöktől is megfosztá. Itt az orvos nagy, 's a' mi még szebb, csendes jóltevője lehet a' szegényeknek, ha a' gyógyszerek' lehető olcsóságára ügyel. Ő e' részben felette sokat tehet...'*³⁵

Ha egyszerre több beteghez hívták őket, az első kérést kellett figyelembe venniük, de a veszélyesebb esetek prioritást élveztek.

A doktoroknak negyedévente és évente közegészségügyi jelentéseket kellett készíteniük a Helytartótanács számára. Ezekben beszámoltak az egészségügyi viszonyokról, a gyógyszertárak éves vizsgálatáról, az állatokat-embereket megtámadt járványokról, az eszközök állapotáról, a megyei orvosokról, betöltendő állásokról, boncolásokról, rabok állapotáról és gyógyszereikről, a gyógyvizekről, valamint a gyógyintézetekről.

Járvány idején, mint például a koleránál, minden héten kötelesek voltak beszámolni az egészségügy helyzetéről. Ezek a Summarius Conspectusok a járvány állásáról adtak tájékoztatást: tartalmazták a megbetegedettek, meggyógyultak és meghaltak számát is.

Egy korábbi, 1787. évi hivatali utasítás „... feladatkörébe sorolja az egészségügyi személynzet felügyeletét, a törvényszéki orvosi teendőket ellátását, a gyógyszertárak rendszeres vizsgálatát, a gombák és fűvek ismertetését, a vármegye községeinek minél gyakorábbi meglátogatását, a bábák oktatását, a kuruzslás üldözését, a járványok elleni küzdelmet, a kórházak ellenőrzését...”³⁶ Sőt, az állategészségügy is az ő feladatukhoz tartozott.

Hasonlóképpen határozza meg az orvosok feladatát az 1831-es „Tudósítás Az Orvosokra, és Seborvosokra nézve, kik a 'dühösködő napkeleti ragadó epemirigynek, a' vagy ehez hasonló dögleletes nyavalyának gyógyításával foglalatokodnak” c. munka. 14 §-ban sorolja fel, hogy a betegség megismerése, okainak megvizsgálása, célirányos orvoslás mellett a tudósítás; a betegek gondviselése, napi legalább kétszeri meglátogatása; orvosság, mértékletesség parancsolása; az egészségesek elválasztása; közrendtartás; a járvány meggátlása; a lakosság egészségének fenntartása; az új betegek megismerése; az ispotályok és betegek szobáinak tisztán tartatása, szellőztetés, füstölés, öltöztetés elrendelése; utasítás és tanácsadás; a gyógyszerek beszerzésére való ügyelés mind-mind az ő feladatkörükhöz tartozott. Sőt, ahol nem volt patika, ott orvosságokat is osztogattak szigorú számadás mellett.³⁷

A hatóságok a nagyméretű halálozás következtében egyre szigorúbb óvintézkedéseket hoztak, és még a temetéseket is megszigorították. Előírták, hogy a kolerás beteget addig nem lehet eltemetni, míg orvos nem vizsgálta meg, és nem állított ki róla írásos engedélyt. Így egy újabb feladat hárult az egyébként is leterhelt doktorokra, a halottak vizsgálata.

Az orvostudomány képviselői járványmentes időszakban csak a saját feladatukat láthatták el: az orvosok a belső gyógyításokkal, a sebészek sebészi beavatkozásokkal, a gyógyszerészek pedig az orvosságok készítésével foglalkozhattak. Ez a „szabály” a járványok idején nem élt, és olyan területeken sem volt kivitelezhető, ahol nem volt gyógyszertár, vagy egyik, vagy másik doktor hiányzott. Ilyenkor minden feladatot kénytelenek voltak ellátni.

Az 1770. évi Generale Normativum, mely az első magyar általános egészségügyi jogszabály³⁸ volt (1848-ig a magyar egészségügyi közigazgatás törvényes jogalapja), még az elvárható orvosi tulajdonságokat is meghatározta. Ez alapján józanok, rendes életűek, béketűrőek, mérsékelték, jó erkölcsűek legyenek, munkájukat ne hanyagolják el, a betegeket legjobb tudásuk szerint lássák el, egyforma bánásmódban részesítsék a szegényeket és gazdagokat egyaránt. A kuruzslókat, vándorkomédiásokat, kóbor gyógyászokat pedig jelentsék a hatóságnak.

(Gyógyszerek, gyógyszertárak, orvoslás) Az orvoshiány mellett a patikák létszáma sem volt elégséges. Makón már 1776-ban működött egy patika³⁹, és ennek száma 1831-re sem változott. Így Csanád vármegyében az első kolerajárvány idején egyetlen patika

működött, Makón, mely Forster Károly tulajdonában volt.⁴⁰ Ennek az 1780-ban⁴¹ alapított gyógyszertárnak a mezővároson kívül a környező falvakat is el kellett látnia, így a betegnek vagy hozzátartozójának többnapos járóföldre kellett elmennie a gyógyszerért. A megyebeli szegénysorsú adózók és a fogházakban raboskodó rabok számára is a makói gyógyszerárúszolgáltató ki a gyógyszereket. 1829. nov. 16-ától 1830. nov. 30-ig például a kiszolgáltatót gyógyszerek értéke elérte a 29 ft 19 kr-t pengő forintban.⁴²

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a gyógyszerésznek az 1831-es kolerajárvány leközdésében nagyon nagy szerepe volt.

Hogy miért nem volt több patika? Mert a patikák nyitása nem volt egyszerű folyamat, kezdtek óta engedélyhez volt kötve az eljárás. 1759-től a Helytartótanács joga volt az adományozás.⁴³ Battonyán már 1831-ben is megfogalmazták, hogy szükség lenne egy gyógyszertárra, mivel a közelben nincs egy sem. A felállítást előbb Degre Ignátnak, majd Sziller Ferencz pécskai gyógyszertárosnak engedték meg, és a kérést felterjesztették a Helytartótanácsnak. A döntés során tekintetbe vették Battonya helység 6000 fős lakosságát, és a környező településeknek (Tornya mezővárosnak, Kovácsházának, Kis Iratosnak, Kevermesnek, Dombegyházának és az Apáczai kertészségnek) 9229-es lélekszámát.⁴⁴ Mégis egészen 1833-ig kellett várni az újabb, battonyai gyógyszertár engedélyezésére.

A patikus mesterség nem volt egyszerű: a szakember alárendelt helyzetben volt, felette a magistrátusok, a helytartótanács, az egészségügyi bizottságok, valamint a gyógyszerárúszabályok álltak.⁴⁵ Neki is be kellett tartania az egészségügyi rendszabályokat, gyógyszerek előírás szerinti adagolását, készítését, magától, az orvos felírása nélkül nem adhatott ki erősebb gyógyszereket a betegeknek (kivéve, ha nem volt a helységben orvos, vagy járvány dühöngött). Sőt, járványokkor a gyógyszertárakat állandóan nyitva kellett tartani. Rádásul „*Csak az tarthat gyógyszertárat, aki valamely orvoskarral bírő egyetemünkön a szokásos vizsgát [...] tett s erről szabályszerű bizonyítványt kapott.*”⁴⁶

A patikákat rendszeresen, legalább évente egyszer ellenőrizték a megyei orvosok, általában július és október között. A látogatásról jegyzőkönyvet készítettek, melyet az alispánnak továbbítottak. Ebből kiderült a gyógyszertár elhelyezkedése, állapota; pince és padlás milyensége (szellős-e, száraz-e); gyógyszerek, füvek frissessége; mérgek, veszélyes anyagok külön tárolása (pl. ópium); és az esetleges hibák, melyekért a gyógyszerészt megfédtek és megintették. A hiányosságokat meghatározott határidőn belül köteles volt javítani a tulajdonos. Több receptet megvizsgáltak, hogy a Helytartótanács által elrendelt árszabás szerint fizetették-e ki. A vizsgálat olyan sokrétű volt, hogy még az orvosi szereket vegytanilag is megnézték, mint például a higanyt, gyantát, indigót, hamagot, pézsmát.⁴⁷

A Helytartótanács rendelete értelmében minden szükséges gyógyszerrel felszerelték a gyógyszertárat a járvány kezdetén, hogy szükség esetén ne szenvedjenek az emberek hiányt. A falusi seborvosok részére a legfontosabb szerekből készletet adtak át utólagos elszámolásra. Hoffmann Károly 1831. augusztus elején elkészítette az orvosszerek jegyzékét, a szükséges mennyiségekkel együtt, melyek alkalmazása a közeledő kolerajárványkor szükségesek lesznek Csanád vármegyében.

Ő a következő gyógyszereket tartotta nélkülözhetetlenek: klórmész (300 font), kámför (10 font), ópiumpor (5 font), méhfű (50 font), fodormenta fű (20 font), nitrát por (30 font), angyalgöyökér (20 font), ipekakuána-göyökér (hánytatógöyökér, 2 font), Colombo vagy kalumba-göyökér (3 font), tisztított ammóniasó (20 font), mustármag liszt (30 font), rebarbara göyökér (4 font) és kénsavas hamag (10 font).⁴⁸

Azonban a patika mégis nagy hiányokkal küzdött. A vármegyének folyamatosan a központi egészségügyi főhatósághoz, a helytartótanácsához kellett fordulnia gyógyszerért és klórmészért.

Ha az országos számadatokat megvizsgáljuk, megfigyelhetjük, hogy nem csak Csanád megyében volt ilyen kevés patika: (1747-ben 48), 1820-ban az egész ország területén 254, 1830-ban 330, 1844-ben 415 gyógyszerár üzemelt.⁴⁹

A gyógykezelést tovább nehezítette a hatékony gyógymód hiánya és az orvoshiány.

Habár az orvostudomány képviselői nem tudtak kellő információkat a koleráról (még azt sem tudták, mi okozza és mi segíti terjedését), mégis bizonyos gyógyítási eljárásokkal próbálkoztak a betegeknel. Ezeket utasításokban küldték szét, de kedvelt volt a népi orvoslás is.

(A nép viszonya az orvosokhoz) A falusi nép előítéleteivel küszködtek az orvosok. Az orvoslás közben megtapasztalt ellenszenv csak nehezítette a munkájukat. A tanult doktoroktól idegenkedtek, bizalmatlanok voltak velük szemben. Ha a sebészek és orvosok népszerűségét kellene összehasonlítani, akkor vélhetően nagyobb volt a seborvosok iránt a nép szimpátiája, mint az orvosokhoz.⁵⁰

Általános hiedelem terjedt el a nép körében, hogy az orvosok mérgezik meg őket, és mérget öntenek a kutakba. Csanád vármegyében a községek közül Földeák lakossága emelkedett ki, ahol legjobban vallották ezt a nézetet, és az orvosok ellen szólaltak fel. Ezáltal a környező községeket is felbuzdították. A vármegye Vásárhelyi János főjegyzőt bízta meg azzal, hogy terjessze a nép között a valós információkat, és felvilágosítást adjon nekik, de nem sok sikert ért el.

Földeák lakosait megrémítette, hogy a vármegye megváltoztatta a földeáki őrhelyeket: a helyi őrállók már nem az egész falusi területen tartottak szolgálatot, hanem csak a kerítészig, onnan pedig a makóiak őrködtek. A falu lakói szerint azért van ez így, hogy a vármegye az orvost könnyebben beküldhesse a makóiakon keresztül (a főjegyzőt orvosnak hitték). Úgy vélték, hogy a makói kutak után most a földeáki kutakat is megmérgezik, és a lakosságot megfertőzik.

Návoy László földeáki felügyelőbiztos kérte a vármegyét, hogy a régi helyeknek megfelelően állítsák ki legközelebb az öröket. Miután így tett a megye, a lakosság lecsendesedett.⁵¹

A tudományos orvoslással szemben azonban nagy bizalommal voltak a házi orvosságok, füvek és népi gyógyeljárások iránt. Ilyen volt például a teák fogyasztása, a füstölés, párolás, kenés, izzasztás és dörzsölés. A doktorok helyett inkább a kuruzslókhöz, bába- és kenőasszonyokhoz, laikusokhoz fordultak segítségért, mégha a Helytartótanács el is ítélte őket, és folyamatosan tiltotta működésüket. Gortvay szerint: „*A falu igazi orvosai: a bábaasszony, a kovács, a kenőasszony, akik nemcsak az egyszerű bajokat, hanem később diftériát, kolerát is gyógyítottak a maguk módja szerint.*”⁵²

Hittek a babonákban, természetfeletti lényekben, rossz szellemekben, boszorkányokban. Hozzájuk kapcsolták a betegségek megjelenését. A füveknek pedig mágikus erőt tulajdonítottak.

Emellett a homeopátia is elterjedt volt, mégha a Helytartótanács az ilyen eljárásokat nem engedélyezte. Úgy tartották, hogy egyes orvosságok képesek előidézni egyes betegségek tüneteit. (például az arzén a kolerához hasonló tüneteket)⁵³

A lakosság általában nem foglalkozott a betegségekkel, csak ritkán akart gyógyszert bevenni, kórházba pedig nem is voltak hajlandók menni, pedig minden helységben előírták a kórház felállítását. „... *a falusi ember nagyobb csapásnak tekintette kórházba jutását, mint magát a betegséget. Ha egy falusi ember pl. azt mondta valakinek, hogy »te már kórházban is feküdtél«, – ez a legsúlyosabb becsületsértés volt.*”⁵⁴

Az orvoslásmóddal kapcsolatban számos tanács született.

A kolerának különböző gyógyításmódjait nyomtatta ki a Helytartótanács. Ilyen volt például a galíciai orvosok beszámolója és ismertetése (Leo varsói katonai orvos gyógy-módja). Emellett a babonák és kuruzslások is nagy népszerűségnek örvendeztek, nagyobbak, mint az orvosi tanácsok. Ilyennek tartották Morvai János, tiszabábolnai pap tapasztalatait is, mely egy német orvos Oroszországban használt eljárása volt. Szerinte „*A' Cholera betegség kezdetben tsekély szerekkel orvosi segedelem nélkül is tsak nem mindenkor gyógyítható, ha jelenségei az első órákban figyelem nélkül nem hagyattnak.*”⁵⁵

A *'Rendkívül való Toldalék a Hazai Külföldi Tudósításokhoz az Egészség állapotjában'* címmel kiadott módszert a Helytartótanács is nagyon hatékonynak tartotta, így az ország területén 300 példányt küldött szét a nyomtatott tanításból. Eszerint a beteget melegíteni kell, ágyba fektetni, betakarni, melegítő kötéssel bekötni és meleg italt adni neki. A kötés kétféle lehet: az első szerint összevagdalt fodormentát, Istenfát, borsikát, zsályát, mályvát kell leforrázni, a másik szerint két ruha közé tenni az összevágott füveket és egyik oldalát leönteni forró borral, és a beteg gyomrára kötni melegen. Italként forrázott fodormentát, bodzavirágot, kamillavirágot vagy csomborfüvet javasol. Ha ezek nem hozzák izzadásba a testet, akkor gőzölést és fürdetést ajánl.

Voltak, akik legsikeresebbnek az érvágást tartották, mások bizmutot használtak ellene (Magisterium Bizmuti). Elterjedt volt a fokhagymás-ecetes péppel való dörzsölés, a kámforos pálinka ivása, az ópium és a kámfor-víz keverék is.

A füstölés nagyon elterjedt volt ebben az időben. Füstölték például a szobákat, ruhákat, leveleket is. Ezeket gyakran fenyő- vagy tölgyfagallyból, borókából, fűrészporból, szurokból, löporból, kénből, dohányból, vagy csontokból, marhakörmökből, szarvakból, bőrhulladékokból készítették el. Ez az eljárás a fertőtlenítést helyettesítette.⁵⁶

(Betegek ápolása) A betegeket leginkább otthon ápolták a hozzátartozóik, csak nagyon ritkán gyógyították az e célra felállított, ideiglenes járványkórházakban. Makón például egy száz ágyas kórházat hoztak létre a régi vásártéren, a „cédula-ház” átalakításával. Ennek a vezetője a kiszombori sebészmeister, Urbanits Mihály lett, aki ekkor költözött Makóra.⁵⁷ Emellett a zsidó közösség egy saját kórházat hozott létre, melynek fenntartása a hitközség feladata volt.

Nagylakon, Battonyán és Tornyán is alakítottak hasonló egészségügyi intézményt.

A kórházak nagy összegeket emésztettek fel a vármegye pénztárából, és alig volt olyan lakos, aki befeküdt volna a gyógyulás érdekében, mivel a lakosság idegenkedett az ilyen intézményektől. Kihasználságuk nem volt megfelelő, „feleslegesek” voltak és csak a költségeket növelték. Emiatt és a járvány fokozatos alábbhagyása miatt szeptember 21-én⁵⁸ bezárták ezeket az intézményeket, és az itteni felszerelések nagy részét elárverezték, hogy ezzel is csökkentsék a kiadásokat. A kórházak fenntartása 2127 ft volt, míg a zsidó közösség 253 ft-ot költött az intézményre.⁵⁹

A bezárás után ha mégis olyan beteg akadt, akinek nem volt háza vagy lakása, bevitték őket a régi járványkórházba, és ilyenkor egy gondviselőt fogadtak fel mellé a szükséges ideig.

A kórházak állításának ügyét Hoffmann Károly nagyon támogatta júliusban. Latin nyelvű feljegyzést is készített a vármegye számára a szükséges szerekről és szükségletekről. A megyei főorvos leírása szerint a szükségleteknek a fele is elégséges egyelőre, melyek a következők voltak: az olvasóban száz közönséges ágy, száz szalmazsák, száz vászon, száz párna és ugyanennyi takaró kell szerinte. A háló- vagy lakószobában egy deszka, amin az ételt hordják; három kosár, amiben az orvosságot szállítják; huszonöt kisebb asztal, hatvan szék, huszonöt köpködő fa szükséges.

Hoffmann szerint agyagból, cserépből, üvegből szükség van még százhusz ivóserlegre vagy pohárra, tizenhat nagy-, húsz kisebb és negyven kicsi fazékra, valamint húsz nagy mérlegserpenyőre. Az ő elképzelése szerint be kell szerezni három ércmedencét és hat cserépkorsót a fürdéshez, 12-12 öregebb és fiatalabb sajkát, harminc seprút. Továbbá szükséges még húsz font klórmész (1 font = 327,45 g), egy vizeskorsó friss savanyú bor (1 vizeskorsó = 13,10 liter), egy vizeskorsó óbor, két font rizs, kb. 40 liter korpa, három font konyhasó, darabolt fa, liszt, hal, és kb. 80 liter friss mész.⁶⁰

Ezeknek a szereknek a megszerzése tetemes költségeket kívánt. A feladattal Vargha Pál katonai biztost és Kompár Péter várnagyurakat bízták meg.⁶¹

Amint a járvány megszűnt, a közterheken csináltatott kórházbeli tárgyakat, amiknek már nem vették volna a hasznát, árverés útján eladták, és a megye pénztárába tették a bevételt.

A kolera számadatai Csanád vármegyében

Csanád vármegyéről szóló jelentések aug. 19-től dec. 27-ig: (Helytartótanácsi jelentések alapján)

Dátum	Megbetegedett helyek száma	Betegek szá- ma	Felgyó- gyultak száma	Halottak száma	Betegen maradtak
aug. 19.	-	-	-	-	-
aug. 26.	-	-	-	-	-
szept. 09.	-	-	-	-	-
szept. 13.	-	-	-	-	-
szept. 16.	-	-	-	-	-
szept. 20.	11	2332	375	1881	76
szept. 27.	16	3136	652	2343	141
okt. 05.	18	3173	665	2376	132
okt. 11.	19	3237	821	2384	32
okt. 18.	19	3237	821	2384	32
okt. 25.	19	3237	821	2384	32
okt. 31.	19	3237	821	2384	32
nov. 07.	19	3237	847	2384	6
nov. 15.	19	3237	847	2384	6
nov. 22.	19	3237	847	2384	6
nov. 29.	19	3237	847	2384	6
dec. 13.	19	3237	847	2384	6
dec. 20.	19	3237	847	2384	6
dec. 27.	19	3237	847	2384	6

A Helytartósági jelentések csak szeptember 20-ától közöltek adatokat a Csanád vármegyei járvánnyal kapcsolatban. Tudjuk, hogy ennél korábban is történtek megbetegedések és halálozások, és maga a hatóság is a betegség kitöréseként augusztus 10-ét jelölte meg. Azonban azt, hogy a Helytartótanács miért csak e héttől kezdve jegyezte be e vármegye kolerával kapcsolatos adatait, azt nem tudjuk pontosan. Egyik lehetséges ok, hogy késve érkeztek be az adatok a felsőbb hatósághoz. (Ez 1831-ben több alkalommal is előfordult.) Ez a pontatlanság megkérdőjelezheti a többi adat valóságtartalmát is. A jelentés szerinti számnál többre kell tennünk az elhaltak számát, mivel sok esetben nem jelentették be a halottakat, az orvosi jelentések is elmaradtak stb. Bálint Nagy István szerint ennél a számnál még 20%-kal több lakost ragadt el a nyavalya.

A táblázatból jól látszódik a betegség gyors terjedése. A kiemelt sor alapján megállapíthatjuk, hogy október 11-e után számottevő változás nem történt a járványos helységek, betegek valamint halottak számát illetően. A felgyógyultak és betegen maradtak adataiban figyelhető meg egy kis változás, de ez olyan kismértékű Csanád vármegye esetében, hogy nem sokban befolyásolja a következtetéseket.

(Fejlődés) A kolera akkora pusztítást okozott, hogy több évbe telt, mire Magyarország népesedése elérte az 1830–1831. évi népességszámot.

A nagy károk ellenére a járvány elősegítette, hogy a hatóságok egyre jobban az egészségügy felé forduljanak. Igaz, ez inkább a század végén figyelhető meg nagyobb mértékben, mikor már ismerik a betegség kórokozóját, a Cholera vibriót (1884). De mégis ekkor indult el egy fejlődési, változási hullám az egészségügy szabályozásában.

A XIX. század elejétől már egyre többen választották az orvosi pályát, így ezután már nem kellett attól félni, hogy hasonló orvoshiány lépne fel, mint 1831-ben. „A harmincas években a pesti egyetemen már 900 orvos-és sebészhallgató tanult. Az orvosok száma 640-re, a sebészeké 1276-ra emelkedett.”⁶²

Emellett a kórházak száma is emelkedni kezdett: 1848-ban például már 92 volt.⁶³

A magyar orvostudomány és gyakorlati orvosképzés fejlődése, az oktatás korszerűsödése, magyar nyelvű tanítás 1844 után, az első magyar orvosi szakfolyóirat, az Orvosi Tár megjelenése, a magyar orvosi irodalom megindulása, az orvosi művelődés kialakulása mind-mind az előrelépést mutatta.

1837-ben megalakították a Pest-Budai Orvosegyesületet, ezzel megindultak a tudományos fórumok, egyre nagyobb mértékben foglalkoztak a közegészségügy kérdéseivel, majd egyre több orvosi egyesület született, 1841-től megszervezték a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlését, és Természettudományi Társulat megalakítása, sok új tudományos magyar szó megszületése, „nyelvújítás”, orvosi műnyelv, letették a magyar orvostudomány új alapjait.

JEGYZETEK

1	Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Csanád-Arad-Torontál Vármegyei Közönsége, Makó, 1928. 7.	3	940/1831.
2	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára IV.A.3.b. Csanád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (továbbiakban: MNL CsML)	4	Bálint Nagy 1928, 8.
		5	Rigler Gusztáv: A koleráról. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályából.-39. (1914) 4. 259.
			Gortvay György: Az újabkori magyar orvosi

- művelődés és egészségügy története. I. kötet. 35 Christoph, Wilhelm Hufeland: Szegények patikája
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953. 27. = Orvosi Tár (1831) I. 5. 170.
- 6 Rigler: i. m. 272. 36 Gortvay: i. m. 106.
- 7 MNL CsML 1065/1831. 37 E.k. 128. sz.
- 8 Gortvay: i. m. 105. 38 Gortvay: i. m. 110.
- 9 Gortvay: i. m. 24. 39 Gortvay: i. m. 58.
- 10 Bálint Nagy: i. m. 48. 40 MNL CsML 996/1831.
- 11 Gortvay: i. m. 66. 41 Bálint Nagy: i. m. 82.
- 12 Gortvay: i. m. 67. 42 MNL CsML 1492/1831.
- 13 Uo. 43 Gortvay: i. m. 56.
- 14 Gortvay: i. m. 35. 44 MNL CsML 1753/1831.
- 15 Gortvay: i. m. 25. 45 Gortvay: i. m. 112.
- 16 MNL CsML 996/1831. 46 Uo.
- 17 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei 47 MNL CsML 832/1842, 1610/1842.
Levéltára IV.A.3.k. Egészségügyi (Kolera) 48 MNL CsML 1061/1831. (latin irat)
- Küldöttség iratai (továbbiakban E.k.) 124. sz. 49 Gortvay: i. m. 56.
- 18 MNL CsML 1128/1831. 50 Gortvay: i. m. 52.
- 19 MNL CsML 1020/1831. 51 MNL CsML 1130/1831.
- 20 Bálint Nagy: i. m. 67. 52 Gortvay: i. m. 61.
- 21 MNL CsML 1111/ 1831. 53 Gortvay: i. m. 100.
- 22 MNL CsML 1161/1831. 54 Gortvay: i. m. 128.
- 23 Uo. 55 E.k. 133. sz.
- 24 MNL CsML 1116/1831. 56 Dr. Magyary Kossa Gyula: Közegészségügy a régi
magyaroknál = Népegészségügy. (1921) II. 443.
- 25 MNL CsML 1428/1831. 57 Bálint Nagy: i. m. 31.
- 26 MNL CsML 2153/1831. 58 MNL CsML 1431/1831.
- 27 Uo. 59 MNL CsML 1431/1831, 393, 1049, 1841/0832.
- 28 Uo. 60 MNL CsML 991/1831. (Teljesség igénye nélküli
felsorolás. Latin irat.)
- 29 MNL CsML 2167/1831. 61 MNL CsML 991/1831.
- 30 MNL CsML 2153/1831. 62 Hahn Géza: A magyar egészségügy története. Medicina
Egészségügyi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 26.
- 31 Uo. 63 Hahn Géza: i. m. 27.
- 32 Bálint Nagy: i. m. 84.
- 33 MNL CsML 3572/1846, 659/1873.
- 34 Bálint Nagy: i. m. 52.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonája, a Cseh-szlovák Légión tiszte, a csehszlovák haderő fő tiszte, a Szlovák Köztársaság tábornoka (Gondolatok Augustín Malárról)

(*Bevezetés*) Augustín Malár tábornok (a képen¹) a szlovák katonai hagyományok egyik meghatározó alakja, aki nagy szerepet vállalt a szlovák haderő, vagyis a szlovák katonai hagyományok megteremtésében. Az 1939–1944 között létezett Szlovák Köztársaság egyik meghatározó katonai személyisége, aki megfelelő harcászati–hadműveleti ismeretekkel rendelkezett a magasabb egységek vezetéséhez és katonai műveletek irányításához. Ebben az időszakban talán az egyik legfelkészültebb szlovák katonatiszt volt, amelyet alátámaszt, hogy meghatározó szerepet vállalt a szlovák katonai felsőoktatás megalapításában. A katonai elméleti ismereteit nemcsak csehszlovák katonai felsőoktatási intézményekben, hanem Franciaországban és Romániában is bővítette. A hivatásos katonai professzionalitását az is erősíti, hogy hiányzott belőle az a politikai érzék, amellyel nagyobb sikereket tudott volna elérni, valamint amelynek hiánya a bukásához és a halálához vezetett. A tábornok életéről átfogó monográfia még Szlovákiában sem született, rövidebb – szakfolyóiratokban és életrajzi kiadványokban megjelent – visszaemlékezések alapján ismerhető meg a története.

A csehszlovák hagyományokkal ellentétben 1945-öt követően nem neveztek el róla települést, amely mögött feltehetően az állhat, hogy meghatározó szerepet vállalt a Szovjetunió elleni hadjáratban, valamint a Szlovák Nemzeti Felkelésben betöltött szerepe nem volt egyértelmű. A tábornok az 1939-es magyar–szlovák katonai konfliktusban² vállalt kulcsszerepe ellenére ismeretlen a magyar közvélemény előtt, amelyet jól bizonyít, hogy a legismertebb internetes kereső³ összesen hat magyar nyelvű találat van „Augustín Malár” névre, de ugyanakkor pozitív előrelépésnek tekinthető, hogy egy rövid – feltehetően a szlovák nyelvű változathoz fordított – életrajza megtalálható a Wikipédia szabad enciklopédia magyar változatán, amely életéről sajnos csak általánosságokat tartalmaz.

(*Gyermekkor, iskolák*) Augustín Malár 1894. július 18-án született a jelenlegi Felső-Ausztria területén, Reitern⁴ településen, amely nem volt a családjának lakóhelye, mert szülei házalásból⁵ éltek, és éppen azon a településen tartózkodtak, amikor megszületett a gyermekük. Augustín gyermekkorát Óturán⁶ töltötte a családi házában⁷. A Malár család nagyon szerény körülmények között élt. A szülők továbbra is kereskedelemmel foglalkoztak, amely miatt sokat voltak távol a településtől. 1900-ban megszületett öccse, Ján Malár, aki szintén katonatiszti karriert futott be a csehszlovák, majd a szlovák haderőben, valamint aktív szereplője volt a Szlovák Nemzeti Felkelésnek. Augustín 1900–1906 között

járt Óturán a hatosztályos evangélikus elemi iskolába, ahol magyar és szlovák nyelven tanult. 1906-ban az iskola elvégzését követően, a szakolcei⁸ gimnáziumban kezdte meg a nyolcosztályos középiskolai tanulmányait, ahol kizárólag magyar volt a tanítási nyelv. 1913-ban meghalt édesapja, amely jelentős hatást gyakorolt rá. A gimnáziumot végül a soproni Evangélikus Líceumban fejezte be, ahol a világháború kirobbanásának évében, 1914-ben érettségizett. 1914 szeptemberében kezdte meg felsőfokú tanulmányait a pozsonyi Evangélikus Teológiai Akadémián. A Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös elleni merényletet követően a halott főherceget gyalázó, gúnyos megnyilvánulásai miatt a rendőrség letartóztatta. Malár a „Hej, szlávok”⁹ című dalt énekelte, amely az 1900-as évek elején a pánszláv mozgalom, később az 1939–1944 között létezett Szlovák Köztársaság, majd Jugoszlávia himnusza volt. 1914. október 21-én hét hónapos börtönbüntetésre ítélték. A büntetését a szombathelyi börtönben töltötte le.¹⁰

(Az első világháborúban) A világháború 1915-ben magával sodorta, mert az általános mozgósítási felhívás után május 8-án bevonult Kőszegre, ahol a Császári és Királyi 72. gyalogezredhez (Pozsony) osztották be. Az alakulatnál a szlovák nemzetiségűek többségben voltak. Május végén átvezényelték a Császári és Királyi 64. „Moricz Von Auffenberg gyalogsági tábornok” gyalogezredbe (Szászváros¹¹). 1915 júliusában és augusztusában Bruck an der Leithában¹² lévő tartalékos tiszti iskolát végezte el, amelyet követően november 1-jével kadét rendfokozatot kapott. 1915. december 1-jén alakulatával az orosz frontra vezényelték, ahol már az ezred IV. zászlóaljában a 15. század 3. szakaszának parancsnoka volt. A keleti fronton ezrede részt vett Galícia visszafoglalásában, azon belül a Gorodisce környéki harcokban. 1916. április 1-jén zászlóssá léptették elő. Még áprilisban ezredével együtt áthelyezték az olasz frontra, ahol október 10-én – feltehetően a nyolcadik isonzói csatában – olasz fogságba esett. A csata 1916. október 9. és 12. között zajlott le, amely az Isonzó-folyónál Görz¹³ település közelében lévő comeni fennsíkon olasz támadással kezdődött, de a Monarchia csapatai a megerősített védelmüknek köszönhetően visszaverték az olasz támadást.¹⁴ A csata alapjában véve egy erő-eszköz felőlő ütközet volt, mert mindkét oldalon a veszteség megközelítette a 20 000 főt¹⁵, amelyhez hozzá kell számolni jelentős számú hadifoglyot is. Az Osztrák–Magyar Monarchia Hadseregéből fogságba esett katonák többsége hősies ellenállása ellenére került hadifogolytáborban, de voltak köztük, akik az ellúzódó harcok miatt inkább dezertáltak. A dezertáltak nemzetiségi megoszlására ugyan ellentmondó adatok vannak, de nagy számmal voltak köztük csehek és szlovákok is.

Malárról nem ismert, hogy miként esett fogságba. Több fogolytáborban is megfordult, többek között Materában (Basilicata)¹⁶, Pollában¹⁷ és Padovában. Két hónap után, 1916 decemberében itt csatlakozott alhadnagyként a cseh és szlovák önkéntesekhez, akik harcolni akartak az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege ellen. A monarchia egykori katonáit a fronton felderítésre, valamint kémkedésre használták az olasz csapatok. Olaszországban ezekből az egykori hadifoglyokból 1917-ben szervezték meg az első önkéntes alegységeket, amelyből létrejött az oroszországi példa alapján az olaszországbeli Cseh–szlovák Légio. A létrehozás folyamata nagyon összetett és lassú volt, mert Franciaországban és Oroszországban sokkal gyorsabban sikerült megszervezni a légio csapatait. A Cseh–szlovák Nemzeti Tanácsnak (CSNR¹⁸) kellett közbenjárnia, hogy megalakuljanak Olaszországban a cseh–szlovák alegységek. A CSNR részéről Milan Rastislav Stefanik tábornok járt közben az olasz kormánynál a Légio létrehozása ügyében. A megállapodást végül csak 1918. április 21-én írták alá. A szervezet parancsnokává Andrea Graziani olasz tábornokot nevezték ki. 1918 második felében a két hadosztályból létrehozták a Cseh–szlovák Hadtestet, amelynek a létszáma elérte a 19 476 főt.¹⁹

Malár 1918. február elején csatlakozott a Légióhoz, amelyet követően már február 13-án Cseh-szlovák Légió hadnagyává léptették elő. Február 18. és március 31. között részt vett a légio szlovák részének megszervezésében főleg a 7. cseh és szlovák hadifogolyzászlóalj tagjaiból. Április 1-jén 7. zászlóalj 2. szakaszának parancsnoka lett, majd május 24-én áthelyezték 33. cseh–szlovák lövészezredhez, amely Foligne-ben állomásozott. Az ezred 7. századának szakaszparancsnoka volt. 1918 júniusának közepén átvezényelték a 6. cseh–szlovák hadosztály alárendeltségébe tartozó 34. cseh–szlovák lövészezredhez, ahol szeptemberben átvette a 9. század parancsnokságát. A hadosztályhoz négy lövészezred, valamint egy tüzérezred tartozott.

Malár hadosztályát 1918 augusztusában a Garda-tóhoz vezényelték, ahol a tó és Adige-folyó között foglalták el állásaikat. Az 1. (olasz) hadsereget erősítették meg a cseh–szlovák hadosztállyal. A légio katonái a stratégiai fontosságú Doss Alto csúcs (703 m tszf, Trento körzetében) védelmével bízták meg. Augusztus végén Monarchia katonái támadást intéztek a cseh–szlovák állások ellen. Malár századával részt vett a Doss Alto-i harcokban. A harcok során előléptették főhadnaggyá.

Csehszlovákia 1918. október 28-ai megalakulását követően a többi Olaszországban harcoló cseh–szlovák légióssal együtt viszonylag gyorsan visszatért Szlovákiába, hogy az új állam védelmében vegyenek részt. Az Olaszországban megszervezett 6. és 7. gyaloghadosztály állománya jelentős szerepet vállalt a jelenlegi Szlovákia területének több szakaszban történő elfoglalásában²⁰, majd a déli határainak védelmében. A hadosztályok vezetését továbbra is olasz katonák látták el. A honi területen megalakult csehszlovák erők csak támogató feladatokat végeztek. A 34. lövészezred Ipolyság²¹ és Losonc²² közötti szakasz (demarkációs vonal) védelméért felelt. Az ezrednek január 7. és 11. között kellett elérnie a demarkációs vonalat, amely során kisebb magyar ellenállással kellett szembenéznük.²³ Malár december 24-én érkezett haza az óturai szülői házba, majd egészen 1919. október 15-ig részt vett a katonai műveletekben. Közben századossá léptették elő. A 34. lövészezred január 29-én és 30-án nagyobb összecsapásba keveredett Losoncnál, amelyben 45 főt vesztek és a foglyok száma pedig elérte a 219-et.²⁴ Az összecsapások következtében olasz parancsra a csehszlovák alegységek elfoglalták az Ipoly-folyó déli partszakaszát is, amelynek során átlépték a demarkációs vonalat. Ennek következtében több tűzharca is sor került a csehszlovák és a magyar katonák között.

A Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének északi támadó hadműveletei miatt átszervezték és megerősítették a Szlovákia területén tartózkodó antant-csapatokat. Malár alakulatát a Nyugati Hadseregszoport alárendeltségébe helyezték és átnevezték 7. légios hadosztállyá (Nyitra²⁵). A hadosztály felelősségi körzete is módosult, mert a Pozsony és Léva²⁶ közötti szakasz védelméért felelt. Malár a Nyitra körzetében állomásozó dandár kötelékében szolgált, ahol a dandár 2. (felderítő) osztályát vezette. Ebben az időszakban Malár alapvetően felderítő, valamint tolmács feladatokat látott el. A dandár parancsnoka Kieffer ezredes volt. Június 9-én a dandár ellentámadást indított Lévánál, de nem érte el az elvárt sikert. Malár alakulatával a Nyitra és Balassagyarmat térségében folytatott műveletekben is részt vett. 1919 októberétől Ungvárra vezényeltek, ahol a huszti csendőrség parancsnoki beosztását látta el 1920 februárjáig.

(Csehszlovákiában) A Tanácsköztársaság bukása, a trianoni békeszerződések megkötésével, valamint Csehszlovákián belüli helyzet normalizálódásával Malár nem hagyta ott az új, csehszlovák hadsereget. 1920 februárjától a csehszlovák fegyveres erők kötelékében szolgált, mint a pozsonyi Országos Katonai Parancsnokság²⁷ 2. törzssztyálynak tisztje. 1920–1921-ben Franciaországban bővített katonai elméleti ismereteit, amikor a Saint

Cyr-i Katonai Akadémiára²⁸ járt. 1921–1922-ben három szlovák nemzetiségű társával együtt elvégezte az 1920-ban létrehozott hranicei Katonai Akadémiát²⁹. Az akadémián alapvetően csapattiszteket képeztek ki, de az első években iskolai végzettséggel nem rendelkező magasabb rendfokozatú egyének is részt vettek a képzésben. 1922-től három évig a kassai Kerületi Kiképző Központ oktatója volt törzsszázadosként. Egyes információk szerint 1923-ban léptették elő törzsszázadosná³⁰. 1925-től 1927-ig a Tartalékos Tiszti Iskola parancsnokhelyettesi beosztását töltötte be. 1927/1928–1930 között elvégezte a prágai Katonai Főiskolát³¹ (VSV³²), amelyet szlovákként társával együtt másodikként végeztek el. Malár százados viszonylag jó eredménnyel fejezte be, mert a 30 fős osztályból a tanulmányaival a kilencedik volt. Az iskola után a 9. hadosztályparancsnokságra (Pozsony) került, ahol az 1. (személyügyi) és a 4. (logisztikai) osztályt vezette. 1931. január 1-jével átvették vezérkari tiszti állományba és előléptették őrnaggyá. 1935 elejéig szintén a pozsonyi Országos Katonai Parancsnokságon dolgozott különböző törzsbeosztásokban. 1932-ig az 1. osztályon, majd 1935-ig a 4. osztályon dolgozott. 1935 márciusában áthelyezték a prágai Katonai Földrajzi Intézetbe. 1936 októberétől már csoportparancsnok volt. 1936-ban alezredessé léptették elő, ami szlovák származása alapján jelentős karriernek számított, mert ebben az évben a csehszlovák hadsereg 1004 alezredese közül csak ketten voltak szlovákok, Malár és Ferdinand Catlos, aki később a Szlovák Köztársaság védelmi minisztere volt. A csehszlovák hadseregben ekkor 140 tábormok közül egy volt szlovák nemzetiségű (Rudolf Viest tábormok), amíg a 433 ezredes közül egyetlen szlovák sem volt. 1937. december 15-ig szolgált a Katonai Földrajzi Intézetben, ahol katonaföldrajzi és statisztikai kérdésekkel foglalkozott. Az 1930-as években számos tanfolyamon vett részt, többek között katonai tervezői, gépjárművezetői, táviró kurzusokon. 1937 októberétől 1938 szeptemberéig a román haderő egyik magasabb egységének törzsében szolgált tapasztalatszerzés céljából. Eredetileg két évre szolt a kinevezése, de a csehszlovákiai 1938-as események miatt az év őszén visszatért hazájába. Szeptemberben általános mozgósítást rendeltek el. Hazatérését követően a prágai csehszlovák nemzetvédelmi minisztérium állományából kinevezték a határmegállapító bizottság tagjának, amely a csehszlovák–magyar államhatár korrekciójáról folytatott egyeztetéseket. A Rudolf Viest tábormok által vezetett bizottság az első bécsi döntést követően annak megvalósításáról, például a három kilométer széles demilitarizált zónáról tárgyalt a magyar féllel.

A Homolov-puccs után, amely a prágai központi kormányzat reakciója volt a szlovák autonómiaüresítésekre, 1939. március 10-én vezérkari alezredessé léptették elő. Ebben az időszakban rendkívüli állapotot és statáriumot hirdettek ki. A puccs után Malárt kinevezték a VI. hadtesthez (Igló³³), ahol az új, autonóm szlovák kormány megbízottja volt. A Szlovák Köztársaság 1939. március 14-ei kikiáltását követően ismét összeszedték a határmegállapító bizottság tagjait, amelynek elnöke szintén Rudolf Viest tábormok volt. A függetlenség kikiáltását követően Malár is aláírta azt a memorandumot, amely támogatja az új államot. Ekkor az ifjú Szlovák Köztársaság nemzetközi helyzete elég vitatott volt, mert Nyugatról német katonák szállták meg, amíg keletről és délről Magyarország fenyegette.

(Kis háború) Az első bécsi döntés, valamint Csehszlovákia szétesését követően a Magyar Királyi Honvédség 1939. március 15. és 18. között a Németországgal történt megegyezés alapján katonai erővel visszacsatolta Kárpátalja térségét Magyarországhoz. A sikeres műveletet követően a magyar katonai vezetés döntött, hogy a Csehszlovákia időszakában megállapított ruszin–szlovák adminisztratív határ, amely Kárpátalja visszacsatolását követően magyar–szlovák határ lett, védelme katonailag nem biztosított, így annak nyugatabbra helyezését szükségesnek tartotta. Az Ung-folyó völgyében tervezett új szlo-

vák–magyar államhatár katonai szempontból jobb védhetőséggel rendelkezett. A Magyar Királyi Honvédség ezért létrehozott egy hadműveleti parancsnokságot a VIII. hadtestparancsnokság (Kassa) bázisán, amelyhez más alakulatokat is alárendeltek. Az Ungvölgyében tervezett katonai művelet végrehajtására a Kárpát-csoport állományából három seregestet³⁴ jelölték ki, amelyek mindenoldalú támogatását a csoport közvetlen alakulatai látták el. A három dandár számára egy-egy előretörési irányt határoztak meg.

A magyar katonai előkészületek miatt, valamint Kárpátalja visszafoglalása során megkezdődött az 1939. március 14-én kikiáltott Szlovák Köztársaság katonai védelmének megszervezése. Az ország keleti részének védelmével a VI. hadtestet bízták meg, amelynek parancsnoksága az első bécsi döntést követően Kassáról Iglóra költözött át. A hadtest parancsnokságával 1939. március 23-án Malár alezredest bízták meg. Az alakulat bázisán hozták létre a Keleti Csoportot, amelynek szintén Malár volt a parancsnoka. A csoport feladata Kelet-Szlovákia a magyar katonai műveletek következtében veszélyeztetett határszakaszának védelme volt. A VI. hadtest három hadosztályból állt, de az eredetileg Kassán települt 11. gyalogos hadosztály és az eredetileg Ungváron települt 12. gyalogos hadosztály jelentősen meggyengültek egyrészt a cseh és morva nemzetiségű személyi állomány távozása miatt, valamint a Szlovákia területére történt visszavonásuk során jelentős mennyiségű technikai és anyagi eszközt hagytak a Magyar Királyság ellenőrzése alá került területeken. A hadtest egyedüli hadra fogható erejét az Iglóról Eperjesre áthelyezett 17. gyalogos hadosztály képezte. A hadosztályok esetében legjelentősebb probléma a tisztek³⁵, valamint a speciális szakismerettel rendelkező tiszthelyettesek hiánya volt, így Malárnak ebben a helyzetben kellett megszerveznie az ország keleti határainak védelmét a várható magyar támadással szemben. A 17. hadosztályt megerősítette a másik két hadosztály megmaradt erőivel. A hadosztály fő erejét két gyalogezred és egy tüzérezred jelentette, amelyet később további két gyalogezreddel és egy tüzérezreddel növeltek. A hadtest ennek ellenére kilenc darab LT-35 típusú könnyű harckocsival és nyolc darab OA vz. 30 típusú páncélozott szállító harcjárművel rendelkezett, amelyek többségét az egykori cseh legénység megrongálta, így javításra szorultak. A haderő problémái miatt mozgósítást rendeltek el, valamint a határok védelmébe bevonták a Hlinka Gárdát³⁶. A határok közvetlen védelmét a Zemlén Csoport látta el, amelynek parancsnokává Malár alezredest Hassík századost nevezte ki.

A Magyar Királyi Honvédség három dandárja március 23-án 05.00-kor indította meg támadását Szlovákia ellen. Az előretörésben részt vevő három dandár két-két vonalban lépte át a határt. A középső, a főirányban a 2. gépkocsizó dandár erőit további két támadó csoportra osztották. A jobboldali csoport Ungvár – Karesava – Szobránc – Felsőhalas, míg a baloldali Ungvár – Jenke – Kereszt – Szobránc – Alsóhalas irányba nyomult előre. Északon a 9. gyalogdandár erőit Nagy- és Kis-Berezna körzetében szintén két támadó csoportba szervezték. A jobb oldali csoport Nagy-Berezna – Utczás – Kispereszlő, míg a bal oldali csoport Kis-Berezna – Ugar – Kiskolon irányába tört előre. Délen a 2. lovasdandár szintén két csoportban támadott. Jobboldalon Ungvár – Zahar – Sárosremete, míg baloldalon Nagykapos – Pálócz irányba. A honvéd csapatokat a lakosság nemzeti lobogókkal, ünnepekkel és kitörő örömmel fogadta. A helyi lakosok élelmet kértek a magyar katonáktól, mert éheztek. Ennek megfelelően a magyar csapatok több esetben fehér zászlóval vonultak előre. A magyar erőket ezen a napon csak a levegőből érte komolyabb támadás.

Malár alezredest a magyar támadással szembeni fellépés érdekében utasítást adott ki a Zemlén Csoport parancsnoka számára, hogy március 24-én, a kora reggeli órákban addig vonuljon előre, míg harcérintkezésbe nem kerül a magyar csapatokkal, majd Szobránc

körzetében kíséreljen meg ellentámadást és törje át a magyar csapatok arcvonalát. A parancs alapján a csoportnak tartalékot nem kellett képeznie, és a csapatok megerősítése érdekében a harcokba bevonhatta a Hlinka Gárdát is.

A magyar katonákat Pálócz térségében érte az egyik szlovák ellentámadás, de az a magyar hídőrség lövéseire megakadt. Ezt követően a Nagyszeretva településen települt szlovák tüzérség tüzcsapást mért a híd közelében található erdőre. A tüzérségi előkészítés után egy század erejű szlovák gyalogos alegység – közel 150 fő – indított támadást a híd felé. A támadást követően a szlovák tüzérség az Ung folyó déli partját is lötte, de nem okozott nagyobb veszteségeket, mert a lőszer selejtes volt. A szlovákok ismételt támadással kísérleteztek, amelyet követően a magyar erők Pálóctól északra vonultak vissza, majd a magyar tüzérség összevont csapást mért a szlovák támadókra, amelyben jelentős szerepet kaptak a páncéltörő ágyúk. A magyar tüzérség erőteljes fellépésének köszönhetően a szlovákok visszavonultak. Március 24-én a magyar csapatok sikeresen megvédték a március 23-án elfoglalt területet.

Március 24-én a szlovák légierő négy jelentősebb légitámadást hajtott végre a magyar csapatok ellen. A reggeli órákban – Szobránc és Tiba feletti légi felderítést követően – három repülőgépből álló szlovák repülőraj géppuskákból, alacsony magasságból tüzet nyitott a Szobránc közelében állomásozó magyar katonákra, majd az Alsóhalason és Szobráncon lévő tüzérségi állásokra, amelyek viszonzták a tüzet. A támadásban részt vevő szlovák kötelékből a magyar repülőgépek egyet lelőttek, egyet pedig a földre kényszerítették. A szlovák légierő aznap még két alkalommal a déli és a kora délutáni órákban hajtott végre hasonló légi támadást a Tibán és Szobráncon tartózkodó magyar csapatok ellen.

A szlovák repülőgépek sorozatos támadása, valamint az Ungvár elleni bombázás miatt a Honvéd Vezérkar az iglói³⁷ repülőtér bombázásáról döntött. A repülőtéren állomásozott a Kelet-Szlovákiában tevékenykedő szlovák repülőkötelék. A bombázást a magyar légierő 3/II. bombázóezrede hajtotta végre. A támadást két hullámban három repülőgépből álló rajok végezték 1000 méteres magasságból. A támadást a bombázók sikeresen teljesítették egy kivételével, mert az egyik repülőgép a rossz időjárási viszonyok miatt eltévedt, és egy Rozsnyó melletti majorságot bombázott³⁸. Az iglói repülőtéren lévő három nagyobb és 12–14 kisebb repülőgép zöme megsemmisült és a repülőtéri épületek megrongálódtak.

Malár alezredes parancsa alapján a Zemplén Csoport március 25-én ismét több helyen kísérelt meg ellentámadást. Az arcvonalon folyamatos volt a harci érintkezés, amelyet fokoztak a járőrök közötti tűzpárbajok. A szlovák légierő március 24-ei jelentős veszteségei ellenére folytatta a légi tevékenységet a magyar vonalak felett. Az arcvonal közepén Alsóhalasnál a szlovák gyalogos katonák 25-én a reggeli órákban ismét támadást kíséreltek meg. A támadáshoz két tehergépjárművön szállított alegységet vontak előre, amely tűzharcba keveredett magyar katonákkal. A harcok során a szlovák alegység megsemmisült. Északon Kalnarosztokánál a 9. gyalogdandár ellen indítottak támadást először a reggeli órákban a szlovákok egy század erejű alegységgel, majd egy gyalogzászlóalj indult tüzérségi támogatással. A zászlóaljat csak a tartalékok átcsoportosításával sikerült megállítani és visszaverni. A magyar arcvonalba betört ellenséget a délutáni órákra a honvédek megállították és visszaállították az eredeti helyzetet.

Március 26-tól folytatódtak a szlovák vállalkozások, de egyre kisebb erővel és intenzitással. A támadókat a magyar tüzérség tüzcsapásai megállították és a visszavonulásra kényszerítették. A helyzet stabilizálódását bizonyítja, hogy március 28-án elrendelték a 2. gépkocsizó dandár leváltását, amely március 30-ára megtörtént. A nyugalmi helyzetet a szlovákok a haderő megszerzésére és hadkiegészítésre használták fel. Március 26. és 31. között Alsóhalasnál, Kiskolonnál és Bunkósnál kíséreltek meg támadást, de sikertelenül. A legjelentősebb a 2. lovasdandár felelősségi körzetébe tartozó Bunkós településnél

kialakult harc volt, amelyben a szlovákok egy század erejű alegységgel támadtak és tüzérségük lötte a települést. A magyar tüzérség ellencsapása után a szlovákok beszüntették a támadást. Március 28-án a magyar felderítők Fogasnál 30–35 darab szlovák harcjárművet számoltak meg, köztük több harckocsit. A szlovák fél már nem készült nagyobb támadásra, hanem elfogadta a területvesztést.

Március 28-án a magyar–szlovák határmegállapító bizottság megállapodott, hogy az arcvonalon 2–3 kilométer széles semleges zónát hoznak létre, amely szétválasztja a szemben álló csapatokat. Nem szűntek meg a határsértések és a tüzharcok, de a konfliktus lezárása felé meghatározó lépés történt. A Budapesten folyó szlovák–magyar „béketárgyalások” eredményeként április 4-én megkötötték a két ország közötti béke-megállapodást. A konkrét harci tevékenységek csak április 7-én fejeződtek be, amikor a szlovák és a magyar delegációk megállapodtak az új határról és ugyanezen a napon megtörtént a megállapított határ és az arcvonalak közötti különbségek kiigazítása. A honvédek a Magyar Királysághoz csatoltak 74 községet és 40–45 000 lakost.

Malár által vezetett hadtestparancsnokság a területvesztés ellenére viszonylag sikeresnek tekintette az ország védelme érdekében tett erőfeszítéseit, mert szerintük sikerült megakadályozniuk, hogy a Magyar Királyi Honvédség nagyobb területet szakítson ki Szlovákiából. Álláspontjukat az is alátámasztja, hogy információjuk szerint a magyar katonai vezetés két tervet dolgozott ki a támadásra a „kis” és a „nagy” megoldást, amelyek közül a „nagy” megoldás teljes Kelet-Szlovákia elfoglalására irányult. Malár sikereit az is alátámasztja, hogy május 17-én ezredessé léptették elő. Közben továbbra is jelentős szerepet vállalt a szlovák haderő megszervezésében.

(A második világháború) 1939 augusztusától Malár ezredes egy szlovák haderő alakulataiból létrehozott Külön Csoport parancsnoka volt, amelynek feladatát képezte a szlovák–lengyel határ védelme. Feltehetően ekkor nevezték ki Malár ezredest tábornokká. Szlovákiában mozgósítást rendeltek el, hogy politikai döntést követően feltöltésük a Lengyelország elleni hadjáratban részt vevő szlovák csapatokat. A szlovák tábori hadsereg parancsnokságát Iglón hozták létre. A parancsnokság bázisán létrehozták a „Bernolák” hadseregcsoportot, amely három hadosztályból állt. A 3. „Rázus” gyaloghadosztály parancsnokává Malár ezredest nevezték ki, amelynek felelősségi területe a Magas-Tátrától a keleti határszakaszig terjedt. A 3. hadosztály a kezdetektől részt vett a Lengyelország elleni hadjáratban. A német XVIII. hegyi hadtesthez csatlakozva Krosno és Sanok irányába támadt, amelynek során 60–90 km mélyen behatoltak lengyel területre, majd szeptember folyamán további harcokban is részt vett. A 3. hadosztályt, amelynek székhelye Eperjesen³⁹ volt, csak 1940 januárjáig vezette, mert akkor át kellett vennie az 1. gyaloghadosztály (Trencsén) parancsnokságát. A lengyelországi hadjáratban szerzett harci tapasztalatokat követően Malár ezredes részt vett a szlovák katonai felsőoktatás megszervezésében. Nagy szerepet vállalt a pozsonyi Katonai Főiskola létrehozásában, amelynek 1940. február 15-től vagy más források szerint októbertől az első parancsnoka volt. Megalakította a katonai tanintézetek ellenőrző szervezetét, amely alá tartozott minden katonai iskola Szlovákiában. A katonai iskolák felügyelői tisztségét is ellátta. Ekkorra már a szlovák haderő egyik legnevesebb katonája volt, mert megfelelő elméleti ismeretei és a jelentős harci tapasztalata mellett magasabbegység-parancsnoki gyakorlata is volt. Népszerűsége is rendkívül magas volt, kiemelten a szlovák katonák körében. Ennek következtében nem tudta elkerülni, hogy a keleti frontra vezényeljék azt követően, hogy Németország és szövetségesei támadást intéztek Oroszország ellen. 1941 júniusában átvette a 2. hadosztály vezetését. A keleti hadjáratban részt vevő szlovák hadseregcsoportot

a nyár folyamán átszervezték és létrehozták a szlovák haderő Gyorshadosztályát. Malár 1941. november 27-én vette át a hadosztály parancsnokságát, amelyet 1942 júliusáig el is látott. A hadosztály a jelenlegi Ukrajna és Fehéroroszország területén vett részt a műveletekben. A hadosztály nem a frontvonalon harcolt, hanem a hátszágban, ahol a partizán-csapatokkal kell szembeszállnia. 1941 telén a keleti fronton indított szovjet offenzíva a hadosztályt Golodajevkynél érte, majd német parancsra a Mius folyónál foglaltak védőállást, ahol jelentős harcok alakultak ki. A hadosztály védelmi állásait három szovjet lövész-hadosztállyal támadta. A szlovák katonák csak rövid ideig tudtak ellenállni, ennek ellenére a hadosztály nagy eredményt ért el a szovjet támadás lelassításában. Malár ezredest, a hadosztály parancsnokát a németek lovagkeresztel tüntették ki. 1942. január 2-án (II. osztályú) tábornokká léptették elő. Az orosz fronton kapcsolatba lépett a Vörös Hadsereg képviselőivel. Ekkorra már abszolút Hitler-ellenes álláspontot képviselt, mert a fronton megtapasztalta a német Einsatzgruppe-k (az RSHA tisztogató alakulatai) könyörtelen tevékenységét, valamint a zsidó lakosság elhurcolását. Ebben az időszakban nemcsak az oroszokkal, hanem a londoni csehszlovák emigráns kormánnyal is kapcsolatban lépett.

A frontról történt visszatérését követően katonadiplomáciai szolgálatot vállalt, amelynek során 1942 szeptemberétől Berlinben Szlovákia katonai és légügyi attaséja volt. A berlini szolgálati helyéről Rómába is átkkreditálták. A berlini szolgálata alatt másodsor is megnősült⁴⁰. Egy német nőt vett el, amellyel – feltehetően – a III. Birodalom melletti elkötelezettségét akarta erősíteni. A mesterkéltnagy németbarátságának eredménye volt, hogy a katonadiplomáciai szolgálata helyett ismételten csapatokhoz vezényelték parancsnoki funkcióba.

(Szlovák Nemzeti Felkelés) 1944. június elején (május végén) kinevezték a Kelet-szlovákiai Hadsereg (Eperjes) parancsnokává, amelynek során a szudétánémet Rudolf Pilfouska ezredest váltotta. A hadsereg feladata volt a német csapatokkal együtt a Kárpátok védelme az előretörő szovjet Vörös Hadsereggel szemben. A parancsnokság átvételét követően Malár tábornok bizonyítani akart, amelynek következtében megerősítette a Kelet-szlovákiai Hadsereg műveleti képességét. A hadsereg német alárendeltségében teljesítette feladatát, és a szlovák haderő két legerősebb hadosztályából állt. A helyzetet rontotta a német és szlovák fasiszta rezsim túlkapasainak, valamint a partizáncsoportok akcióinak állandósulása, illetve a szlovák katonai vezetés nem egyértelmű állásfoglalása. 1944 nyarán felvette a kapcsolatot az illegális katonai központtal, amely Szlovákiában a fegyveres felkelést készítette elő. Augusztusban Pöstyénben az ellenállásról egyeztetett Alexandr Mach tábornokkal, Ferdinand Catlos tábornokkal és néhány mérsékelt politikussal. Ekkor találkozott az illegális Szlovák Nemzeti Tanács (SNR⁴¹) politikai képviselőivel, akikkel megegyezett, hogy a felkelés kirobbanása esetén két hadosztályával átáll a felkelők közé. Ennek ellenére a Szlovák Nemzeti Felkelés (SNP⁴²) kirobbanására nem volt felkészülve Malár tábornok, így tevékenységére tétovázás és a határozatlanság volt jellemző. Augusztus 29-én még egyeztetett az „Alexander Nevsky” partizáncsoport képviselőivel, hogy közösen lépnek fel a németek ellen, de később Catlos tábornok, védelmi miniszter parancsára Eperjesről Pozsonyba repült, mert túl korainak tartotta a felkelés kirobbanását, kiemelten a németek elleni harcot. A fővárosban feltehetően Jozef Tiso elnökkel is tárgyalt. Augusztus 30-án Eperjesen még a repülőtéren tartott egy felkelésellenes beszédet a katonáinak, amelynek csak helyi hatása volt. A felkelés szempontjából egy sokkal veszélyesebb beszéde hangzott el aznap este a pozsonyi rádióban, amely ellentmondásos volt, mert nyilvánosan a Szlovák Köztársaság melletti hűségre szólított fel mindenkit. Továbbá a beszédében felszólította a katonákat, hogy akinek kedves Szlovákia, térjen vissza az alakulatához és fejezze be a harcot (felkelést)⁴³. Beszédében ugyanakkor

kiállt a németek elleni küzdelem mellett. A beszéde egy zavart ember képét mutatta. Még mindig hezitált a felkelés melletti teljes elkötelezettsége ügyében, de végül megtette a lépést. Katonai stratégaként tudta, hogy túl korai a németek elleni fellépés, ezért nem vezethet sikerhez. A beszéd megzavarta a haderő katonáit is, még azokat is, akik korábban csatlakozni akartak a felkeléshez. A hezitálása időt adott a németeknek és augusztus 31-én léptek, mert a „Burgonya-betakarítás prémiummal⁴⁴⁷” terv megvalósítása során a Kelet-Szlovákiában lévő két szlovák hadosztályt lefegyverezték. A német biztonsági szervezetek már Pozsonyban követték Malár tábornokot, de neki sikerült elmenekülnie előlük, mert elrepült a városból, és nem vette igénybe a németek által felajánlott repülőgépet. Végül Eperjesre történő megérkezését követően tartóztatták le.

Az internálása során rövid ideig a helyi laktanyában tartották fogva, majd Magyarországon keresztül elszállították a jelenlegi Ausztria területén lévő Kaisersteinbruchban működő fogolytáborba, majd átszállították a Königstein várába (Bad Schandau), ahol az „őszinte börtönben” tartották fogva. 1944 telén jelentősen megváltozott a tábornokkal szembeni német magatartás. A németek ekkor a felkelők kihallgatása alapján megállapították, hogy Malár tábornok is együttműködött a felkelés előkészítésében. 1945 elején a többi SNP-ben részt vevő szlovák katonai vezetővel együtt a flossenburgi koncentrációs táborba vitték, köztük volt Stefan Jurech, Rudolf Viest és Ferdinand Catlos tábornok is. Hatszemélyes cellákban voltak elhelyezve, esetenként orosz katonákkal együtt. A szlovákok durva bánásmódra, valamint élelemhiányra panaszkodtak. Malár tábornok feltehetően a 36. cellában volt öt cseh és szlovák katonával együtt. A tábornokot feltehetően 1945 márciusának második felében a rabtársaival együtt ugyanazon a napon kivégezték.

(Személyisége és hatása a szlovák katonai hagyományokra) Augustin Malár a 20. század első felében a hivatásos katonatiszt példaképét jelentette Szlovákiában, mert szegény családi háttérből a saját erejéből érte el sikeres pályafutását. Az élete pedig tizenévesen nem úgy indult, mert a szombathelyi börtönben töltött idő alatt még maga sem remélte, hogy valamikor tábornok lesz belőle. Feltehetően az első világháború alatt döntötte el, hogy az egykor tervezett papi hivatás helyett katona lesz. Katonai pályafutása már a Monarchia hadseregében megkezdődött, de végül a csehszlovák és a szlovák haderőben teljesedett ki. A három hadseregben töltött szolgálata alatt végigjárta a parancsnoki ranglétrát, de a vezetői beosztásai mellett nagy hangsúlyt helyezett képzésére is, mert nemcsak csehszlovák katonai oktatási intézményekben bővítette ismereteit, hanem külföldön is. Az 1930-as évek végére talán a legképzettebb szlovák nemzetiségű katonatiszt volt, aki alkalmas volt a háború időszakában a szlovák magasabb egységek vezetésére. Erre a feladatra igénybe is vették, mert több alakulatot vezetett a háború során. Annak ellenére, hogy katonadiplomáciai szolgálatot is vállalt, a politika távol állt tőle, így a hasonló képzettséggel rendelkező társaihoz (például Ferdinand Catloshoz) képest nem vállalt politikai szerepet. A politikai megnyilvánulásai pedig sikertelennek bizonyultak, amely végül elfogásához, majd halálához is vezetett.

IRODALOMJEGYZÉK

- Miroslav CAPLOVIC: general II. triedy Augustin Malár. In Jan Staigl a kolektív: *Generali – slovenká vojenská generalita 1918–2009* (Bratislava, 2009, Magnet Press) – ISBN 978-80-89169-17-7, pp. 117–118.
- Pavel WIMMER: Zabudnuti velitelia - životné osudy generálov - velitel'ov taktických skupín I. československej armády na Slovensku, Múzeum SNP Banská Bystrica (Forrás: <http://www.staratura.sk/item/jan-malar/>, letöltési idő: 2014.07.12.)

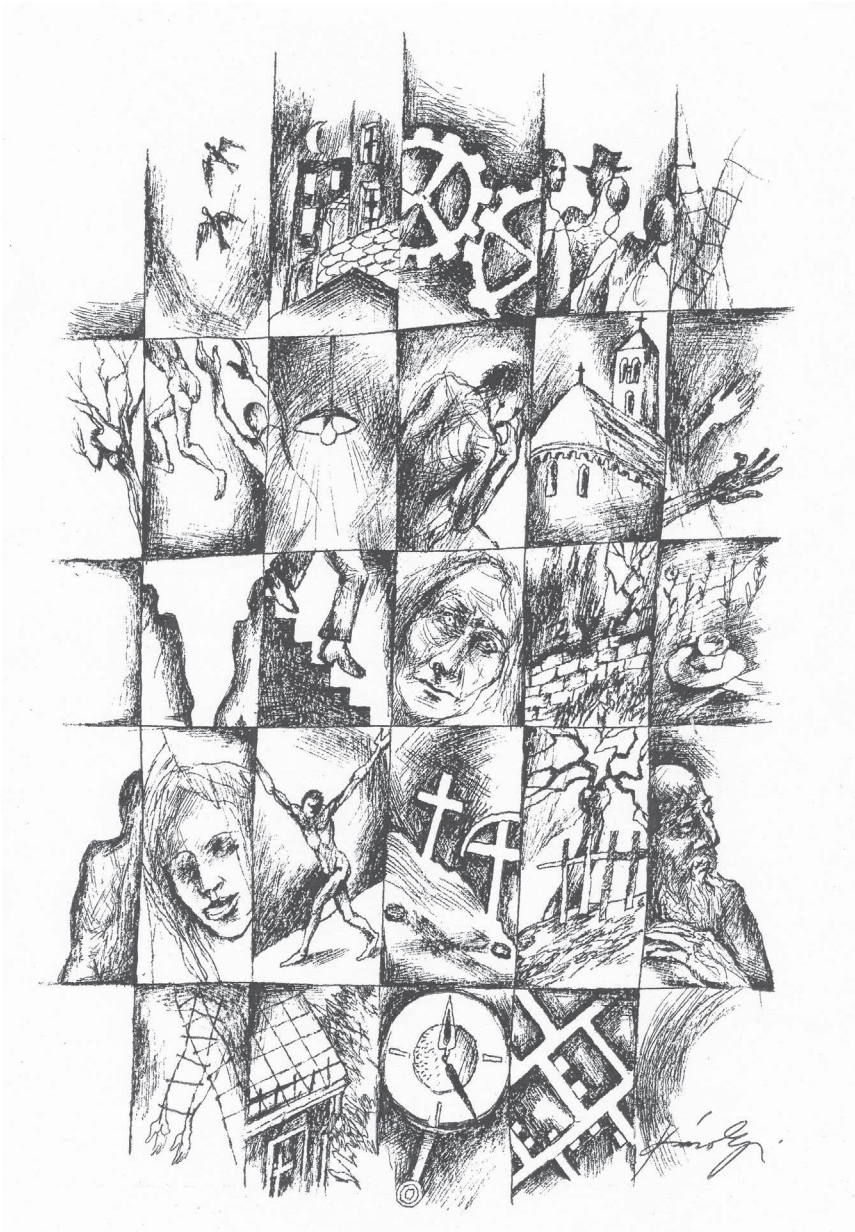
- Frantisek CSÉFALVAY a kollektív: *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939–1945* (Bratislava, 2013, Vojensky historicky ústav) – ISBN 978–80–89523–27–6, pp. 155–156
- M. HRONSKY – A. KRIVA – M. CAPLOVIC: *Vojenské dejiny Slovenska IV. / 1914–1939* (Bratislava, 1996, Ministerstvo obrany SR) – ISBN 80–88842–05–0
- VIDA Csaba: A szlovák–magyar fegyveres konfliktus 1939 tavaszán: A „Mala vojna”, avagy az Ung-völgyi hadműveletek. *Társadalom és Honvédelem*, 2007/1, pp. 5–21.
- JULIER Ferenc: *1914–1918: A világháború magyar szemmel*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1933.
- GALÁNTAI József: *Az első világháború*. Budapest, Gondolat, 1988.
- MTI hírárchívuma – <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1>
- Ótúra város honlapja – Generál Augustin Malár – <http://www.staratura.sk/item/general-augustin-malar/>

JEGYZETEK

- 1 Forrás: <http://www.generals.dk/general/Mal%C3%A1r/Augustin/Czechoslovakia.html>, letöltés: 2014. július 7.
- 2 A szlovák történések „Kis háborúnak” nevezik, míg a magyar hadtörténelmi munkákban inkább az Ung-völgyi műveletek néven van jelen.
- 3 A Google keresőn a magyar nyelvű honlapokon történő keresés során. A keresés időpontja 2014. július 9.
- 4 A hely jelenleg Bad Goisern am Hallstattersee település egy része.
- 5 Néprajzi kutatások szerint 1900-as évek elején az Ótúran élő, házalással foglalkozó családok faeszközökkel kereskedtek a Monarchia területén.
- 6 Jelenleg Stará Turá.
- 7 Ótúran 1900-as évek elején több Malár család élt. A településen lévő I. világháborús emlékoszlopon két Malár neve is szerepel, akik életüket vesztették a háborúban.
- 8 Jelenleg Skalicianak hívják.
- 9 Hej, slováci! című dalt Samuel Tomášik szlovák pap, költő és történész írta 1834-ben, amelynek dallamát egy régi lengyel énekből vette.
- 10 CAPLOVIC, M: Generál II. triedy Augustín Malár pp.117.
- 11 Romániában található, jelenleg Orăștie a neve.
- 12 Magyarul Lajtabruck.
- 13 Jelenleg Goriziának nevezik és az olasz–szlovén határszakaszon található.
- 14 JULIER Ferenc: 1914–1918: A világháború magyar szemmel. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1933. (forrás: http://mek.oszk.hu/02200/02221/html/4_10.html, letöltési idő: 2014.07.20.), valamint GALÁNTAI József: Az első világháború. Budapest, Gondolat, 1988, pp. 300.
- 15 Más információk szerint a veszteségek elérték a 65 000 főt. Forrás: CSIKÁNY Tamás (szerk.): A Magyar Honvédség 1848–1989, Budapest, 2004, ZMNE Egyetemi Tankönyv, pp. 167.
- 16 Dél-Olaszországban található Barihoz közel.
- 17 Dél-Olaszországban található Salernohoz közel.
- 18 Cseko-slovenská národná rada.
- 19 Forrás: http://www.klubvtn.info/info_64b.htm, Letöltés: 2014.07.25.
- 20 A csehszlovák védelmi minisztérium 1918. december 7-én adta ki direktíváját Szlovákia területének elfoglalására.
- 21 Jelenleg Šahynak nevezik.
- 22 Jelenleg Lučenecnek nevezik.
- 23 HRONSKY M. – KRIVÁ A. – CAPLOVIC M.: *Vojenské dejiny Slovenska IV. / 1914–1939*, pp. 109.; Uo. pp.114.
- 24 Uo. pp.114.
- 25 Jelenleg Nitranak nevezik.
- 26 Jelenleg Levicenek nevezik.
- 27 A Parancsnokság parancsnoka 1925-ig francia tábornok volt.
- 28 École Militaire Speciale – Saint Cyr.
- 29 1922–1930 között az Akadémiát 1677 fő végezte el, akik közül 74-en voltak szlovákok.
- 30 HRONSKY M. – KRIVÁ A. – CAPLOVIC M.: *Vojenské dejiny...*, pp. 153.
- 31 Csehországban ekkor ez volt a legmagasabb szintű katonai iskola.
- 32 Vysoka škola vojensku.
- 33 Jelenleg: Spišská Nová Ves.
- 34 Az 1939-es levéltári és más dokumentumok a dandárokat seregtestekként határozták meg.
- 35 A hadtest állományából 120 cseh és morva nemzetiségű tiszt távozott és csupán nyolc tiszt maradt az alakulatnál, így a hadosztály parancsnokává is egy őrnagyot kellett kinevezni, amely eredetileg tábornoki beosztás volt.
- 36 Az 1938-ban létrehozott Hlinka Gárda Szlovákiában a haderő mellett működő félkatonai szervezet volt, amelynek névadója Andrej Hlinka, aki a Hlinkai Szlovák Néppárt – Szlovák Nemzeti Egység Pártjának elnöke volt. A Hlinka Gárda, amely a párt fegyveres védelmi szervezete is volt, alapfeladatát a szlovák államvagyon – kiemelten a csehektől való – megvédése képezte. Eredetileg az önálló szlovák hadsereg magja lett volna, de a kormány döntése – a nemzetvédelmi és a pénzügyminisztérium megegyezése – alapján csökkent a gárda befolyása, amellyel 1939 végére a lőszegyletek színvonalára csökkent, de márciusban még jelentős befolyással bírt. A gárdában a kiképzők a hadsereg tiszt állományából kerültek ki.

- 37 Spišská Nová Ves.
 38 Rozsnyó akkor a Magyar Királyság részét képezte.
 39 Prešov.
 40 Az első házasságára vonatkozó adatokat a források nem tartalmazzák. Nagy valószínűséggel az első házasságából nem született gyermeke.
 41 Slovenská národná rada.
 42 Slovenská národná povstania.
 43 Az MTI 1944. augusztus 31-ei híre alapján. (Forrás: <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1>, letöltés: 2014.07.24.)
 44 Kartoffelnennte mit Pramie.

A Soa Debrecenben

A „civis város” történelmét alaposan feldolgozták, a debreceni zsidóságról, illetve a gettósításról és a deportálásról is több visszaemlékezés, tanulmány született, köztük a legújabb és legalaposabb Síró Béla munkája.¹

Első pillantásra úgy tűnik, nem sok újat lehet mondani a Soának erről a kelet-magyarországi fejezetéről. (A Soa héber szó, csapást és veszedelmet jelent, a zsidó holokauszt szinonimája. Claude Lanzmann megrázó dokumentumfilmjének címében a szó francia formája, a Shoah szerepel.) De a látszat csal. Egy nemrég Párizsban kiadott emlékirat, a Debrecenből tizenhat éves korában elhurcolt Nicolas Roth (Róth Miklós) könyve ráirányította a figyelmem arra, amiről nem tudunk eleget. Főként a leghevesebb vitákat gerjesztő problémáról, a magyarországi Soa geneziséről hiányosak az ismereteink, hiszen a szakirodalom meglehetősen keveset foglalkozik a holokauszt keletkezésével, társadalmi feltételeinek kialakulásával. A történészek kevés teret szentelnek a magyar társadalmon 1944. március 19-e után eluralkodó, kollektív tehetlenséget és erkölcsi bénultságot eredményező tömeglélektani tényezők elemzésének, melyek, más körülményekkel együtt, lehetővé tették a gettósítást, majd a vidéki zsidóság páratlan gyorsasággal végrehajtott deportálását. Saját holokausztunknak, s persze a debreceninek is elsősorban a fináléját, a német megszállástól a deportálásáig terjedő drámát ismerjük. (Igaz, ezt viszont rendkívül részletesen, hála Randolph L. Braham munkásságának, és óriási szakirodalomra támaszkodó, monumentális, az addigi kutatások eredményeit szintetizáló, A néptárs politikája című, 1997-ban megjelent, kétkötetes művének.)

A Tizenhat évesen Auschwitzban című francia nyelvű emlékiratból² mégis az tűnik ki, hogy nemcsak a „prologust”, az „epilogust” sem ismerjük kellő mélységben. Sajnálatosan keveset tudunk azoknak az auschwitzi deportáltaknak a sorsáról, akik nem estek az azonnali szelekció, és a későbbi, „munkával kombinált megsemmisítés” áldozatául. Erről magyarul elsősorban egy irodalmi mű, Kertész Imre Sorstalanság című, először 1975-ben megjelent regénye nyújt, meglehetősen szubjektív hangvételű, magasrendű irodalomná szublimált képet.

Persze, mondhatjuk erre, hogy a németek által a megszállt Lengyelországba deportált magyar zsidók sorsa, őreikhez és fogolytársaikhoz való viszonyuk, önmagukról, és a magyar társadalomról alkotott véleményük már csak részben magyar vonatkozású. Mivel 1944. március 19-e után a magyar államhatalom zsidó polgárait a náci Németország illetékes szerveinek engedte át, ők pedig Magyarország területén kívül fogtak hozzá „a zsidókérdés végső megoldásához”, az áldozatok további sorsa már nem tartozik a hazai történetírásra. Ez azonban korlátolt felfogás, a tényekkel való szembenézés elutasítása.

Azért sem fogadható el, mert a német koncentrációs táborok túlnyomórészt fiatal túlélői között viszonylag nagy számban voltak honfitársaink, akik a felszabadulás után visszatértek Magyarországra, politizáltak, részt vettek a társadalmi életben. Nézeteik alakulására, szerepvállalásukra meghatározó hatást gyakorolt mindaz, amit munkaszolgálatosként, illetve deportáltaként, majd a KZ táborok foglyaként átéltek. Ezért elengedhetetlen, hogy megvizsgáljuk, hogyan magyarították a saját sorsukat, milyen következtetéseket vontak le belőle a jövőre nézve. Nicolas Roth rendkívül

alapos, az emlékeit pontosan felidéző könyvében jellemzi társait is. Leírja, hogy a jó néhány magyar *haftling*, akivel Auschwitzban, majd Dachauban hosszabb-rövidebb időre kapcsolatba került, egyéniségétől és szocializációjától függően miként reagált a „tömeges megsemmisítés birodalmára”, illetve a hazájában kezdődött útra, mely az egyre súlyosbodó kirekesztést követően a gázkamrák előszobájáig vezetete.

A Tizenhat évesen Auschwitzban című kötetnek, mely Egy magyar zsidó emlékiratai alcímmel jelent Párizsban, 2011-ben, a tekintélyes Shoah alapítvány gondozásában, és a közeli jövőben magyarul is napvilágot lát, van egy másik, rendkívüli érdeme. Leírja a debreceni zsidóság sorsát a harmincas évektől, egészen a deportálásáig, és a diszkriminált, „törvénytől sújtott” kisebbség nézőpontjából jeleníti meg az eseményeket. Beszámol a helyi közösség reakcióiról, a passzivitásba szorult zsidók és a „többségi társadalom” különböző csoportjai közötti viszonyról, az antiszemitizmus kívülről gerjesztett, illetve spontán fellángolásairól, illetve arról, hogy a városi hatóságok, illetve a kormányzat hogyan próbálták mégis fenntartani a viszonylagos nyugalmat, egészen a német megszállásig. Ezekről a feszültségekről, a keresztények és a zsidók mindennapi viszonyáról, a szélsőséges provokációkról, illetve a különböző nemzedékekhez és szakmai csoportokhoz, és vallási irányzatokhoz tartozó zsidók reakcióiról meglehetősen keveset tudunk. Holott az 1944. március 19-e előtti időszak ilyen szempontú elemzése, a jórészt elfelejtett epizódok feltárása és kinagyítása nélkül nem kaphatunk választ arra a kérdésre: miként volt lehetséges, hogy a magyar társadalom a világháború utolsó évében, néhány bátortalan tiltakozástól eltekintve, beletörődve, alapjában véve tehetetlenül szemlélte a vidéki zsidók tömeges deportálását?

Az utóbbi kérdés megválaszolásakor nem kell kizárólag Nicolas Roth memoire-jaira hagyatkoznunk, Debrecenről rendelkezésünkre állnak ugyanis egyéb források is: levéltári iratok, korabeli sajtócikkek, illetve a tárggyal foglalkozó tanulmányok, illetve monográfiák. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy az 1945, de még az 1989–90-es rendszerváltás után megjelent nyomtatott anyagok is kifejezetten sematikusán, elnagyolva tárgyalják történelmünknek ezt a tragikus fejezetét, a Soát megelőző időszakot. A debreceni zsidóság sorsáról író szerzők többnyire megismétlik mindazt, amit a magyar zsidókat sújtó törvénykezésről, a zsidók munkaszolgálatáról, a politikai élet csúcsain zajló konfliktusoktól, a világháborúról stb. tudni kell, mintegy feltételezve, hogy ezek az „országos fejlemények” mindenütt, a „kálvinista Rómában” is pontosan ugyanúgy hatottak, mint az országban mindenütt. Ebben persze van igazság, csak épp nem sokra megyünk vele, ha egy olyan nagy múltú városban próbáljuk rekonstruálni a keresztények és zsidók kapcsolatát a holokauszt küszöbén, mint Debrecen.

E sorok szerzője másik, nehezebb utat választott. Tanulmányomban mindenekelőtt a német megszállás előtti hosszú – időben nehezen behatárolható, valójában a 1918–19-ben kezdődött – időszak helyi „zsidópolitikájára”, az előidézett feszültségre, illetve a zsidó kisebbség és a nem-zsidó többség viszonyának alakulására, az antiszemitizmus radikalizálódására koncentrálok. Az 1944. március 19-e utáni időszakot, benne a gettót és a deportálást, melynek sokkoló részletei sokkal ismertebbek, csak viszonylag tömören, az előzményekkel összefüggésben idézem fel. Nem elégszem meg azzal, hogy kizárólag az áldozatok oldaláról mutatom be a Soát (bár természetesen ez a szempont a meghatározó, már csak a rendelkezésre álló források miatt is), hanem a többség és a kisebbség kapcsolatát helyezem előtérbe. Kitérek arra is, amennyire a szakirodalom alapján erre következtetni lehet, hogy a helyi közéletben meghatározó politikusok közül kit terhel egyértelmű felelősség a kollektív tragédiáért. Mindenképp jó lenne, ha a később kutatások ezen a téren új dokumentumokat hoznának felszínre. Bár a magyar

holokauszt fő bűnöseinek többségét országos és helyi szinten 1945 után felelősségre vonták és elítélték, számos közéleti szereplő szerepére, a német megszállást folytatott előkészítő, szervező tevékenységére, illetve kapcsolatrendszerére még mindig nem derült fény.

*

Érdeemes előljáróban idézni Zolnai Lajos találóját, a harmincas években keletkezett leírását a cívisek és a zsidók hagyományos viszonyáról. „Sem titkolni, sem szépítgetni nem akarom azt a valóságot, hogy nemzetközileg elterjedt, ősi hagyományos elfogultságból a debreceni polgárság is idegenkedett a zsidóktól, holott itt majdnem mindenki áhítattal olvasgatta, lelki épülésére ismerte is Mózes öt könyvét, Izráel prófétáinak írásait; a keresztesnél sokan adtak gyermeköknek ótestamentomi nevet; istentiszteleteknél pedig Szent Dávid örökszép zsoltárait énekelgették. De a kereskedők és iparosok foglalkozásuk jövedelmezőségét, keresetüket, kenyerüket féltették az élelmesebb, ügyesebb, összetartóbb héberség versenyétől. Ilyen gazdasági okokból származó faji ellentétek ütköztek össze... Az idejétmúlt feudális céhrendszer keretei között megrekedt, de az e kereteket a kapitalista szellemű, mozgékony zsidó elemmel szembeni védőbástyának tekintő cívis polgárok elkéseredetten, a törvénnyel is dacolva egészen az emancipáció beköszöntéig védték a céhes privilégiumaikat, a város érdekének vélvén azokat.”³

A zsidóság 1867-ben törvénybe iktatott emancipációja, majd vallásként való egyenjogúsítása, az 1894-es recepciós törvény, egyértelműen a „hagyományos elfogultságok” enyhülésének irányába hatott. Az Osztrák–Magyar Monarchia társországiává vált történelmi Magyarország liberális államrendszerében, ahol a gazdaság dinamikusan fejlődött, a különböző vallási irányzatokat képviselő, eltérő gazdasági és társadalmi helyzetű csoportokra oszló zsidóság megtalálta a helyét és bizakodva tekintett a jövőbe. A „magyar-zsidó” aranykor eredményeként Debrecenben létrejött és megerősödött a „statusquo” hitközség, mely – a neológától eltérően – szívesen ragaszkodott a zsidó vallási hagyományokhoz, ugyanakkor nyelvében elmagyarosodott, és annyira azonosult a nemzeti törekvésekkel, hogy egyes, üzletemberként sikeres tagjai aktívan részt vettek a politikai életben is. Ugyanakkor a huszadik század elejétől kezdve figyelemre méltó közeledés indult meg Debrecenben a lakosság túlnyomó többségét alkotó kálvinisták, a református egyház vezetése és a zsidó hitközség meghatározó személyiségei között, ami a liberális politikai felfogást valló, a Tisza családhoz közel álló Baltazár Dezső püspök és Schlesinger Sámuel főrabbi szívélyes kapcsolatának formájában is kifejezésre jutott.

1920-ban Debrecen mintegy 110 ezer lakosának közel a tizede, 10 170 fő volt zsidó, és a létszámban az 19. század végén az anyahitközségből kivált ortodox hitközség kisebbségben lévő tagjai is benne foglaltattak. Újvári Péter Zsidó lexikon című munkájának Debrecen szócikke szerint „státusquo” hitközség tagjai között 25 nagykereskedő, 75 gazdálkodó, 222 szabadfoglalkozású, 43 tanár-tanító, 3 katona, 497 kereskedő 72 ügyvéd, 2 művész, 19 nagyiparos, 50 orvos, 244 iparos, 18 mérnök, 190 magánzó, 236 magántisztviselő, 10 vállalkozó volt, vagyis a városban élő zsidók a helyi polgári elit jelentős részét alkották.⁴

Az elvesztett első világháború, a forradalmak, majd az ellenforradalom Debrecenben is megrontották a keresztény többség és a zsidó kisebbség szépen alakuló viszonyát, harmonikus együttélését. Mégis, a kiegyezést követő „aranykor” olyan mély nyomokat hagyott az idősebb debreceni zsidókban, hogy még a zsidótörvények életbe léptetése után, a második világháború legsötétebb éveiben is erőt merítettek emlékeiből a fokozódó nehézségek elviseléséhez, bíztak benne, hogy a dolgok végül, a németek veresége után, visszazökkennek „normális medrükbe”. Így érzett a hitközség tagja, Róth Márkus úri szabó, a szerző 1944-ben hatvanöt éves édesapja is: „A szüleim nemzedékének más tagjai,

gyakran az ismerőseink a közelünkben telepedtek le. Hosszas beszélgetésekre került sor, és mindent hallani lehetett. Szóba került a történelem, a század eleje óta. Kezdődött I. Ferenc-József korával, akit bizalmasan csak Ferenc-Jóskának neveztek. Ez volt az a korszak, melyet idealizáltak, az aranykor [...] Az „öregek” meggyőzték magukat arról, hogy a helyzet, amibe a közösség az utóbbi években került, kivételes és átmeneti. A magyar zsidók közösségének érdemeit csak azért nem ismerik el, mert a Hitler és bandája által támogatott magyar szélsőjobboldal rövid időre hátszelet kapott. A fiatalok nem élték át azt a boldog korszakot, melyet az előző nemzedékek az emlékezetükben őriztek.”⁷⁵

Ismeretes, hogy 1918 és 1920 között a magyar társadalmi és politikai viszonyok sok tekintetben kedvezőtlenül alakultak a magyar zsidóság számára: az újonnan berendezkedő Horthy-rendszer hivatalos ideológiájává vált a politikai antiszemitizmus, mely – más források mellett – abból is táplálkozott, hogy a 1918-as „öszirózsás” forradalomban, majd a Tanácsköztársaságnak nevezett, káoszba és terrorba fulladt kommunista kísérletben vezető szerepet vittek zsidó származású, addig jórészt ismeretlen politikusok. A civis városban Budapesttől sok tekintetben eltérően, ugyanakkor persze nagy vonalakban mégiscsak hasonlóan alakultak az események. Már a Károlyi-kormány alatt felszínre törtek az addig lappangó, a feszültséget tovább szító indulatok. „Debrecenben a főváros politikai eseményei rövid, de annál erőteljesebb módon jelentkeztek. A forradalmi nyugtalanság következtében tüntetések, zsidó érdekeltségű üzletek elleni támadások és Rubin Farkas, a Hitközség vezetőségi tagja elleni merénylet jelezte a törvényes rend önkényes bomlását.”⁷⁶

A „kommunista uralom” alig több mint egy hónapig, 1919. március 21-étől április 24-ig tartott, amikor a románok megszállták a várost, és az újonnan kinevezett vezetők elmenekültek. A Nemzeti Hadsereg csapatai csak 1920 márciusában vonultak be a városba, addig ugyanis a románok halogatták a Tiszántúl visszaadását Magyarországnak, abban a reményben, az első világháborút lezáró békeszerződéssel ezt a területet is Nagy-Romániához csatolhatják. Ebben az időszakban a város igazgatását a konzervatív-liberális református politikai elit tagjai folytatták, melyben ekkor már meghatározó szerepet játszott a későbbi polgármester, Vásáry István.

A román csapatok kivonulása után lázas szervezkedés kezdődött a városban. Ekkor indult meg a Fehér Újság című „nemzetvédelmi hetilap”, az Ébredő Magyarok Egyesületének szócsove, mely csak három évfolyamot ért meg. De antiszemita szellemisége, ha nem is annyira „töményen”, tovább élt a Debreceni Újság – Hajdúföld című lap hasábjain, melynek tizenhárom évig Kolozsváry-Borcsa Mihály, a Sajtókamara későbbi elnöke volt a főszerkesztője. Az új rendszert támogató, élesen antiszemita szervezetek – közöttük a legjelentősebb tömegbázissal rendelkező ÉME – „kivitte az utcára” az antiszemita politikát, sorozatos tüntetéseket szervezett. Ezek hatására már mutatkoztak bizonyos jelei a civisek és zsidók között addig kialakult jó kapcsolatok megromlásának is. „A zsidó és a keresztény társadalom közötti személyes kapcsolatok meglazultak a húszas években. 1920-ban kizárták a kaszinóból a zsidókat, és már elkülönült kávéházi és társasági élet zajlott a városban.”⁷⁷

Az „ébredők”, akik gyakran sok más, hasonló jellegű szervezetekben is részt vettek, mint például a Keresztény Nemzeti Liga, vagy a Frontharcos Szövetség, később a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség, szoros kapcsolatot tartottak fenn a diákmozgalmak, mindenekelett a Turul szövetség tagjaival. Az 1920 márciusában megnyílt debreceni tudományegyetemre beiratkozott, tanulás helyett inkább politizáló, antiszemita, nacionalista diákok kezdettől fogva részt vettek „numerus clausus” törvény körüli harcokban. Megmozdulásaikkal több, mint két évtizeden át napirenden tartották a „zsidókérdést”, és minden eszközzel szembeálltak a Bethlen-kormánynak a feszültséget tompító törekvéseivel.

Azt, hogy a Bethlen István miniszterelnöksége alatt fellángoló antiszemita indulatokat pontosan mi váltotta ki, megtudhatjuk az ÉME egyik helyi vezére, a debreceni zsidók deportálásában kulcsszerepet játszó tanár, dr. Bessenyei Lajos 1928-ban megjelent könyvéből is. „Még az 1920-ban hozott numerus clausus törvényt is, ezt az egyetlen valamicskét, jónak látták már 1928-ban visszacsinálni. A kérdést újabban mellékvágányra terelték: nem az a fontos, faj-e, felekezet-e a zsidó, hanem az, veszedelmes-e a magyarságra vagy pedig nem? Gátat kell-e állítani a folytonos térfoglalásuk elé, vagy nem? Meg kell-e védeni a magyar népet a teljes leigázástól, vagy pedig oda kell-e dobni olcsó prédául? Úgy vélem, hogy erre a kérdés-komplexumra csak egyetlen helyes felelet lehetséges. De annál megdöbbentőbb, hogy a szükséges törvényes cselekvések mégis elmaradnak, s annál bizonyosabb, hogy ennek csak egyetlen magyarázata lehet: a faji eszmény elsekélyesítése, a tetterő elgyengülése, az öregkor megérkezése.”⁷⁸

A város vezetése az 1926-tól polgármester-helyettesé, majd 1929 decemberétől polgármesterré választott Vásáry István vezetésével már a Bethlen István miniszterelnök nevéhez fűződő konszolidációt megelőzően, 1919–20-tól igyekezett korlátok közé szorítani a szélsőségesek gyakran garázdálkodásba átcsapó megmozdulásait, de azt nem tudta megakadályozni, hogy a „fajvédő” diákok az egyetemen újra és újra antiszemita hecceket, botrányokat rendezzenek. A bajtársi egyesületek tagjai szembeszálltak a „numerus clausus” törvény hatályát a Népszövetség követelésére enyhítő Bethlen István és Klebelsberg Kuno politikájával, támadták a túlságosan liberálisnak talált városi vezetést. Elég, ha csak két esetet idézünk fel, abból a korszakból, amikor a debreceni zsidóság még több-kevesebb alappal reménykedhetett a Horthy-rendszer „felpuhulásában”.

Epizód 1927 októberéből. „A szélsőséges ifjúsági szervezetek Debrecenben is kitiltották a zsidókat az egyetemről. Így viszont a »bajtársaknak« nem volt kit bántalmazniuk, megálázniuk. Ezért szinte vadásztak a zsidó diákokra a városban. Október 28-án este hétkor sikerült is elkapni és összeverni két izraelita hallgatót egy sötét mellékutcában. Dr. Verzár Frigyes rektor nem tudta megállítani a kontrollálhatatlan bajtársi szövetségeket, de közölte, hogy addig nem tart előadást, amíg a zsidók nem látogathatják az óráit. Sőt, tüntetően felszólította őket, hogy jöjjenek be az előadására. Egyetlen hallgató, Fischer Ede jutott csak be, őt Verzár személyesen kísérte a terembe. A szélsőségesek ezt nem tűrték, és elhagyták a helyiséget, de megfogadták, hogy összeverik Fischert. Itt már a rektor tekintélye sem segített: a zsidó diákok egy földalatti alagúton kellett kimenteni az egyetem területéről.”⁷⁹

Egy évvel később, 1928 október 22-e és 25-e között az országos diáklázongás terjedt át Debrecenre, melyet nagyszabású antiszemita tüntetések ráztak meg: „A budapesti és pécsi eseményekkel párhuzamosan október 22-én Debrecenben is kitört a diáklázadás. A zavargás epicentruma a Tisza István Tudományegyetem orvosi kara volt. A mintegy 150 fajvédő hallgató az összes jelenlévő zsidót megverte és kidobta az épületből. A több száz főszre duzzadt tömeg ezután a városban folytatta az antiszemita demonstrációt. Az egyetem vezetése még aznap lezárta az intézményt. Másnap a fajvédők még nagyobb számban vonultak az utcákra, ahol csak jelentős rendőri erők tudták megfékezni őket. 24-én már össze is csaptak a diákok a rendőrökkel, akiknek a Nyíregyházáról érkező erősítésre is szükségük volt a rend helyreállításához. A tüntetések csak október 25-ére fulladtak ki.”¹⁰

Sem Vásáry, sem Bethlen nem volt képes hatékonyan fellépni a rendszer tömegbázisában meghatározó szerepet ébredők és fajvédők ellen. Csak annyit tehettek, hogy támogatják egy új vidéki zsidó gimnázium létrehozását az iskolavárosban, mely csökkenti a konfliktusok lehetőségét a tanulni vágyó és a radikálisan antiszemita fiatalok között. Ezért karolták fel az debreceni zsidó gimnázium létrehozását, melyet dr. Kardos Albert, a kiváló tanár és irodalomtörténész szervezett meg. A tanintézet az 1921–22-es tanévben

kezdte meg működését, és 1929-ben tartották meg az első érettségi vizsgákat. A rendkívül magas színvonalon működő gimnázium ünnepélyes zászlószentelésén, mely egybeesett az első érettséggel, megjelent a város konzervatív-liberális politikai elitjének az a része, különböző felekezetek reprezentánsaként, mely nem értett egyet a fajvédő és antiszemita politikai irányzattal.

„1929 júniusa nevezetes időpont az iskola szívfájdítóan rövid történetében. Ekkorra érkezett a gimnázium első induló évfolyama az érettségihez, az eseményt zászlóavatási ünnepéllal kapcsolták össze. A kettős ünnepnek mind egyházi, mind világi része a legfényesebben és legteljesebben sikerült. A Kápolnási utcai templom 9 órára zsúfolásig megtelt... az emelvényen és az első padsorban helyet foglaltak: dr. Baltazár Dezső református püspök, dr. Vásáry István polgármester, Ady Lajos főigazgató, Karai Sándor ref. kollégiumi igazgató, dr. Lukács József római katolikus reálgimnáziumi igazgató.”¹¹

A harmincas években, pontosabban Gömbös Gyula miniszterelnökké való kinevezése után a debreceni közélet jelentősen átalakult: háttérbe szorultak a városi vezetés liberális-konzervatív képviselői, élükön Vásáry István polgármesterrel, akik addig védelmet nyújtottak az ébredők és a fajvédők támadásai ellen. Ezek a helyi politikai erők, illetve az élükre álló személyiségek – Kolozsváry-Borcsa Mihály, a Gömbös által főispánná kinevezett báró Vay László, és a fiatalabb korosztályhoz tartozó radikális ügyvédek, Tervey Tamás, T. Szűcs Géza, Rásó Sándor és mások – rohamot indítottak Vásáry István ellen. Végül elérték, hogy az ellene indított két éves sajtóhadjárat, és koncepció vizsgálat után 1935-ben visszavonulásra kényszerüljön, nyugdíjazását kérje Kozma Miklós belügyminisztertől. És mivel alig több mint egy év múlva, 1936. augusztus végén a Vásáry mellett kiálló Baltazár Dezső püspök is meghalt, „áttört a gát” a debreceni közéletben, felülkerekedett az antiszemita irányvonal. Ugyanez a folyamat játszódott le a református egyházi vezetésben is. Mindezek a változások együttesen drámai változásokhoz vezetett a debreceni zsidóság életében.

„A debreceni zsidóság helyzete a harmincas évek végén, az első zsidótörvényt követően, majd a második világháború idején a többi vidéki városi hitközségéhez hasonlóan alakult, de talán a helyzet még drámaibban romlott, mint másutt. A megelőző évtizedekben ugyanis szoros érdekszövetség jött létre a jelentős gazdasági és szellemi pozíciókkal bíró zsidóság és a helyi hatalmat birtokló református többségű, konzervatív-liberális városvezetés között, amely 1919–1921 között megmutatta, hogy képes eredményesen fellépni a zsidóság mellett a jobboldali központi kormányzat által is bátorított konjunktúra irányzataival és képviselőivel szemben, és amely a gazdasági válság után jobbra tolódó magyar politikai életben is ellenállt egy ideig a szélsőségeseknek. A kormányzatban és a várospolitikában azonban fordulat történt. Vásáry István polgármester utóda a megalkuvó Kölcsey Sándor lett, Hajdú megye és Debrecen főispáni székébe Gömbös híve, báró Vay László került, aki – az itt kialakult gyakorlatnak megfelelően – egyben a Tiszántúli Református egyházkerület főgondnoka is lett.”¹²

Baltazár halála után Ravasz Lászlót választották az Egyetemes Református Konvent lelkes elnökévé, tiszántúli püspökké pedig, másfél évvel később, az ő köréhez tartozó Révész Imrét. Ady Lajos helyett Bessenyei Lajos lett a tankerületi főfelügyelő, és a református tanártestület elnöke. Ezek a változások tették lehetővé azt, hogy a református egyház vezetése is támogassa az első és második (azaz az 1938: XV. tc. és az 1939: IV tc.) zsidótörvényt. A harmadik zsidótörvényt, az 1941: XV. tc.-t a református egyház, az áttértek egyes csoportjait védelmezve elutasította, ugyanakkor a vonatkozó szabályok megszigorításával igyekezett megakadályozni a tömeges áttérést, a zsidók „kikeresztelkedését”.

Az ébredők és a fajvédők után a város utcáin, és a zsidónegyedben is megjelentek a fel-

bátorodott nyilasok: „A nyilaskeresztesek 1936 november tizedikén betörték a Kápolnási utcai és a Pásti utcai templomok összes ablakait. Mint a zsidó sajtó írta: »Nem véletlen, hogy Debrecen zsidó templomainak ablakát megtámadják a görbült kereszt pogányai, mert Debrecen évek óta nyilaskeresztes agitáció központjává vált. A civis város, a nyakas büszke város, a liberalizmus Debrecenje, néhai Baltazár Dezső lelkének világító és világosító szellemével megtelt város mostanában a nyilaskeresztes agitáció legfőbb vadászterülete.«⁷¹³

A harmincas években már egy 1928-ban született kisiskolás is érezte, hogy a léghőfeszültséggel van tele. A zsidóknak vigyázniuk kellett magukra, mert az utcai összecsapások komoly kockázatot rejtettek magukban, s ajánlatos volt kitérni előlük: „Hatéves koromban, amikor először mentem az iskolába kíséret nélkül, már arra tanítottak, hogy ösztönösen figyeljek, de nem annyira a forgalomra, amikor átmegyek az úttesten, hanem a veszélyre, amit esetleg más emberek jelentenek. Gyorsan megértettem, miről van szó. Tapasztalattól megtanultam, hogy azok a nálam kissé idősebb fiúk fenyegetnek, akik azzal az ürüggyel, hogy valószínűleg zsidógyerek vagyok, megpróbáltak fellökni. A leggyakrabban, ha időben átmentem a másik járdára, ki tudtam kerülni minden támadást.”⁷¹⁴

Antiszemita tüntetők időről időre felvonultak, üvöltöztek és garázdálkodtak a zsidók által lakott utcákban. Vagyis a harmincas évek második felétől kezdve már nemcsak az egyetemen randalíroztak a radikális lumpen elemek, hanem már lakásokat és üzleteket is fenyegettek, igyekeztek kiszorítani a városi életterükből a zsidókat. A zsinagógák előtti „spontán” tüntetésre került sor a Turul Szövetség szervezésében, melynek debreceni tagozata ekkoriban Új Vetés címmel folyóiratot is kiadott. A bajtársi egyesületek tagjai, más szélsőséges elemekkel együtt 1939. január 16-án a Imrédy Béla Magyar Élet Mozgalmának alakuló gyűlése után felvonultak a Hatvan utcán. (A „csodaszarvas-mozgalom”, majd a Magyar Megújulás Pártja helyi vezetője Bessenyei Lajos lett.) Meskó Zoltánnak, illetve Böszörményi Zoltánnak is sok híve volt a városban, majd 1936-tól kezdve a nyilasok az országgyűlési képviselővé választott ifj. Balogh István vezetésével jelentős támogatásra tettek szert, és Debreceni Ébresztő, illetve Debreceni Nemzeti Híradó címmel lapokat is megjelentettek. Összességében azonban a sok pártra szakadt nyilas mozgalom nem képviselt jelentős erőt. Debrecenben Festetics Sándor Magyar Nemzetiszocialista Pártja volt a legnépszerűbb. Hívei 1938-ban Szálasi Ferenchez csatlakoztak.

Az egyetem továbbra is kitüntetett terepe maradt a zsidók elleni akcióknak, ami éreztette hatását a város mindennapi életében is. „A Turul országos vezetősége már 1940-ben parancsot adott ki, hogy az egyetemek bajtársi egyesületei akadályozzák meg a zsidó hallgatókat az előadások látogatásában. A parancs azonban országosan nem volt keresztülvihető, ezért úgy módosították, hogy a zsidó származásúak látogathatták ugyan az előadásokat, de csak megkülönböztető jelvény viselésével. A jelvényt (aranyozott plakettet, közepén zsidó csillaggal) a Turul szövetségtől ingyen kapták, viselete csak az egyetemen belül volt kötelező. Debrecenben a bajtársi egyesületek megbízottai először (1941. november 13-án) a jogi karon keresték fel a zsidó hallgatókat, akiknek nagy része vállalta a jelvény viselését, kisebb része pedig már ekkor távozott az egyetemről. A rendszer jobbrtolódásával párhuzamosan a Turul zsidóellenes fellépései egyre szaporodtak, s a módszerek is keményedtek. Napirenden voltak a verekedések, s a zsidó hallgatók megalázását szolgáló akciók, az egyes tanárok óráiról való kitiltások, a hátraültetések, a vizsgáztatások megtagadása, stb.”⁷¹⁵

A második világháború kitörése, 1939. szeptember elseje után rendszeresek voltak az antiszemita megmozdulások. Több tüntetésre is sor került a zsidó negyedben, a Hatvan utca környékén, de ezekről nem adott hírt sem a helyi, sem az országos sajtó, ugyanis a „háborús cenzúra” a „zsidó vonatkozású” hírek többségét visszatartotta.

Az egyik aljas, antiszemita provokációról és következményéről a Vitézi Szék 1940. októberi jelentése számolt be. „Debrecen ker. és nac. társadalmában általános felháborodást keltett, hogy a város egyik utcáján Henczér Gábor egyetemi hallgatót és a kíséretében lévő hölgyet 6 zsidó orvból megtámadta és a nevezett egyetemi hallgatót elverték és véres fejjel a helyszínen hagyták. Az egyetemi hallgatók memorandumban adtak kifejezést az eset feletti megbotránkozásuknak, amelyet a miniszterelnökhöz intéztek. Ezzel az esettel kapcsolatban az egyetemi ifjúság részéről zsidóellenes tüntetések is voltak, amelyek folyamán a zsidók lakta városrészekben több zsidót megvertek, ablakokat betörték. Feltűnt, hogy az új rektor, dr. Mitrovits Gyula – ker. és nac. múltjához híven – milyen megértő magatartást tanúsított ez alkalommal a keresztény egyetemi ifjúságot ért sérelmet illetőleg.”¹⁶

A Debreczen című kormánypárti napilap és az Imrédy pártjához közelálló Debreceni Újság – Hajdúföld nemcsak erről a provokációról, és azt követő megmozdulásról, de arról is hallgatott, melyre 1943. december hatodikán került sor. Miklós napján, azután, hogy a nagyerdei stadionban megünnepelték Horthyt és a honvédek ünnepélyes esküt tettek, a tömeg egy része a zsidó negyedbe vonult, igaz, ezúttal rendőri kísérettel. A tüntetésnek ismét voltak előzményei az egyetemen. A Vitézi Szék 1943 november 30-án kelt „nemzetvédelmi jelentése” leírja, hogy a turulista diákok ellenállásba ütköztek a zsidó joghallgatók részéről, akik nem akartak beülni a számukra kijelölt padosorokba, továbbá négyen közülük egy egyetemi előadáson állítólag kijelentették, hogy „politikai pályára készülnek”. A zsidó hallgatókat, akik nyilvánvalóan felbátorodtak a Hitler-ellenes szövetségek győzelmétől, a Debreceni Egyetemi Ifjúság vezetősége nem volt hajlandó kitiltani az egyetemről, hanem az ügyet dr. Bodnár János rektor elé vitte.¹⁷

A tizenöt éves Róth Miklós így látta az 1943 Mikulás napján történt eseményeket: „A »zsidó« szót állandóan hallani lehetett az utcán, a közterületeken. Aztán már fel sem tűnt, annyira hozzászoktunk. A nyilvános rendezvények, a nemzeti ünnepek, Horthy születésnapja, de még a vallási ünnepek is zsidóellenes megmozdulásokká züllöttek. Az utcákon állandóan résen kellett lenni, ha semmirekellő suhancokkal találkozunk szembe, és különösen vigyázni kellett az egyetemistákkal, akiket az egysapkájukról fel lehetett ismerni [...] Antiszemita incidensekre került sor, betörték a Pásti utcai zsinagóga ablakait. Tüntetés volt Horthy ünnepélése alkalmából, ahol olyan zsidóellenes jelszavakat üvöltöttek a nyilasok, mint hogy »Éljen Horthy!«, »Éljen a zsidóktól megtisztított Magyarország!« [...] Miután betörték a zsinagóga ablakát, néhány napon át egyenruhába öltözött rendőr posztolt az épület előtt. Az antiszemita felvonulást rendőrök kísérték (ekkor láttam először lovas rendőrt a városunkban).”¹⁸

A zsidóellenes tüntetések, melyek a húszas években az egyetem területére korlátozódtak, majd a harmincas évek közepétől áterjedtek a város zsidók által lakott negyedére is, kötődtek az országos politikai életben zajló eseményekhez, és szerepet játszott bennük a sajtó, mely befolyást gyakorolt a debreceni közvéleményre.

„A jobboldali lapok, de a kormány anyagi támogatására számot tartó, liberálisabb színvetű újságok is bőségesen közöltek olyan propagandaanyagot, melyek a zsidók valamilyen fokú korlátozásának szükségességét voltak hivatva igazolni. A mindennapi bajokért a »csaló, árdragító, bünszövetkezetet létrehozó, áruhalmozó, törvényszegő« zsidót tették meg bűnbaknak. S bár sokan elleneztek a zsidók elleni fellépést, és kételkedtek a törvények jogosságában, szükségességében, a hatalomnak volt ereje keresztülvinni azok végrehajtását.”¹⁹

Róth Miklós édesapja, Róth Márkus köztiszteletben álló úri szabó, a zsidó hitközség és a szociáldemokrata párt annak tagja, Győrki Imre képviselő támogatója volt. A Debreceni Független Újságot, majd annak megszűnése után a Debreczent járatta, de a liberális fővárosi újságokat is olvasta, igyekezett tisztában lenni a politikai helyzettel. A család természetesen érzekelte a nyilvánosság csatornáin akadálytalanul áramló usztást:

„Mindig az alattomos vagy durva antiszemitizmus légkörében éltünk, mely szinte naponta nyilvánult meg az utcán, egyes újságokban, a plakátokon, még a falfirkákon is, érződött a közigazgatás minden szintjén... Az újság, amit reggel megkaptunk, a helyi lap volt. Alcíme szerint »Független újság«. Ez talán azt akarta mondani, hogy nem foglalkozott a politikával. Jól szerkesztett, híreket közlő újság volt, erre vállalkozott. De a háború kezdete óta, bizonyos cikkeiben antiszemita célzások jelentek meg, eleinte rejtve. És felűntek bizonyos aláírások. Olyan nevek, melyeket előtte nem ismertünk.”²²⁰

A debreceni zsidóság a második zsidótörvény parlamenti tárgyalása idején, 1939 tavaszán, a Budapesti Zsidó Hitközség által megjelentetett kiadványokkal próbálta ellensúlyozni a törvényileg megalapozott antiszemita uszítást. Erőfeszítései az adott bel- és külpolitikai viszonyok nem járhattak sikerrel, de így is felkelítették a főispán figyelmét, aki egyszersmind a Vitézi Szék kapitánya is volt, és rendszeresen megkapta a helyzetjelentéseket. Az 1939 áprilisi összegzés szerint:

„Széles körben tárgyalták a zsidóság által a zsidóság melletti megnyilatkozás érdekében terjesztett nyomtatványok ügyét. Több ilyen nyomtatványt terjesztettek Debrecenben, így:

a/. a magyar izraelita vallásfelekezetnek »Tiszteletteljes folyamodvány«-át

a Felsőház- és Képviselőházhoz

b/. »Ítéltetek« című kiadványát

c/. »Tábornok úr« című körlevelet, amelyet zsidó honvédtisztek bocsátottak ki

d/. egy »Nyilatkozat« aláírására felszólító körlevelet, amely a Károly-csapatkereszttel rendelkező zsidók özvegyei, árvái és utódai részére követel jogokat.

Nagy megütközést keltett az utóbbi nyilatkozatot aláíró ny. tábornokok névjegyzéke.”²²¹

A második zsidótörvény jelentős hatást gyakorolt a város önkormányzatára. „1939 őszén megkezdődött a második zsidótörvény végrehajtása is. Az életbe léptetésével felerősödő antiszemitizmus levegője tovább mérgezte a város politikai légkörét. Szeptemberben törölték a testületből a városi törvényhatóság zsidó tagjait. Kizáró intézkedéseket foganatosítottak az ügyvédi és az orvosi kamara tisztviselői és tagjai ellen, a törvény hatóköre kiterjedt a kereskedelmi és iparkamarára is, megvonták a zsidók italmérségi és cukorkaárusítási jogát. Az intézkedéseket uszító propaganda és antiszemita jellegű megmozdulások kísérték.”²²²

1941-től, amikor Magyarország belépett a világháborúba, még jobban felerősödött az uszítás, melyhez hatósági intézkedések is járultak, és együttesen kiélezték azokat a konfliktusokat, mely már a harmincas évek közepétől mindennaposak voltak a debreceni zsidók életében. „Azok után, hogy elolvastuk Hitler beszédeit, és értesültünk a mesterkedéseiről, teljesen úgy tűnt, hogy mentálisan zavart személy. Amikor Debrecen utcáin hallottunk olyan megjegyzéseket, hogy »Jön Hitler és majd seggbe rúg benneteket!«, vagy »Majd Hitler levágja a pajeszotokat!«, egyszerűen vállat vontunk. Ezeket a megjegyzéseket legtöbbször fiatal, semmirekellő suhancok tették, kószálva az utcákon, ahol a zsidók jártak, majd rögtön ezután futásnak eredtek.

Kezdetben ritkán fordult csak elő, hogy közel jöttek, és meg is ütöttek. De erre is volt példa, különösen akkor, amikor a suhancok többen voltak. Én személyesen – igaz, hogy nem hordtam pajeszt – soha nem voltam az áldozatuk. Illetve mégiscsak, egy este, elég későn. Egy tőlünk meglehetősen messze eső gyógyszertárba mentem, hogy megvegyek egy gyógyszert, melyre az apámnak sürgős szüksége volt. Ekkor több egyetemi hallgató vett körül, akiket fel lehetett ismerni a jellegzetes sapkájukról. Valószínűleg azért jártak arra, hogy zsidókra vadásszanak. Ez 1940-ben vagy 1941-ben történhetett. Kérdésükre habozás nélkül azt feleltem, hogy zsidó vagyok. Felrepedt ajakkal úsztam meg a találkozást, amit sikerült eltitkolnom a szüleim előtt.”²²³

A debreceni zsidó közösségben a szaporodó támadások hatására feléledt az ellenállás szelleme, melyet Kárpáti Károly, az 1936-os berlini olimpia szabadfogású birkózó bajnoka, a zsidó gimnázium testnevelés tanára élesztett fel. „Néhányan közülünk felidéztek, hogy a nagyapjuk vagy úkapjuk részt vett a Habsburg-ház elleni nagy forradalomban, 1848–49-ben. Tudósokra, katonákra, politikusokra, írókra, költőkre, nagy tekintélyű sportolókra hivatkoztak. Ott volt például Kárpáti Károly! A város zsidó gimnáziumának volt a testnevelés tanára. Négy másik zsidó sportolóval együtt, akik részt vettek az olimpiai játékokon 1936-ban, Németországban, nem nyert-e ő is aranyérmeket Magyarország számára? Szabadfogású birkózásban! A hatóságok ennek ellenére habozás nélkül behívták munkaszolgálatra, egy sárga karszalagos századba. 1941–42-ben még együtt volt velünk. Bátor emberként önvédelmi csoportot szervezett a végzős tanítványaiból, melynek ő volt az edzője. Ennek hatékonyságáról nem voltunk meggyőződve, de a csoport működése mégis kissé megnyugtató volt.”²²⁴

A Szovjetunió elleni háborúba való belépés után már a helyi hatóság, illetve a honvédség is részt vállalt a debreceni zsidók zaklatásában, megfélemlítésében. „1941-től kezdve elkezdődtek az önkényes zaklatások. A szakállas zsidókat, akik jóval idősebbek voltak a katonaköteles kornál, összegyűjtötték, behívták, és miután levágták szakállukat, hazaküldték...” Ezek az önkényeskedések, meg a hatósági közegek fellépése, melyhez intenzív uszítás is társult, utcai provokációkhoz vezettek. „Egy vagy két helyi újság erőszakos antiszemita cikkek közzétételére szakosodott. Az utcán, a nyilvános parkokban civil ruhás rendőrök ellenőrizték az anyakönyvi kivonatokat, még a fiatalabbakat is. A náci jelszavakat üvöltöző fiatalok csoportjai sötétedés után végigvonultak az utcákon, ahol a zsidók által lakott házak voltak. Legnagyobb hőstetteik egyike az volt, hogy meghúzták az öreg zsidók szakállát vagy a fiatalok pajeszát. Azok az emberek is behívóparancsokat kaptak, akik eddig, tekintettel a korukra, nem voltak mozgósíthatók. Két vagy három napig visszatartották őket a gyülekezési helyeken, ahonnan végül hazaküldték őket, tekintettel arra, hogy túl öregek vagy alkalmatlanok voltak. De még ezt megelőzően arra kötelezték őket, hogy vágassák le a szakállukat. Ennek következményeként nem engedték be őket a házba, ahol laktak, vagyis a feleségük is csak nehezen ismerte fel őket. Igaz viszont az is, hogy a szakáll nélkül teljesen úgy festettek, mint a mi vidékünk parasztjai. Az emberek, akiket minden nap láttam, most fekete kalapjukban, fekete ruhájukban, magas szárú csizmájukban ünneplőbe öltözött parasztoznak tűntek a számomra. Végeredményben ezek az incidensek nem módosították a mindennapi életet és nem volt bennük semmi látványos.”²²⁵

A városi rendőrség akcióinak, ahogy erről a Hajdú vármegyei vitézi székkapitánynak küldött jelentés beszámolt, már 1939 őszén egyértelműen antiszemita színezete volt: „A rémhírterjesztők elleni razzia meglegedést keltett. Az a körülmény, hogy a 39 fő előállított közül 33 zsidó volt, mutatja a zsidóság megbízhatatlan voltát e tekintetben is.”²²⁶

A rendőrség a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatósággal együttműködve rendszeresen ellenőrizte a zsidók állampolgársági iratait. „Kedvező hatást váltott ki a június 28-án Debrecenben megtartott idegenellenőrző razzia. Szükséges volna ezeket a razziákat meglepetésszerűen minél gyakrabban megismételni.” olvasható Vitézi Szék 1940 júliusi „nemzetvédelmi jelentésében”.²²⁷

A KEOKH akcióiról a megfélemlített zsidó közösség csak utólag, hiányosan értesült. Gonda László könyvében is csak egyetlen nevet találunk: „Az 1941-ben kezdődött háborús év az u.n. »galíciái kitelepítés« nevű első tömeggyilkosságot hozta magával... az elhurcolt debreceniek egy részét Stry város gettójába vitték, köztük Finkelstein Manonét két fiával.”²²⁸

A magyar honvédség tisztikarában a második világháború alatt döntő befolyásra szert tevő antiszemita, németbarát parancsnokok a háborús viszonyok között könyörtelenül léptek fel a „belső ellenségnek” tekintett zsidók ellen. Eszközük az 1939 évi IV. törvény-nyel bevezetett munkaszolgálat intézménye volt. A debreceni IV. honvédhadtest állományához tartozott többek között a vámospércsi 202/1 és 202/2 számú munkásszázad, a hajdúnánási 161/1 munkásszázad és a 261/2 és 261/3 sz. munkásszázad és a püspökladányi 106/2,3,8 és 10 számú munkásszázadok, melyeket 1942 tavaszán-nyarán kivétel nélkül a keleti frontra vezényeltek. „A népszámlálás szerint 1941-ben 4287 izraelita férfi és 4855 izraelita nő élt Debrecenben. A férfiak több mint egynegyedét kötelezték munkaszolgálatra, s közülük 1944 áprilisáig legalább 410 meghalt vagy eltűnt. Ennél többen, 576-an teljesítettek ugyanakkor munkaszolgálatot. Azaz közel 1000 volt távol, illetve halt meg vagy tűnt el eddig az időszakig.”²⁹

(Ide kívánczok saját családom történetének fontos epizódja. Édesapám, Priester Sándor, aki a Magyar-Hollandi biztosító társaság megyei igazgatójaként hat évig élt Debrecenben, 1930 és 1936 között, ott teljesítette katonai szolgálatát. Tisztelője volt Baltazár Dezső püspöknek, és lelkes szurkolója a Bocskay FC-nek, a város legendás futballcsapatának. Nagyanyámmal, aki kóser konyhát vezetett, a Simonffy utcában laktak. 1941 őszén, már Budapestről, Hajdúnánásra vonult be zsidóként. Alakulatából azonban egy politikai feljelentés miatt kiemelték, és soron kívül, menetszázaddal a keleti frontra küldték. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy túlélte a munkaszolgálatot.)

A keleti frontra vezényelt debreceni zsidók gyakran tragikus sorsára, mely természetesen közelről érintette az otthon maradt családtagokat, a Párizsban megjelent emlékirat szerzője többször visszatér, de ezzel a kérdéssel nem foglalkozom tovább. Érdemes viszont felidézni a helyi zsidó közösség konfliktusát a debreceni munkaszolgálatosok parancsnokával, melyet a kortárs és tanú, a zsidó gimnázium tanára, Gonda László ír le a könyvében. „Feltehető, hogy a hamis vád, amelyet 1943 nyarán emeltek a debreceni Szénatéren kincstári szénát rakodó munkásszázad ellen, vagyis hogy a szénát felgyújtották, végzetes kimenetelű lett volna, ha nem éppen 1943-ban történik. A kémelhárító kegyetlenül gyötörte a vád alá helyezett századot és tizedeléssel fenyegette őket. A zsidók azonban nem törtek meg és nem vállalták a hazug vádat. Végül a kémelhárító főnök parancsot adott, hogy mindannyian írják le, amit az esetről gondolnak. A század tagjai írásban megvádolták a Szénatér parancsnokát, hogy rendszeresen lopta és sikkasztotta a szénát, és miután már nem tudta a hiányt leplezni, felgyújtotta. A zsidó fiúk bizonyítékot is hoztak. Írásaik javát a városba is kicsempészték. Meg is lett az eredmény. A pert hirtelen lezárták, a századot a frontra vezényelték. Az ügynek e viszonylag mérsékelt kezelése azzal magyarázható, hogy éppen abban az időben sikerült a szövetségesek inváziója Szicíliában.”³⁰

Ez a végül viszonylag jól végződő eset rávilágít arra, hogy a német megszállást megelőző években a honvédség tisztikarát, illetve egész szervezetét mennyire átszötte a zsidógyűlölet, mely gyakran összefonódott a kapzsisággal, a tisztességtelen anyagi haszon-szerzéssel. Ellene a legfőbb katonai vezetés megkésve bár, de igyekezett fellépni, ezért nevezte ki Horthy Miklós 1942 szeptember végén hadügyminiszterré Nagybaconi Nagy Vilmost. Ő, mint ismeretes, több intézkedést hozott a munkaszolgálatosok helyzetének javítására, a velük való embertelen bánásmód enyhítésére. Intézkedései azonban nagy ellenszenvet váltottak ki iránta a tisztikarban. Eltávolítására összefogtak az antiszemita, németbarát politikusok, Imrédy Bélától Endre Lászlóig, és 1943 júniusában sikerült elérniük, hogy a kormányzó felmentse tisztségéből.

Endre László Pest megyei alispán állt az élén annak az önkormányzatokat tömörítő szövetségnek, mely mindent megtett a zsidóság kiszorításáért, a további kirekesztésért, a holokauszt előkészítéséért. A szövetség tagjai, a városi közgyűlések képviselői bead-

ványokkal bombázták a polgármesteri hivatalokat, és a belügyminisztériumot, újabb és újabb intézkedéseket sürgetve a zsidók ellen, a „magyar többség” érdekeire hivatkozva. Különböző nyomásgyakorló akciókat szerveztek, beadványokat, a polgárok által aláírt petíciókat intéztek Debrecenben is a város vezetőihez, felülről sugallt ötleteket adva a további diszkriminációhoz.

A Vitézi Széknek küldött 1941 januári „Nemzetvédelmi helyzetjelentés” szerint:

„A debreceni orvoskamara felterjesztést intézett a belügyminisztériumhoz a »rituális műtétek« ellen, kérve ennek megtiltását. A felterjesztés a zsidóság körében élénk érdeklődést váltott ki. A felterjesztés értelmi szerzőjéül a zsidóság dr. Ádám Gyula fűrdőorvost, az orvoskamara titkárát tartja.”³¹

„Az antiszemitizmus erősödését mutatja az az 1942 június 9-én kelt beadvány is, melyben 41 »háziasszony« kérte, hogy a piacon d.e. 10 óráig elővásárlási tilalmat vezessenek be a viszonteladók, de főleg a zsidók számára. A sok termelői és fogyasztói érdeket érintő kérdés tisztázására egyébként elhúzódott, s a piaci rendelet megváltoztatására végül nem került sor.”³² Figyelemre méltó, hogy e beadvány után a polgármesteri hivatal a zsidó baromfi- és tojáskereskedőket is eltiltotta a piaci árusítástól.

Néhány hónappal később, 1942 szeptemberében lépett életbe „a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanjairól szóló” 1942. évi XV. törvény, mely lehetővé tette a zsidók földterületeinek és beépítetlen telkeinek igénybevételét, kiosztásukat arra érdemes személyeknek. A „negyedik zsidótörvény” után a debreceni közgyűlés egyes képviselői további, még drasztikusabb intézkedések szükségességét vetették fel, ismét csak a közérdekre hivatkozva. „Mivel azonban az adott körülmények között bizonytalan volt, hogy a rászorultak képesek-e építkezni, ha házhelyhez juttatják őket, a lakásgondok enyhítésére a polgármesterhez olyan javaslat is érkezett, amely szerint a belvárosban lakó zsidókat zsúfolnák be a külvárosi bérkaszányákba, s az így felszabadult lakásokat kapják meg a külvárosi keresztények. Ezáltal ők is jól járnak, és a külvárosi háztulajdonosok is, mert a bérlők számának növelése együtt járna a lakbér emelésével. Sőt, egyes jobboldali képviselők már ekkor felvetették a zsidók gettóba költöztetésének gondolatát.”³³

A debreceni zsidókat ezekről a „helyi kezdeményezésekről” hivatalosan nem értesítették, legföljebb híreket hallottak róluk. Arról pedig sejtelmük sem volt, hogy a város vezető kormányparti politikusai, akiknek karrierje a harmincas évek második felében magasra emelkedett, országos szinten is kezdeményező szerepet játszanak a „zsidókérdés” hazai megoldásának előkészítésében. „A város régebbi és új vezető politikai személyiségei az Imrédy-kormány működése idején magasra ívelő karriert futottak be. 1938 őszén Vay Lászlót miniszterelnökségi államtitkárnak, Kolozsvár-Borcsa Mihályt pedig sajtófőnöknek, később a sajtókamara elnökének nevezték ki. Imrédy Béla következetes támogatásában pedig az új főispán, Lossonczy István jeleskedett.”³⁴

Az említett személyiségek közül mindenképpen ki kell emelni Vay László bárót, aki rendkívül aktív szerepet játszott nemcsak Debrecenben, hanem országos szinten is a Soa előkészítésében és végrehajtásában. Vay Lászlót Kolozsvár-Borcsa Mihálytól eltérően, akit a Népbíróóság halálra ítélt, és 1946 tavaszán kivégeztek, nem vonták felelősségre. Sőt, még most is Debrecen díszpolgára. (1937. február 23-án részesült ebben a megtiszteltetésben, és címétől a mai napig nem fosztották meg.) A nagy múltú család sarja 1890-ben, Tiszalökön született, 1945-ben Nyugatra távozott, és 1966-ban, Kanadában halt meg. Báró Vay László 1927 és 1939 között örökös joga tagja volt a felsőháznak, majd 1939 május végén az országgyűlési választáson megszerezte az egyik debreceni mandátumot. 1930–33-ban Bihar vármegye. 1932–37-ben Hajdú vármegye és Debrecen főispánjának tisztségét töltötte be. 1940-ben a Magyar Élet Pártjának országos elnökévé választot-

ták. A tiszántúli református egyházkerület főgondnoka, és az országgyűlés külügyi bizottságának tagja volt. A kormánypárt németbarát, antiszemita csoportjának tartozott, Kolozsváry-Borcsához hasonlóan, akit egy időben „Imrédy jobbkezének” neveztek. Vay már 1942 októberében, Kállay Miklós miniszterelnök háta mögött lépéseket tett annak érdekében, hogy a németek működjenek közre a magyar zsidóság deportálásában.

„1942. október 6-án báró Vay László – a Kállay miniszterelnök által egy személyben vezetett Külügyminisztérium vezető hivatalnok – azt a javaslatot tette Budapesten Eichmann kollégájának, Wislicenynek, hogy Magyarország a közeljövőben 100 000 zsidót tudna Kárpátaljáról és Észak-Erdélyből Németországba áttelepíteni. Második lépésben kerülne sorra a sík terület (*das flache Land*, valójában az Alföld) végül Budapest.” Ez a javaslat már az 1944-es deportálás-sorozat megelőlegezése volt.⁷³⁵

Feltehető, hogy Vay Endre Lászlóval egyeztetve, és nem a saját a nevében tárgyalt Wislicenyvel. Találkozásukról más forrás is beszámol. „Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer 1942 októberében magáncéllal Budapestre látogatott, ahol megismerkedett Vay László báróval, aki parlamenti képviselő és a külügyi bizottság tagja is volt. A svábhegyi Golf klubban elköltött ebéd után Vay érdeklődött Wislicenyvel, akiről köztudomású volt, hogy a szlovákiai zsidóság deportálásának egyik irányítója, hogy vajon Magyarország is szerepel-e az áttelepítési programban. »Magyarország ugyanis – tette hozzá – kb. 100 000 zsidót szeretne áttelepíteni Kárpát-Ukrajnából és Romániából visszacsatolt területekről. A második szakaszban kerülnének sorra az Alföldön élő zsidók, végül azok, akik Budapesten, a fővárosban laknak.« Wisliceny jelentette feljebbvalóinak a magyar megkeresést, és arra utalt, hogy benyomása szerint Vay nem a magánvéleményét mondta el. Feltehetően ennek alapján ébredt fel Himmler személyes érdeklődése is a projekt iránt.”⁷³⁶

Vay a későbbiekben, németországi látogatása során is minden megtett azért, hogy bejeljesdjen a magyarországi, és közöttük a debreceni zsidók végzete.

„A kormánypárt jobbszárnyának egyik vezető alakja, a párt korábbi elnöke, báró Vay László felsőházi tag 1943 márciusában felkereste Dietrich von Jagow budapesti német követet, és arra kérte, hogy a kormánypárt képviselői csoportjának hamarosan esedékes berlini látogatásán a német fél vesse fel a zsidókérdés elintézetlenségét. Tekintettel arra, hogy Vay maga is a magyar küldöttség tagja volt, kérésével egyértelműen saját vágyálmait kívánta a német fél szájába adni, annak reményében, hogy gesztusaik eredménye Magyarországon a »német nyomás« észlelése lesz. Vay kérése nyomán a német diplomácia el is készített egy előterjesztést, de az nem ismert, hogy ezt a Berlinbe látogató képviselőcsoporttal közölték-e.”⁷³⁷

Az első, majd a második zsidótörvénnyel sújtott, rendkívül erős tömegnyomás alá helyezett debreceni zsidó közösség, helyi szövetségeseit elveszítve, magára maradt. (Vásáry Istvánt ugyan 1939 május végén megválasztották országgyűlési képviselőnek, de már az ellenzéki Független Kisgazdapárt tagjaként. Ekkor már sem neki, sem a hozzá közelállóknak volt befolyása a városi, illetve az országos politika alakulására.) A sarokba szorított, kiszolgáltatott, az aktív férfiakat a munkaszolgálatos behívók miatt nélkülöző zsidóság kivárára rendezkedett be. Reménykedett a világtörténelmi fordulatban, abban, hogy Németország elveszíti a világháborút, addig pedig sikerül életben maradnia. Mindenekelőtt a gazdasági nehézségek sújtották a Debrecenben maradt zsidókat, akiknek túlnyomó többségét nők, gyerekek és idős emberek tették ki.

„Körülöttem a zsidó közösség tagjai, beleértve a szüleimet is, el voltak foglalva a problémáikkal, azzal a nyomorúsággal, amit az egyre szaporodó antiszemita törvények idéztek elő. Ezek mind több embert tettek tönkre, ugyanis a zsidókat, akik előzőleg különböző mesterségeket űztek, egyik napról a másikra arra kötelezték, hogy hagyjanak fel velük.

Minden értelmiségi foglalkozást abba kellett hagyniuk, távozniuk kellett a hadseregből, a közszolgálatból, a mezőgazdaságból, a kereskedelemről, kártérítés nélkül felmondtak nekik a munkahelyeiken, tőkájukat és befektetésüket árja kezekre kellett bízniuk.”

Róth Márkus, a szerző édesapja nyitva tarthatta férfiniszabóságát, más zsidó iparosokhoz hasonlóan, kiket a koruk miatt nem hívtak be munkaszolgálatra. Ugyanakkor a zsidó vállalkozások többsége csak úgy működhetett tovább, ha sikerült „strómant” találniuk, aki képes és hajlandó volt tovább vinni az üzletet. Az „árja” cégér alkalmazása azonban gyakran azzal a következménnyel járt, hogy az üzletbe bevont „őskeresztények” visszaéltek a helyzetükkel.

„Ebben az időben a zsidók az üzleteiket, a vállalataikat »strómannokra« bízták, nem-zsidó »szalmaemberekre«, akik mint vezetők jó fizetést húztak, és ennek fejében árja identitást kölcsönözték a nevezett cégeknek. Így Balk úr, a mi házmesterünk annak a textilüzemnek lett az igazgatója, mely Braun és Bernfeld uraké volt, és akik annak a háznak a tulajdonosai is voltak, ahol mi laktunk. Ezzel a módszerrel minden nagykereskedést, üzemet, pénzügyi és bankintézményt árszítottak; a zsidó köz- és magántisztviselőket másokkal váltották fel; az ügyvédeket kizárták az ügyvédi kamarából; a közkórházakban dolgozó orvosokat pedig elbocsátották. Zsidók ezrei veszítették el az állásukat, kenyérkeresetüket, javaikat, csak azért, mert zsidók. Nem-zsidók ezrei, felkészültek vagy sem, tehetségesek vagy sem, helyettesítették őket. Hasznot húztak azokból a javakból, melyet előzőleg nem birtokoltak, egy olyan helyzet következtében, melyért egyáltalán nem dolgoztak meg.”³⁸

Ugyanezt az „árszítási” folyamat, más megközelítésben: „Debrecen politikai, szellemi, közigazgatási életének fontos területein 1942-re lényegében megtörtént az őrségváltás. 1942 folyamán több, mint 3000 keresztény iparos és kereskedő kapott jogosítványt Debrecenben és környékén. Az új vállalkozók egy része a szakmában teljesen járatlan volt, más része pedig olyan iparos és kereskedő, aki felhasználta a kínáló alkalmat és forgalmasabb helyre tette át az üzletét.”³⁹

A debreceni és környékbeli zsidók túlnyomó többsége kisvállalkozó volt, aki a két kezével, illetve szakértelmével kereste meg a kenyerét. Családjukat nyomorba döntötték a második zsidótörvény rendelkezései, illetve a munkaszolgálatos behívók. „Zsidó családok százai maradtak családfő, jövedelem nélkül, gyakran teljes bizonytalanságban, hogy mi lesz a sorsa a férjnek, a fiúnak, a testvérnek, akiket kiküldtek az orosz frontra. Családanyák százai folytattak állandó harcot, hogy fenntartsák a normális élet látszatát. Sokaknak a nyomora, melyet addig eltitkoltak, egyre láthatóbbá vált. És hogy a helyzet még súlyosabb legyen, a különböző rendeletek és zsidóellenes jogszabályok legnagyobb mértékben éppen azokat a családokat sújtották, melyekből a férfiak hiányoztak. Az iparosok, a kereskedők feleségei megpróbálták fenntartani tevékenységüket, a férjeik távolléte ellenére. De állandóan hiányzott a nyersanyag, amit nekik, mint zsidóknak nem szállítottak, ilyen vagy olyan rendeletre hivatkozva.

Ez történt az unokatestvéremmel, aki a Püspökladányban, ebben a Debrecentől harminc kilométerre lévő kisvárosban élt. Férjének a harmincas évektől kezdve üzlete volt itt. Kerékpárokkal és alkatrészekkel kereskedett. Később segédmotoros kerékpárokat is árult. Javításokat is vállalt. Magas termete volt, a fején mindig sapka, legtöbbször szürke munkaköpenyt hordott. Az egész kisváros ismerte, vevőköre, melybe sajátos módon a helyi csendőrség tagjai is beletartoztak, szerette. 1941 végén, mint sok más zsidót, behívták egy munkaszolgálatos alakulatba, melyet kiküldtek az orosz frontra. Harmincöt éves volt.”⁴⁰

A munkaszolgálat nemcsak azzal járt, hogy a zsidó asszonyoknak, gyerekeknek nélkülözniük kellett a családfő jövedelmét, de gyakran még nekik kellett ruhaneműt, élelmi-szert küldeni a férfiaknak, úgy, hogy még abban sem lehettek biztosak, hogy a szeretteik megkapják a csomagokat. „Amikor ezekre az évekre gondolok, felidézem az asszonyokat, a feleségeket, az anyákat stb., akik kétségbeesetten próbáltak előkeríteni a ruhát, a cipőt stb. amit a fiaik és házastársaik kértek tőlük. A kormányzat, a hadsereg vezetői nem voltak hajlandó magukra vállalni a parancsnokságuk alatt dolgozó férfiak ruházódásának gondját. Sőt, ellenkezőleg, amikor a keretszemélyzet észrevett egy jobb cipőt vagy ruhát a munkaszolgálatosokon, amelyet eladhattak, habozás nélkül levetették velük, és kifosztották szegényeket. Ennek a következményei gyakran drámaiak voltak. Ukrajnában a lábujjak lefagyása szinte biztos halálhoz vezetett. A szolidaritási gyűjtések, a népkonyha, a bevonult férfiak öltöztetése, a kölcsönös segítség gesztusai azonban számos családnak és egyénnel segítettek a reménytelen helyzetben.”

A zsidók nyomorúsága az esetek többségében nem váltott ki együttérzést magyar lakosságból, mely 1943-tól kezdve már súlyos ellátási gondokkal küzdött, és a keleti fronton elszenvedett embervesztés következtében egyre több lett a gyászoló család. „Arra a következtetésre jutottam, hogy a munkatársaim számára a zsidók helyzete, akiket gyakran megfosztottak a létfenntartás eszközeitől és a vagyonuktól, és akiknek a családjai nélkülöztek a férfiakat, a családfenntartókat, teljesen elfogadott és normális dolog volt. A kormányzat részéről folytatott húsz évig tartó állandó, napi alattomos propaganda után, és azután, hogy a sajtó egy része állandóan azzal foglalkozott, hogy a zsidók milyen aránytalanul nagy szerepet játszanak az ország gazdasági életében, az emberek elfogadták, hogy ez most meg fog változni. Mindez anélkül történt, hogy a gyűlölet a mindennapi életben kifejezésre jutott volna, néhány kivételtől eltekintve. A zsidó honfitársak kifosztása, vagyonának eltulajdonítása nyíltan vagy burkoltan elfogadottá vált a többi polgár számára. Az egész folyamat ésszerűvé és szinte magától értetődővé vált a közvélemény számára.”⁷⁴¹

A debreceni zsidók kiszolgáltatott helyzetükben, amikor a sajtó, a társadalmi szervezetek, az állami és önkormányzati állandó nyomás alatt tartották őket, a világháború számukra kedvező alakulása mellett legfőljebb megmaradt emberi kapcsolataikban bízhattak. A debreceni polgárság egyes tagjai részéről mutatkoztak is a szolidaritás jelei, annak ellenére, hogy a hatóságok gondosan feljegyezték a „zsidóbarátság” megnyilvánulásait. A debreceni városi levéltárban megmaradtak a Vitézi Székkapitányhoz beérkező jelentések, melyek arról tanúskodnak, hogy az egyetemen több tanár is bírálta az antiszemitizmust és a zsidókkal való bánásmódot. Az egyetemen a tanári kar tagjai közül néhányan kiálltak a zsidók mellett, miközben továbbra is ez az intézmény maradt az antiszemita uszítás, sőt, a német nemzetiszocialista propaganda terjesztésének központja. A diákság véleménye is megoszlott, még a szélsőségeseké is, akik között illegális kommunista sejt is működött. (Az egyik hallgató, a jogász Újhelyi Szilárd, egy ideig a Turul folyóiratának, az Új Vetésnek volt a szerkesztője, majd „átigazolt” a kommunistákhoz.)

„Beszélük, Dr. Kovács Andor, a debreceni egyetem jog- és államtudományi karának tanára a II. zsidótörvénnyel kapcsolatban a következő kijelentést tette hallgatói előtt: »Az okos zsidókat kitették az ipari és kereskedelmi vezető állásokból és helyükre egy csomó hülye keresztényt tettek.« Egy másik előadáson a Jud Süss filmnek debreceni előadásával kapcsolatban: »A Jud Süss egy hülyeség. Már nem vagyok gyerek és állíthatom maguknak, hogy sok zsidóval érintkeztem és beszéltem, de ezek között egyik sem volt gazember, annál több gazember volt azok között a keresztények között, akikkel eddig találkoztam.« Dr. Kovács Andor 1911 óta szabadkőműves, tagja a Rotary klubnak. Konok

liberális egyéniség. Megjegyezni kívánom, hogy az egyetemi ifjúság nem bírható rá, hogy tanúként szerepeljen az ügyben. A fentieket tehát bizonyítani nem lehet,” olvasható a Vitézi Szék 1942 áprilisi nemzetvédelmi jelentésében.⁴²

Más, tekintélyes tanárok is igyekeztek ellensúlyozni a az antiszemita propagandát, több-kevesebb sikerrel. „A vitézi székkapitányi jelentések pedig 1942–43 folyamán többek között arról tudósítanak, hogy az egyetemen Fest Sándor egyetemi tanár angol szemináriumán a zsidó és a keresztény hallgatók a legnagyobb barátságban vannak, s hallgatják és továbbadják az orosz rádió híreit.”⁴³

Egy ismert, és a református egyház vezetésével közeli kapcsolatban álló professzor is erősen bírálta a hivatalos irányvonalat. „Berényi István vitézi székkapitány jelentése szerint az egyetemisták ekkor főként Karácsony Sándor pedagógiaprofesszor körül gyülekeztek, akit a város jobboldali elítje »veszedelmes gondolkodású embernek« tartott, és a körülötte kialakuló »népes csoport« a tételeibe kapaszkodva kialakított egy alapjában véve minden faji kérdést tagadó, demokrata internacionalista irányt. Ez a társaság »bevonta a maradék zsidó hallgatókat, állandó kapcsolatot tart fenn a baloldali érzelmű ruszin ifjúsággal, és állandó propagandát fejt ki a Turul és minden nemzeti gondolat ellen.« Nem volt véletlen Berényi szerint, hogy »gyakran lehet őket együtt látni zsidókkal«, és – tette hozzá befejezésül a székkapitány, némiképp megbotránkozva – történik mindez a Turul sapka viselésével egyidejűleg.”⁴⁴

Ezekre a zsidók melletti szimpátia-tünetésnek is felfogható szemináriumokra, illetve előadásokra a német tanszék szomszédságában került sor, melynek vezetője, dr. Huss Richárd, élen járt az antiszemitizmus terjesztésében, és a Volksbundot népszerűsítette. A tanszékhez kapcsolódva működött a Német Tudományos Intézet dr. Heybey Wolfgang egyetemi német lektor vezetésével 1941 novemberétől, mely még erősebben képviselte ugyanezt a szellemiséget, és terjesztette a náci eszméket.

Azt, hogy a civis polgárság, különösképp pedig az értelmiség egy része nem ért egyet az antiszemita politikával, a debreceni zsidó közösségből is megéreztek egyesek, elsősorban azok, akiknek még lehetőségük volt a munkájuk révén kapcsolatban maradni a helybeliekkel. Közéjük tartozott Róth Márkus, akinek elegáns férfiszabóságát továbbra is felkeresték régi megrendelői. „Jöttek a tanárok, olyan középfokú tanintézmények oktatói, mint a Dóczy vagy a Svetits. Megmaradt bennem néhány vendég neve, mint például Péterffy tanár úr, és vagy dr. Székely Győző... Ő évente több öltönyt is rendelt nálunk, már nagyon régóta. A borítékon, melyek a számlákat tartalmazta, s amelyeket nekem volt tisztem kézbesíteni, a neve előtt szerepelt a »Vitéz« szó.”

Róth Márkus bízott a város „úri társadalmában”, melynek tagjai a legnehezebb időkben is biztosították nagyrabecsülésükről, és ennek séta közben, a Piac utcán jelét is adták. „Az út során mindvégig erősen hatott rám, hányan köszönnek nekünk. Természetesen apám volt, akit szertartásosan üdvözöltek. Ezek a köszöntések többnyire abból álltak, hogy az emberek, többé vagy kevésbé, megemelték a kalapjukat. Egyidejűleg azok az emberek, akik szembejöttek, kissé biccentettek a fejükkel, és ugyanakkor mosolyogtak, vagy úgy tettek, mintha mosolyognának. Nem tudtam mindazokat azonosítani, akik köszöntöttek bennünket, eszembe sem jutott, hogy megkérdezzem az apámat, vagy nem mertem. Az volt az igazság, hogy ez a felvonulás kissé idegesített, ugyanis rettenetes zavarban voltam. Szerencsére az apám mellettem volt, és viszonzta az üdvözléseket. Hallgatva a szüleim társalgását, arra a következtésre jutottam, hogy ezeknek az illendően, mi több, elegánsan öltözött embereknek a többsége Róth Márkus, és a *Tailor for Gentlemen* cégérű szabóság megrendelője volt. Sokan közülük a jó társaság tagjai voltak, városunk konzervatív gondolkodású, keresztény (többségben kálvinista) polgárai. Ami az apámat illeti, tudtam, mivel néhányszor beszélt róluk, hogy igen jó véleménnyel volt róluk.”⁴⁵

A szívélyes köszöntéseket a debreceni utcán, a régi megrendelők kitartását biztatásként is fel lehetett fogni, mellyel a polgárok azt üzenték a zsidóknak: tartsatok ki, hamarosan elmúlnak a rossz idők, és akkor újra megbecsült tagjai lesztek a város társadalmának. Ez a spontán szolidaritás azonban a válságos időkben kevésnek bizonyult. A konzervatív-liberális értelmiség tagjai, azok, akiket erkölcsi gátlásaik, és a józan eszük visszatartott attól, hogy hasznot húzzanak a zsidók balsorsából, többségben voltak ugyan az antiszemita politika „konjunktúra-lovagjaihoz” képest, de a nyilvánosságtól megfosztva és a helyi társadalom peremére szorítva nem volt lehetőségük arra, hogy szembeszálljanak velük. Ehhez ugyanis felül kellett volna vizsgálni egész világszemléletüket, a zsidósággal kapcsolatos sztereotípiáikat, addigi „kereszténymemzeti” nézeteiket. Efféle önvizsgálatra szinte senki sem volt képes Debrecenben, kivéve talán a tehetséges, de a kortársak által nem sokra becsült költőt és tanonciskolai tanárt, Gulyás Pált.

A rendszerhez kötődő református egyház vezetése sem volt képes szakítani a szociális és teológiai érvekre hivatkozó „mérsékelt zsidóellenességgel”, mely kifejezésre jutott Ravasz László: Zsidókérdés az egyházban című, 1939-ben megjelent könyvében. Ezt, az empátia teljes hiányát tükröző álláspontot képviselték a református püspökök, Révész Imre és Ravasz László a felsőházban, amikor a többi keresztény felekezet vezetőjével együtt megszavazták az első két zsidótörvényt, és csak a harmadiknál tartózkodtak. A református konvent többséggel szavazta meg azt a rendelkezést is, mely szerint az áttérésre jelentkezésre zsidók keresztelése egyéves várakozási idő előtt tilos, és az ezt megszegő lelkészek ellen fegyelmi eljárást indítottak.

Mind a németek iránt hagyományosan bizalmatlan, de a szovjet hadsereg előrenyomulásától megrémült civisek, mind pedig a zsidók „kivárasra” játszottak, csodában reménykedtek, abban, hogy a világháború hamarosan véget ér, és akkor megszűnik a zsidók kirekesztettsége, eltűnik körülöttük a mesterségesen gerjesztett feszültség. A Soa valódi dimenzióival, azzal a veszéllyel, mely a náci részéről leelkedett a magyar zsidóságra, 1944. március 19-e előtt a debreceni keresztények a legkevésbé sem voltak tisztában; de nem számolt a fenyegető népiirtással a debreceni zsidóság sem, bár tagjai között jó néhány kivételesen művelt, és a lehetőséghez képest tájékozott ember volt.

Róth Márkus a politika iránt érdeklődő, a szociáldemokráciához kötődő, viszonylag jómódú, értelmes szabómester volt, aki az első világháború előtt évekig élt az Egyesült Államokban is. Tőle telhetően mindent megtett azért, hogy tisztán lásson a hazai és a nemzetközi politikában. „Rendelkezésünkre álltak a főváros nagy liberális lapjai: Az Újság és a Magyar Nemzet. Hangnemük mérsékelt volt, gyakran bátor is. A háború alatt végig, egészen a németek bevonulásáig, a vezércikkek, a politikai kommentárok, de a katonai elemzések is, lehetővé tették, hogy tisztán lássunk. Atvettek cikkeket a semleges országok sajtójából is, Svédországból és Svájcából is, melyek nem támogatták a hivatalos sajtó által terjesztett véleményt, sőt, ellentmondtak a hivatalos propagandának. Egyes, az Afrikában, és Európában, Oroszországban folyó hadműveletekről szóló cikkekben szinte szó szerint megismételték, amit előző nap a londoni rádióban hallottam. Több mint ötven évvel később nem is értem, hogy engedélyezhette a magyar cenzúra ezeket az anyagokat! Igaz, máskor meg ezek az újságok fehér foltokkal jelentek meg: itt közölték volna a cikkeket, melyeket a cenzúra eltávolított. Apám a reggeli, helyi lapon kívül előfizetett a liberális budapesti újságra, ez volt a kedvence. De gyakran előfordult, hogy este, hét vagy nyolc óra felé, elküldött, hogy hozzák más, Budapesten megjelenő reggeli hírlapokat, melyek estére értek le Debrecenbe. Ez volt előbb Az Est, majd a 8 Órai Újság, melyek pontos és tisztességes lapok voltak.”

De ezekben az újságokban, sőt, még a külföldi rádiók adásaiban sem esett szó az európai zsidóságról. „Különös módon egyetlen komolynak nevezett újságban sem jelent meg a legrövidebb újságcikk, de a legkisebb célzás sem arról, mi a sorsa a zsidóknak a németek által elfoglalt, illetve megszállt területeken. A londoni rádió adásaiban, melyet rendszeresen hallgattam, az ezzel kapcsolatos kifejezések rejtélyesek voltak, elég homályosak ahhoz, hogy ne keltsék fel a figyelmet. A moszkvai rádió adásai, melyeket nehezebb volt fogni, vajon árnyaltabbak, részletesebbek és érdekesebbek voltak-e? Több információt tartalmaztak-e egyéb területekről? Én csak véletlenül tudtam befogni ezt az állomást. A magyarul sugárzott »Amerika hangja« ebben az időben főként kommentárokból állt, vagyis hát leginkább Mackenzie professzor felolvasásaiból: »Itt Mackenzie professzor beszél. Hozzátok szólok, magyarok.« Értésünkre adta, hogy a háború után mindenkinek felelnie kell majd az elkövetett gaztetteiért. Erre gyakran visszatért: »Figyelem! Magatartásukat figyelik, és nem kerülik el az igazságos büntetést!« Napjainkban, amikor visszagondolok erre, úgy tűnik, hogy ezek az emberek, akik a stúdióban beszéltek, olyan közönséghez fordultak, melyet nem ismertek, és olyan témáról, melynek a súlyát nem mérték fel. Nem érzékelték a mindennapi életünkben megjelenő borzalmat, nem fogták fel, mit jelent a valóságban, mert meghaladta a képzeletüket.”⁴⁶

A debreceni zsidóknak arra is lehetőségük nyílt, hogy szavahihető tanúk beszámolóit is meghallgassák, ugyanis a Belügyminisztérium menekültügyi osztályának szervezésében 1942-ben Szlovákiából menekült zsidók érkeztek hozzájuk, akik beszámoltak arról, hogy a németbarát szlovák kormány, a lakosság támogatásával miként fogdosta össze, majd deportálta az ottani, túlnyomó többségben magyar anyanyelvű zsidóságot. Ennek az akciónak a dokumentumai még nem kerültek elő, csak Gonda László, mint résztvevő és tanú emlékezett meg róla könyvében. „1941 elején a miniszterelnök – az a gróf Teleki Pál, aki többször kezdeményezője volt a zsidóellenes intézkedéseknek, de néha mégis elfogta az üldözöttek iránti irgalom érzése – engedélyt adott a belügyminisztérium szociális osztályvezetőjének, Antall Józsefnek, hogy a fasiszták elől Magyarországra menekült lengyel, szlovák és jugoszláv zsidóknak minden támogatást megadjon. Ezúton valóban menekültek meg zsidók, s az átutazókat is segítették legális iratokkal. Ez az akció 1942-ben is folyt, Teleki gróf halála után is. Az akció során, 1942 elején, a két debreceni hitközség értesítést kapott a Központi Irodától, hogy Budapestre érkezett mintegy 5000 menekült, főleg lengyel zsidók, és ezeket a KEOKH keresztény papirokkal látta el, hogy a náciaktól megmentse őket. Felszólították a debreceni zsidó hitközségeket, hogy a menekültek ellátásából és gondozásából vegyék ki a részüket. A debreceni zsidóság bizottságot alakított a menekültek gondozására. Dr. Weiss Pál főrabbi látta el nagy odaadással az elnöki tisztelet. Segítségére voltak: Fogel Miksáné, Fogel Marcellné, Hoffer Vilmos, Hirsch Ernő és mások. A menekültek két évig biztonságban éltek Debrecenben. Albérletben laktak különféle lakásokban, havonta egyszer jelentkezniük kellett a rendőrségen. A menekültek próbálták a közelgő veszedelem gondolatát a debreceni zsidók lelkében felkelteni.”⁴⁷

A debreceni zsidók nem hitték el a menekültek beszámolóit, pontosabban meg voltak győződve arról, hogy „efféle szörnyűségek Magyarországon nem történhetnek meg”. Az illúziót táplálta, hogy a helyi többségi társadalom tagjai részéről, főként az értelmiség részéről folyamatosan érkeztek szolidaritásról tanúskodó jelzések, s ezek bizonyos mértékig ellensúlyozták az antiszemita megnyilvánulásokat, illetve tüntetéseket. Közben a helyi közigazgatás Kölcsey Sándor polgármestersége alatt kifejezetten ellenségesen bánt a zsidósággal, és az 1941 novemberében hivatalba lépett Szilassy László megyei főispán is Imrédy Béla „szalonnyilas” pártjához állt közel. Mégis, Kállay Miklós miniszterelnöksége alatt a konzervatív-liberális irányzatnak még maradtak bizonyos pozíciói a kormány-

ban, mindenekelőtt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Bethlen István „bizalmi embere” személyében. 1943-ban, amikor Olaszország „kiugrott” a háborúból, újjáéledtek a debreceni zsidóság illúziói, melyek a Horthy-rendszerhez fűződtek.

Ha Róth Miklós szociáldemokrata szavazó édesapja, az intelligens és széles látókörű Róth Márkus szabómester nem adott hitelt a menekültek sokkoló beszámolóinak, hogyan vehették volna komolyan a zsidókat fenyegető náci népiirtás veszélyét az „úri középosztály” németellenes képviselői?

„Mi, és mindenekelőtt a szüleim, sok mindentről értesültünk. De ők sem voltak képesek elhinni, hogy bizonyos dolgok lehetségesek. 1941-től kezdve a magyar hatóságok (KEOKH – Külföldieket Ellenőrző Központi Hatóság) a mi városunkban is, úgy, mint másutt, embereket gyűjtöttek össze, zsidó családokat, akik nem tudták igazolni, hogy a szüleik és a nagyszüleik Magyarország területén születtek. Emberek ezreit, 15 000 és 20 000 között deportáltak Magyarországról keletre, úgymond oda, ahonnan származtak. Hónapokkal később, néhányuktól, akik csodálatosan megmenekültek, megtudtuk, hogy mi történt velük. Vonaton szállították el őket Kamenyec-Podolszk körzetébe, Galiciába, mely ma Ukrajnához tartozik, ahol hiányzott a szállás és élelem, és nyílt mezőn, a puszta földön töltöttek heteket. A magyarok (katonák, csendőrök) át akarták adni őket a németeknek. Ők azonban nem voltak felkészülve a »szállítmány« fogadására. Némi alkudozás után, a német hadsereg különleges egysége, az Einsatzgruppe sortűzekkel kivégezte őket. Néhányuknak sikerült megmenekülniük. De elbeszélésük senkit sem győzött meg. Ilyesféle borzalmak nem léteznek! Lehetséges, hogy a magyar katonák, még ha antiszemita szellemében nevelték is őket – ami ráadásul még meg is erősödött az utóbbi években – nem reagáltak az efféle borzalmakra? (Úgy tűnik egyébként, hogy a magyar hadsereg néhány alakulata kevésbé volt közreműködő, a németek legnagyobb meglepetésére.) Apám füléhez más beszámoló is eljutottak. Mint egy Szlovákiából érkezett menekülté, 1942-ben. Ez egy ötven körüli úr volt. Elég elegánsan öltözött acélkék öltönyében, puha kalapjában. Magyar beszéde kissé választékos volt, de tökéletes (mint az első világháború előtti Nagymagyarország zsidó polgárainak, anyanyelve és legjobban szeretett nyelve a magyar volt.) Nálunk evett, valamikor a hét közepén.

Egy nap a mi szlovák menekültünk mesélni kezdte hogyan zajlott náluk a zsidók üldözése és deportálása. Apám megkérte, hogy ezeket a részleteket ne mesélje a család előtt. Majd az étkezés végén félrevonultak. Később láttam az apám, ahogy kivörösödött szemmel kijön és azt ismétli:

– Nem, ez lehetetlen! Nem, ez lehetetlen!

És a vendég megismételte:

– De Róth úr, el kellett mondanom magának!

Ez vajon 1942-ben volt, vagy 1943-ban? Már nem tudom. Az évek során láttam a szüleimet, amint a félelem és remény között vergődnek, ahogy a hitlerizmus feltámadt, megerősödött, és évről évre, hónapról hónapra közelebb jött.²⁴⁸

Megdöbbsentő, és nehezen hihető tény, de a debreceni zsidók nemcsak a „hontalanak” nyilvánított és Ukrajnába kitoloncolt magyar zsidók lemészárlásáról, és a szlovákiai hitsorsosaik deportálásáról értesültek, de információt szereztek Babij Jarról, arról, ami 1941 szeptemberében Kijevben történt az ukrán zsidókkal. „Az első megrázó híreket a Kamenyetz-Podolszk-i és a galíciai vérengzésről azok a zsidó ifjak hozták, akiket 1941-ben a magyar hadseregbe, mint munkaszolgálatosokat besoroztak és autószerelőként vagy autóvezetőként foglalkoztattak. Ezek viszonylagos biztonságban voltak – tanúságuk szerint Auer Kálmán debreceni katolikus gimnáziumi tornatanár, tartalékos százados emberséges jóvoltából. A zsidó munkaszolgálatos autóvezetők egy része még 1941-ben

leszerelt, de voltak olyanok is közöttük, akiket ott, a keleti fronton átettek munkaszolgálatos századokba. Ezeknek pokoli életéről alább lesz szó. Egyik ilyen zsidó autóvezető, Weinstock Ferenc mérnök Kijevig jutott el a magyar honvédséggel. 1941 őszén tért vissza Debrecenbe. Tőle hallhatta többek között a történetíró is, a kijevi zsidók lemészárlásáról szóló elbeszélést – de az a gondolat, hogy ez a debreceni zsidókkal megtörténhetik, nem merült fel a hallgatók tudatában. Weinstock Ferencet 1942-ben újra behívták munkaszolgálatba, s abból vissza már soha nem tért.⁷⁴⁹

Róthéknál lakott egy szlovákiai magyar zsidó menekült család is, egy fiatalasszony, két gyermekével. A nő, miután hiába próbálta meggyőzni a debreceni zsidó közösség tagjait arról, hogy a náciák miféle sorsot szánnak nekik, a német megszállás hírére, címe hátrahagyása nélkül, nyomban elköltözött tőlük, nem vonult be a gettóba a városi hatóság felszólítására. Az időközben beszerzett hamis papírokkal, álnéven a külvárosba költözött, és a gyerekeivel együtt sikerrel rejtőzködött a felszabadulásig. (A család sorsáról Róth Miklós 1946-ban, Párizsban értesült.)

A debreceni zsidók, ahogy a józanabb civisek is, 1943-tól kezdve „kivárára” rendezkedtek be, igyekeztek a lehető legdiszkrétebben viselkedni, de nem készültek fel arra a lehetőségre, hogy „illegálisba kell vonulniuk”. Továbbra is törvénytisztelő állampolgárként viselkedtek, kerülték a nyilvános helyeket, és buzgón imádkoztak, ahogy erre felhívták őket a hitközségek vezetői. „Az imák alatt a zsinagógában hallottam, hogy néhány felnőtt sír. Ortodox közösségünk rabbija a prédikációiban ostromozta a híveit. Mivel nem értettem a jiddist, akkor figyeltem csak fel, amikor felemelte a hangját és így szólította meg a hallgatóságát: *Jiddis kinder, jiddis veiber!*” (Zsidó gyermekek, zsidó nők, vagy inkább zsidó feleségek!) Láta, hogy a férfiak eltűntek, behívták őket, így aztán csak a nők és a gyermekek maradtak, és nekik kellett volna a magatartásukkal példát mutatni, diszkréten viselkedni, hogy láthatatlanok maradjanak.

Valójában, ritka kivételektől eltekintve, ekkor már nem jártunk nyilvános helyekre, oda, ahol a jelenlétünk, illetve bármely zsidó egyén megjelenése feltűnést kelthetett volna. Nem mentünk többé moziba, ami nem igazán hiányzott, tekintve, hogy előzőleg sem mentem oda évente két-háromnál többször a szüleimmel. De már nem jártunk a nagyerdei szabadtéri uszodába sem, amit rendszeresen látogattunk a hosszú, meleg alföldi nyarakon... 1940 nyara óta tehát elfogadtuk, hogy számunkra kötelező a legnagyobb diszkréció. Ugyanettől az időtől kezdve zsidók és nem-zsidók közötti régi barátságok meglazultak, vagy diszkrétebbekké váltak. Az antiszemita légkör lassanként megerősödött, a nem-zsidók tartottak attól, hogy zsidóbarátnak tartják őket, vagy ahogy gyűlölködve mondták róluk, »eladják magukat a zsidóknak«.⁷⁵⁰

1943-tól kezdve a hazai politikai helyzetre rányomta bélyegét a náci Németország elkerülhetetlen veresége. A debreceni zsidóság, a magyar kormányzat és a helyi elit németellenes, konzervatív-liberális képviselőihez hasonlóan a világháborúban bekövetkező fordulattól várta a súlyosbodó válság megoldását, figyelmen kívül hagyva a radikális, Hitler mellett a végsőkéig kitartó nacionalisták népszerűségét, az antiszemitizmussal összefonódott antikommunizmus támogatottságát. Pedig már a tizenöt éves Róth Miklós is tanúja volt egy olyan beszélgetésnek, mely előrevetítette az 1944-es tragédiát: „1943 nyarának végén alkalmam volt megállapítani, hogy mi zsidók mennyire másféle végkifejletre számítunk, mint a polgártársaink többsége. Egy vasárnap, késő délután, a nagyerdei községi strand bezárása után elbúcsúztam a barátaimtól, és a villamos végállomása felé siettem, mely közel esett. Rövidesen más emberek közepén találtam magam, akik hozzámmal hasonlóan a városközpont felé tartó villamost várták. Véletlenül két fiatal alhadnagy mellé kerültem, akik láthatóan szintén a strandról jöttek. Előbb akaratlanul, majd fokozó-

dó figyelemmel követtem kevésbé diszkrét beszélgetésüket. Olaszországról társalogtak, az áruló Badoglioról, az olasz hadseregről, célozgtak az első világháború alatt történt eseményekre, és végül erre a kifejezetten rasszista megállapításra jutottak: »Az olaszok cigányfajták, satnyák és gyávák.«

Ez a beszélgetés akkoriban erősen elgondolkodtatott. És a későbbiekben újra felidéztem. A harag, a bosszúság, mely egészen a gyűlöletig fajult ezekben a fiatal tisztekben, megértettette velem, hogy ők mennyire azonosulnak a tengelyhatalmakkal. Meg voltak győződve arról: Magyarországnak érdeke, hogy kitartson szövetségesei mellett a világ színpadán. Ugyanakkor felmértem a tátonyos távolságot, ami elválasztotta felfogásukat a kor világától.⁷⁵¹

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy városi hatóság, illetve országos szinten a Belügyminisztérium, ilyen rendkívül feszült helyzetben, amikor komoly társadalmi erők törekedtek a pattanásig feszíteni a többség és a zsidó kisebbség viszonyát, meg tudta előzni komolyabb konfliktusok kirobbanását. A zsidó közösség tagjai Debrecenben is viszonylagos biztonságban érezték magukat, egészen a német megszállásig.

„Mégis, a zsidóellenes propaganda ellenére, mely már Horthy hatalomra kerülésekor, fehérterror idején kezdődött – ennek áldozatai Kun Bélára és száznapos kommunista uralmára hivatkozva főként a zsidók közül kerültek ki –, és annak dacára, hogy az egyetemi hallgatók tüntettek – ezeket a fiatal vagányokat nácibarát felbujtók bátorították –, továbbá figyelembe véve a rivalizálásból eredő ellenségességet, mely bizonyos körökben a zsidók sikerei váltottak ki, az utca képe nem változott a gyermekkorom óta.

Egyébként a város rendőrei, bármilyen pipogyák és kevésbé mozgékonyak voltak, olyan tiszteletet parancsoltak, hogy senki nem merte megzavarni az utca nyugalma, még a szokásos őrhelyüktől távol sem. Igaz, hogy miután leszállt az éjszaka, vagy csak besötétedett, nemigen mentünk el otthonról, de legalábbis nem távolodtunk el a város jól kivilágított központjától. Mi, azaz a zsidó kamaszok. Nap közben nem volt gondom azzal, hogy elmenjek bizonyos külvárosokba, ahol a környezetem tagjai is megfordultak [...] Azok után, amit akkoriban átéltem, és ma újra felidézek, úgy tűnik számomra, hogy az emberek nem érezték sem gyűlöletet, sem ellenszenvet zsidó szomszédaik vagy munkatársaik iránt. Zsidók és nem-zsidók egymás mellett éltek és gyakran kölcsönösen becsülték egymást, és ez sokszor vezetett a rokonszenv kialakulásához.

Emlékeim szerint a kispolgári környezet, amelyben a mindennapi életemet éltem, ki-egyensúlyozott volt. Senki sem tagadta, hogy a zsidó kisiparosok hasznosak, ez kétség kívül így volt. Tanúja voltam annak, hogy Debrecen közelében, a hivatalos antiszemitizmus ellenére, a különböző politikai felfogású polgárok modortalannak érezték nyilvánosan kinyilvánítani a zsidók iránti ellenszenvüket.⁷⁵²

Ez az ellentmondásos, feszültséggel teli, de végső soron mégiscsak kezelhető és fenn tartható helyzet változott meg a német megszállással. Az újonnan megalakult Sztójay-kormány a központilag vezérelt, intenzív uszítással és a német nácik által sugallt rendeletekkel, a radikális nacionalisták közreműködésével felszabadította a társadalom mélyén szunnyadó, addig többé-kevésbé elfojtott destruktív energiát, és a zsidóság ellen fordította.

1944. március 19-én, és az azt követő napokban a német haderő Hitler parancsára végrehajtotta a Margaréta-tervet, mely katonai szempontból az utolsó sikeres német villámháború volt. A Weermacht parancsnoksága súlyt helyezett arra, hogy a Budapestre való bevonulással egy időben Kelet-Magyarországon, így Debrecenben is megjelenjenek a német csapatok, így a támadás mindenütt meglepetés-szerű legyen. „1944 március 19-én repülőgépen Debrecenbe is német katonai és rendőri erők érkeztek. Dél előtt 10 órakor

az SS alakulat dalolva vonult a Nagyállomás, a reptér felől a belvárosba. Két nappal később, a német katonaságot követve megérkezett Bauer ezredessel az élen a Gestapo egy csoportja, majd az Eichmann irányításával tevékenykedő Sonder Einsatzkommando (SEK) egyik vezetője, dr. Sigmund Seidl kapitány is egy-két tucat emberével, hogy a zsidókérdést ebben a térségben is »rendezzék«. Március 24-én elfoglalták a hatalom szempontjából legfontosabb helyeket és a tiszántúli csapataik parancsnokságát a városban rendezték be. A karhatalmi feladatokra a kevés létszám miatt azonban szükségük volt a magyar csendőrség, a rendőrség és a helyi városvezetés közreműködésére is. A város élére állított Bessenyei Lajos kormánybiztos-főispánban és az antiszemita Beregfy Károly hadtestparancsnokban – aki később Szálasi hadügyminisztere lett – megfelelő partnert találtak.⁵³

Magyarország megszállása váratlanul érte Kállay Miklós miniszterelnök kormányát, Horthy Miklós kormányzót, de a nyugati szövetségeseket és a magyar zsidóságot is. Senki nem tudta felfogni, hogy a katonai akcióra pontosan milyen okokból került sor, és milyen célokat akarnak vele elérni a világháború utolsó időszakában, amikor a náci Németországnak már nincs esélye rá, hogy, hogy legyőzze a szövetséges hatalmakat. Valójában még ma is vitatott, miért valósította meg a Wehrmacht a már 1943 őszén kidolgozott Margaréta tervet, és hogyan következett belőle a magyar holokauszt, és ennek részeként a zsidóság deportálása Debrecenből.

Érdemes idézni Christian Gerlach német történészt, aki Hitler döntésének hátteréről a következőket írja: „Vajon miért szállta meg a német hadsereg Magyarországot? Tarthatatlan az az álláspont, hogy Magyarországot azért szállták meg, hogy egy már elveszett háborúban legalább a magyarországi zsidókat elpusztítsák [...] A megszállás német céljai a következőkben foglalhatók össze: ellenőrzés, mozgósítás és stabilizáció – vagyis meg kell akadályozni, hogy Magyarország külön fegyverszünetet kössön; emberi erőit termelési és hadi célokra, gazdaságát háborús erőfeszítés céljaira kell mozgósítani; végül sebezhető politikai rendszerét bizonyos társadalompolitikai intézkedésekkel stabilizálni kell a Vörös Hadsereg ideérkezése előtt, mivel Magyarországot – ahol nem volt fasiszta szociálpolitika – a kommunizmus veszélyének kitett, manchesteri kapitalista társadalomnak tartották. Mindezen lépések azonban a német diplomaták, tisztek, köztisztviselők, újságírók, SS-vezetők és maga Hitler szemében is összekapcsolódtak a zsidóüldözés fokozásával, a zsidókban ugyanis a defetizmust, a militarizáció akadályát, a gazdasági passzivitást, az elenséges propaganda terjesztőit látták, akik ráadásul olyan erőforrások birtokosai voltak, amelyekre a populista újraelosztásnak volt szüksége. Ezeket a nézeteket a magyarországi szélsőjobboldali politikusok is vallották. Ily módon tehát a megszállás elválaszthatatlanul összekapcsolódott a zsidóellenes politikával.”⁵⁴

Ezeknek a Magyarországgal kapcsolatos, titkos náci céloknak a hátterében Hitlernek az a téves katonai számítása húzódott meg, hogy a nyugati szövetségesek partraszállására nem kerül sor, és a szovjet hadsereg előrenyomulását a Kárpátok vonalán sikerül megállítani. A magyar „úri középosztály” jó része is úgy vélte, hogy 1944 folyamán állóháború alakul majd ki, melyben kulcsfontosságú a front mögötti hátszág megerősítése, és a német befolyás elviselése lehetővé teszi az elhúzó háború eredményes folytatását. A magyar társadalom, a „keresztény-úri középosztály” rettegett a szovjet megszállástól és az 1919-es kommunista uralom visszatérésétől. Az államapparátus elfogadta a németek katonai-hadászati intézkedéseit, végrehajtotta a támogatásukkal megalakult Sztójay-kormány kormány rendeleteit. A németek a közhangulatot érzékelve hozták meg intézkedéseiket. „Az OKW már március 24-én – hivatalosan a galíciai szovjet előretörés miatt – Magyarország Tiszától keletre fekvő területét hadművelési térséggé nyilvánította, anélkül, hogy megvárták volna a magyarok állásfoglalását, és a »Deutscher Befelshaber

im Operationgebiet Ostungarn« (a kelet-magyarországi hadművelleti terület német parancsnoka), valamint ennek debreceni törzskara alá helyezte. A parancsnok a hatvan éves Kuno Hans von Both volt.⁷⁵⁵

Az események Debrecenben is, úgy, mint mindenütt az országban, hihetetlen gyorsasággal, azonos forgatókönyv szerint követték egymást. „1944. március 21-én, a megszálló csapatokat követve, Sigmund Siedl kapitány, az Eichmann-kommandó egyik vezetője mindössze két tucat emberrel érkezett a városba, hogy előkészítse a zsidóság deportálását. A kis létszámú egység segítséget kapott a város kicserélődő, németbarát vezetésétől, Bessenyei Lajos kormánybiztos-főispántól és Beregfy Károly hadtestparancsnoktól, valamint a helyi csendőrség és a rendőrség alakulataitól. A deportálás előkészítése Debrecenben is kész forgatókönyv szerint zajlott. Első lépésben felfüggesztették a hitközség autonómiáját, s tekintélyes vezetőiből létrehozták a Zsidó Tanácsot. Ezt követte a zsidó iskolák likvidálása, március végén valamennyi iskolában befejezték a tanévet, a tanulókat hazaküldték. Eközben a kormány rendeletek özönét alkotta meg, amely a legapróbb részletekig, tilalmak sokaságával korlátozta a zsidó lakosság életét.”⁷⁵⁶

Róth Miklós részletesen leírja a német megszállók, először a Luftwaffe csapatainak bevonulását Debrecenbe. Beszámol a sorozatos zsidóellenes intézkedésekről, a sárga csillag viselésének elrendeléséről, és a lakosság ezzel kapcsolatos reakcióiról – a többség „félrenézett”, csak néhányan gúnyolódtak –, majd a gettó kijelöléséről, ahova 1944. május 15-én kellett átköltöznie a zsidó közösség tagjainak. Innen a gyűjtőtáborba, a Serly-féle téglagyárba, majd onnan a vagonokhoz vezetett a zsidók útja.

Érdemes felidézni az egyetlen engedélyezett helyi újság, a Debreceni újság – Hajdúföld című „keresztény politikai napilap” alapján a hivatalos tájékoztatást az eseményekről. Március 21-én még csak gyülekezési tilalomról, színházi és mozielőadások elmaradásáról adtak hírt, két nappal később pedig Sztójay Döme új kormányának megalakulásáról. Március 25-én a nyilvánvalóan központi utasításra megjelentetett, „A zsidóság szerepe” című vezércikk a manipuláció és az elhallgatás cinikus keveréke. Nem szól semmit a németek bevonulásáról, ugyanakkor azt állítja, hogy a zsidók „bomlasztó és kártékony aknamunkája volt a kirobantója annak az átmeneti válságnak, mely négy napon keresztül tartotta bizonytalanságban és nehéz várakozásban a magyar közvéleményt”. Miután március 29-én közölték a hírt az ellenzéki pártok, a szociáldemokrata párt feloszlásáról, majd április elsejével megjelenik az újabb cikk: „A láthatatlan gettó Debrecenben” címmel. Mivel az antiszemita uszítás eddig is Debreceni újság - Hajdúföld profiljához tartozott, az ehhez szokott olvasóközönség csak azt állapíthatta meg, hogy hangerő erősebbé vált, és nemsokára a zsidókra vonatkozó kormányrendeletek is megjelennek: a sárga csillag kötelező viseléséről (ápr. 5.), a zsidók utazásának korlátozásáról (ápr. 6), a zsidó ügyvédek képviselési jogának felszámolásáról (ápr. 12.), a zsidók gyógyszerári jogosítványainak elvételéről (ápr. 13.), a zsidók vagyonának zárolásáról (ápr. 14.), a zsidó élelmiszeradagjának csökkentéséről, a zsidó üzletek felszámolásáról, a zsidó ingatlanok és házak bejelentéséről (ápr. 23.) a gettó kijelöléséről (máj. 9.), majd a gettó lezárásáról (máj. 16.) stb.

Ugyanakkor a társadalmi szervezetek közleményei, pl. a Turul Szövetség nyilvánosságra hozott fővezéri parancsa nélkülözött minden konkrétumot a zsidók sorsáról: „Újból le kell szögeznünk, hogy a Turul szövetség mindig fajvédő mozgalom volt. Ez meghatározza a zsidókérdésben elfoglalt álláspontunkat is. Semmiféle álhumanizmus nem fog bennünket melléjük állítani.” Bessenyei Lajos, akit ekkor még hivatalosan nem neveztek ki főispánná, ugyanilyen gyűlölködően és ködösen szónokolt a debreceni Tűzharcos Szövetség gyűlésén: „Nem szorul ökölbe a kezetek ekkora árulás láttára? – mondotta emelt hangon az elnök. Mire a jelenlévő tűzharcosok viharos helyeslésükkel adtak kifeje-

zést tetszésüknek. A zaj elcsendesedése után Bessenyei Lajos a felelősségre vonás órájáról szólt. – El fog jönni a leszámolás órája – mondotta –, de addig, amíg ez megtörténik, minden tűzharcos álljon a helyén és őrködjön, nehogy ismét árulás üsse fel a fejét”. (ápr. 25.) Ezt csak megerősítette egy nappal később Jaross Andor belügyminiszter nyilatkozata: „Legfontosabb feladat: a belső ellenség tökéletes felszámolása.”

„A megszálló németek erejét maguk mögött tudva hangoskodva, fontoskodva előtérbe tolakodtak a szélső jobboldali, németbarát politikai csoportok. Az ismert nyilas szervezetek mellett Debrecenben is megalakult nyugalmazott katonatisztekéből, gazdasági vezetőkéből és értelmiségiekből a Vitézi rend Zrínyi csoportja, valamint a Tűzharcosok szövetsége, mindkettő az április 27-én a kormánybiztos-főispánnak megbízott Bessenyei Lajos, ny. tankerületi igazgatóval az élen. Bessenyei a német vereségeikért is a zsidókat és cinkosaikat okolta: »Valóságos hazaárulás kezdett elhatalmaskodni nálunk az utolsó hónapok folyamán a 900 000 főnyi zsidó és becstelen cinkostársaik, sok-sok jellemtelen magyar közreműködésével.«²⁵⁷

Az általánosságokban mozgó, „ködösítő uszításhoz” járultak az ellenséges repülők támadásairól szóló hírek. Ezeket a hisztéria fokozására alkalmas hazugságokkal tettek még fenyegetőbbé, hírt adtak a levegőből ledobott „robbanó csörgőkről, töltőtollakról, játékkállatokról”, előbb a Dunántúlon, majd már Debrecenben is, ahol „a Homokkertben egy robbanó töltettel ellátott pelenkát, a Köntöskertben pedig egy gyűjtőlapot találtak”. (ápr. 25.) A közvélemény megtévesztését szolgálta Endre László, „a zsidókérdés technikai megoldásával” megbízott belügyi államtitkár nyilatkozata is, mely szerint „gépfegyvereket, tölténýtárakat és titkos rádióleadókat találtak egyes helységekben a zsidóknál”. (május 13). Ilyen tömeglelektani előkészítés után, amikor a szövetséges repülők Debrecen bombázták – erről a Debreceni újság – Hajdúföld június harmadiki száma „légi terrortámadásként” számolt be –, és a pusztítás elkerülte gettót, a közvélemény jelentős része igazoltnak látta, hogy a zsidóság „összejátszik az ellenséggel”, ezért „megérdemli a sorsát”.

Az ellenzéki pártok, melyeknek vezetőit a Gestapo Budapesten letartóztatta, megbénultak, és a zsidóknak sejtelmük sem volt arról, hogy mi vár rájuk. A helyi közvélemény megosztott volt: az antiszemita kisebbség nem titkolta az örömét, a többség viszont benuktan és dermedten figyelte a tragédia kibontakozását. A kezdeményezés, a sajtóval együtt a hatóság kezében volt, mely a német mintát követve Debrecenben is megalakította a „Zsidó Tanácsot”. Ugyanakkor mintegy nyolcvan „prominens zsidót” kísérték be a rendőrk a kereskedelmi akadémia pincéjébe, ahonnan a várostól tíz kilométerre északra, Hajdúszentgyörgyre, dohánygyári pajtáikba vitték őket. A többiek részére a városi hatóságok először egy nagyobb és egy kisebb gettót jelöltek ki, május 15-i beköltözéssel. Róthékat előbb a kisebb gettóban szállásolták el. Innen május végén át kellett költözniük a nagy gettóba, ahonnan június 20-án szállították át őket a gyűjtőtábornak kijelölt téglagyárba.

A zsidóság, mely nem volt felkészülve a német megszállásra, és az élesen antiszemita fordulatra az országos és helyi politikai életben, csak a spontán együttérzés szörványos megnyilvánulásaira számíthatott. Erről Róth Miklós is beszámolt, aki ekkoriban egy műbútor asztalos műhelyben dolgozott inasként. A műhely tulajdonosa, Lusztig úr is zsidó volt, akit később Auschwitzban látott viszont. Az asztalosmesternek a németek „megrendelésére”, melyet a Zsidó Tanács közvetített, a lehető legsürgősebben bútorokat kellett készítenie a német megszállók számára. Figyelemre méltó, hogy a műhely nem-zsidó alkalmazottai mennyire eltérően fogadták zsaroló követelést.

„A megszállás harmadik napján történt. Reggel rögtön azután, hogy munkába álltunk, megérkezett a főnök, Lusztig úr. Láthatóan más volt, mint amihez eddig hozzászoktunk. Félrevonta Fazekas urat. Ketten bezárkóztak a kis üveges irodába, a

műhely sarkában. Ez valóban rendkívüli volt. Kevéssel később az öreg Fazekas kijött az irodából és előttünk, inasok előtt adott hangot haragjának és méltatlankodásának.

Megtudtuk, hogy mi dühítette fel őket: előző nap, késő este a németek összehívták a zsidó közösség vezetőit, és listát közöltek velük arról, amire szükségük van. Értésükre adták, hogy a legkisebb engedetlenség, a végrehajtás során a legkisebb késedelem egészen rendkívüli megtorláshoz vezet a részükről. Ennek következtében a zsidó iparosok és vállalkozók jelentek meg náluk, ők pedig átadták nekik a parancsukat.

Lusztig úrnak három napon belül le kellett gyártania hat világos színű fából készült étkezőasztalt a megadott méretekben. Minden hiányosságot, vagy a szállítási idő be nem tartását a németek szabotázsnek tekintették, és az ezért járó büntetést helyezték kilátásba. Ez magyarázta Lusztig úr sápadtságát és levertségét. Ő zsidóként megértette és komolyan vette a fenyegetéseket. Ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy tehetetlen a németek arroganciájával szemben.

Fazekas úr, vele ellentétben, fel volt háborodva. Dühös volt, mint egy nem zsidó magyar, aki azonban tisztában van a megalázó helyzettel. Azzal, hogy idegen hadsereg tagjai kényszerítik rá az akarataikat egy országra, amely nem az övék. Azok diktálnak most nekünk, akiket a politikusaink évek óta szövetségesként mutattak be. Számára a főnök és mi, inasok természetesen zsidók voltunk, de ugyanakkor jó magyarok is. Mindenesetre sokkal jobb magyarok, mint néhányan körülöttünk, akik kapzsiságból, irigységből, oportunizmusból nyilasokká váltak, kis nációkká, akik készek voltak minden engedményre.

Az egész műhely dolgozni kezdett. Felváltuk a faanyagot, melyet nem ezekhez az asztalokra szántunk, és ezt pazarlásnak tekintettük. Katona úr szokása szerint anélkül dolgozott, hogy szót szólna, Fazekas úr tovább zsörtölődött, Rác úr láthatóan elégedett volt. Észrevettük, hogy a németek bevonulása óta kifejezetten jó a kedve. De nem mert hangot adni az elégedettségének. Időről-időre néhány mondatot vagy szót ejtett ki, melyek az érzelmeiről árulkodtak. Úgy tettünk, mintha nem értenénk őket. De mi, inasok, amikor az utcán voltunk, ezt a fickót nyilasnak neveztük.⁷⁷⁵⁸

Fazekas úr reakciója alapján nem meglepő, hogy felajánlotta Róth Miklósnak, hogy elbújtatja. De az is érthető, hogy az emlékirat szerzője nem tudott élni az ajánlattal: „Néhány nappal ezelőtt, hogy elhelyezkedtünk a gettóban, mi, a három inas, bejelentettük a többi munkásnak, hogy új rendelkezésig nem jövünk dolgozni. Lusztig úr, a főnök valószínűleg ugyanezt megette, de milyen formában?”

Erről a pillanatról őrök egy emléket, amelyet azóta sokszor felidéztem. Több, mint ötven évvel később is csak érzélemmel telve tudok rá gondolni.

Ezen a napon Fazekas bácsi egy pillanatra félrevont engem:

– Hallgass rám, Miklós, nem éri meg bezárkózni a gettóba. Semmi sem utal arra, hogy ennek van értelme. Én és a feleségem arra gondoltunk, hogy te hozzánk költözhetnél, a mi kis házukba. Van ott hely a számodra, kivárhatod, amíg megfordul a szél.

Meg voltam lepődve és meg voltam hatva. De rögtön tudtam, hogy ez nem lehetséges. Tekintettel kellett lennem idős szüleimre és a húgomra, akit egyedül én tudtam megmozdítani. Egyedül én voltam képes kemény munkát végezni, vinni a csomagokat, egyszóval segíteni nekik. (Legalábbis akkor én ezt így gondoltam.) De ígértem, hogy másnap választ adok Fazekas bácsinak.

Beszéltem-e erről a szüleimmel? Elmondtam-e nekik ezt az ajánlatot? Másnap megpróbáltam elmagyarázni, miért utasítom vissza: a szüleim korára, a húgom egészségi állapotára hivatkoztam, és arra, hogy lehetetlen elhagynom őket. Ekkor az a gondolatom támadt, hogy őrizze meg ő az öltönyömet, amit nagyon szerettem.⁷⁷⁵⁹

Nem Fazekas asztalossegéd volt az egyetlen, aki megpróbált segíteni Debrecenben a zsidóknak. Voltak néhányan a városházán is, akik hamis származási papírokat, illetve

igazolványokat adtak át Ungár Jenőnek, a Zsidó Tanács vezetőjének. A Debreceni újság – Hajdúföld beszámolt arról, hogy a városházi alkalmazottak – „Varga István anyakönyvi írnok és Dávid Erzsébet napidíjas kisegítő, illetve a zsidó lakások összeírásával megbízott Szombathelyi Gyula előadó” – mentési akciói lelepleződtek, állásukból elbocsátották és letartóztatták őket. Ez a mentési komoly és szervezett akció volt. Története azt bizonyítja, hogy kiterjedt szervezőmunka, előre elkészített rejtékhelyek hálózatának hiányában szinte nem volt esély a vidéki zsidóság megmenekülésére, még akkor sem, amikor egy példátlanul bátor köztisztviselő, néhány társával együtt igyekezett segíteni. Dávid Erzsébet a debreceni városi anyakönyvi hivatal helyettes vezetőjeként „rendszeresen készített másolatokat hivatali okmánytára kincseiről, és rendíthetetlenül próbálta szétosztani a gettóban, ahová heteken keresztül szinte minden nap bement, míg csak 1944 június vége felé kiűrtették.” De több mint száz hamis okmány közül legföljebb két tucatot vettek át tőle, és használták fel. Ugyanis a hamis okmányokkal nem volt hová menekülni, ha nem tudtak idejében Pestre jönni. „Egyvalakit azonban elfogták a debreceni utcán, miután egy arra járó felismerte, rendőrt hívott, és az nyomban letartóztatta a gyanús személyt. Az illető hamarosan bevallotta, hogy a születési bizonyítvány, melyet bemutatott, nem az övé. A rendőrség beidézte Erzsit, és megkérdezte, tudja-e miként jutott a zsidó az ő általa aláírt dokumentumhoz. Dávid Erzsébet beismerte, hogy ő adta a születési bizonyítványt az embernek. 1944 július 3-án Erzsit letartóztatták és börtönbe zárták. Varga Istvánt is elkapták.”⁶⁰

Dávid Erzsébet állítólag a német megszállás előtt állítólag Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel is kapcsolatban állt. Tucatnyi tisztviselő működött közre a hamis iratok elállításában, és vagy száz hamis dokumentumot készítettek. Nevüket tábla örökíti meg a Városháza falán. Ügyük tárgyalása után a szövetséges repülők lebombázták a bíróság épületét, és kiszabadultak. Fenyvesi Károly, most Washingtonban élő újságíró is ezekkel a „keresztény” papírokkal menekült meg, melyeket Varga István adott át június elején Budapesten az édesanyjának.

Tragikus fejlemény volt – de a harmincas évek végén elfoglalt hivatalos álláspontból következett, mely csak az áttértekről való gondoskodást tartotta feladatának –, hogy a református egyház vezetői sem voltak képesek rászánni magukat a tiltakozásra, illetve a segítségre. (Később megtették, de ez a debreceni zsidó közösség sorsát már nem befolyásolta.) „Az áttérési procedúra meggyorsítását sürgetőket Debrecenben Révész Imre püspök azzal hárította el, hogy a törvényességet, a rendelkezéseket be kell tartani és a nyílt fellépés veszélyeztetné a zsidó származású keresztények érdekében a nyilvánosság kizárásával tett erőfeszítések sikerét. Elzárkózott attól is, hogy a XVI-XVII. századi protestáns irodalom kutatásában nagy érdemeket szerzett és a Református Kollégiumról »Az én kedves kollégiumi tanáraink« című munkájában nagy szeretettel emlékező, agg Kardos Albert segítségére legyen. A közössége megsegítéséért hozzá fordul Weisz Pál főrabbit egyértelműen elutasította. A zsidóság vagonokba terelése és kiszállítása idején pedig az őt a Magyarországi Zsidók Országos Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottsága nevében felkereső Török Sándornak Révész azt válaszolta, hogy a zsidóellenes intézkedésekkel szembeni nyilvános állásfoglalás egyházszakadást idézhetne elő, s ezért csak a titkos tárgyalások újabb kudarca után lesz erre hajlandó a református egyházvezetés. Az általa megfogalmazott körlevelet csak a vidéki zsidóság deportálása után olvasták fel a templomokban.”⁶¹

Érdekes itt részletesen kitérni Kölcsey Sándor polgármester lemondására 1944 májusában, melynek híre, ahogy Róth Miklós is említést tesz róla emlékiratában, a gettóba is eljutott. Előzménye, hogy Horthy Miklós kormányzó az 1944. április 26-i döntése értelmében megosztották Hajdú vármegye és Debrecen előzőleg közös főispáni tisztségét. Hajdú vár-

megyének Szilassy László tiszaderzsi földbirtokos maradt a főispánja, míg Debrecen város főispánjává a Magyar Megújulás Pártja helyi vezetőjét, dr. Bessenyei Lajos volt tankerületi főigazgatót nevezték ki. A személyi változások végrehajtásában, a városi vezetés „átállításában”, jelentős szerepe volt báró Vay Lászlónak, aki közeli kapcsolatban állt Endre László és Baky László belügyminisztériumi államtitkárokkal. Közvetlenül érintkezett Sztójay Döme miniszterelnökkel is, részt vett a május 13-i „pártközi” megbeszélésen, és pontos képe volt a városában zajló „zsidótlantási” program végrehajtásáról is.

A Sztójay-kormány április 28-án rendelte el a gettók felállítását. Debrecenben bizonyos késéssel, május 9-én jelölték a zsidóság számára kényszerlakhelyül a két, egymással nem érintkező lakóterületet. A Hatvan utca páros, illetve páratlan oldalán volt az ún. kisgettő, illetve nagygettő, ahova a zsidóknak a polgármester rendelete alapján május 15-ig be kellett költözniük. A gettó létrehozásáról a város vezetésében folyó vita, annak a Kőlcsey polgármester lemondásához vezető részletei csak a közelmúltban, véletlenül előkerült 11 oldalas dokumentumból derültek ki.

„1944. május 8-án, közel két hónappal a német megszállás után a debreceni közigazgatás vezetői megbeszélésre ültek össze a városházán... Az értekezlet jegyzőkönyvéből ugyanakkor kiderül, hogy a gettósítás megvalósításának lépéseiről nem uralkodott teljes egyetértés. Más városokhoz hasonlóan Debrecenben a kollaboráns Sztójay-kabinet által kinevezett hivatalnokok szembekerültek a konzervatív kormánypárthoz húzó régi tisztviselői gárdával. Utóbbiak mérsékeltabb álláspontot képviseltek a zsidóellenes politikában és az új rezsim radikális módszereit elvetették. A debreceni értekezleten Kőlcsey Sándor polgármester és Bessenyei Lajos főispán között folyt vita érzékelteti azt a politikai fordulatot, amelynek célja a volt kormányhoz lojális elitek leváltása volt. Pár nappal az értekezlet után Bessenyei, aki a nácibarát Imrédy-párt jelöltjeként került a főispáni székbe, felkérte a polgármestert, mondjon le állásáról. Bizalmas magánlevélben közölte Kőlcseyvel, hogy »mellőzhetetlen és parancsoló elvi okok« miatt leváltását kezdeményezi és szeretné, ha önként köszönné le. Kőlcsey nyugdíjba vonulási szándékáról a sajtó már napokkal később beszámolt...

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a Bessenyei és Kőlcsey közötti vita nem a gettósítás *tényéről*, hanem annak *mikéntjéről* bontakozott ki. A polgármester relatíve komfortosabb elhelyezést szeretett volna elérni, többek között azt, hogy ne zárják le a gettót. Álláspontját viszont nem emberbaráti, hanem esztétikai és pragmatikus érvekkel támasztotta alá: »Itt nálunk praktikusabb megoldás kínálkozik, mert az utcanyílásokat le lehet zárni. Fapalántól idegenkedik. Először mert ronda. [...] Másodsor a deszkára honvédelmi célokra van szükség.« A főispán azonban szigorúan ragaszkodott a belügyminisztériumi irányelvekhez. Visszautasította a polgármesternek azt az indítványát is, hogy közegészségügyi érdekből a zsidók minden szükséges holmit magukkal vihessenek. Bessenyei szerint ez már »szanatóriumi elhelyezést« jelentett volna.⁷⁶²

Bessenyei e vitát követően, május 16-án levélben szólította fel Kőlcsey Sándor polgármestert, hogy saját maga kezdeményezze felmentését. A város közgyűlése ezt és Zöld Sándor polgármester-helyettes lemondását június 6-án fogadta el. Az új polgármester Csóka László, a „zsidókérdés” megoldásában érdemeket szerzett, addigi szatmárnémeti polgármester lett, aki követte az Endre László belügyi államtitkár által meghatározott szigorú gettózási irányelveket.

Bár a debreceni zsidók az átlagos magyar vidéki gettóknál valamivel jobb körülmények közé kerültek (egy személyre négy négyzetméter jutott, míg pl. Kárpátalján csak egyet engedélyeztek) a városi hatóságok megkeserítették az életüket. Kovács Nagy Pál rendőrfőkapitány irányításával tevékenykedő, közigazgatási tisztviselőkből, pénzügyi tisztviselőkből

és rendőrökből alakított négytagú bizottságok zaklatták a gettóba zárt zsidókat, vagyonukat elkobozták, még a jegygyűrűket is elvették. Hátrahagyott lakásaikat kifosztotta a csőcselék, s amit nem tudott elvinni, megrongálta, összetörte. (Az ingóságok töredékét gyűjtötték csak össze az elhagyott Kápolnás utcai zsinagógában, illetve a Deák Ferenc utcai nagytemplomban.) Az igénylők valósággal megostromolták a lakáshivatalt a „felszabadult” lakásokért, melyeket a város a rászorulóknak, illetve kibombázottaknak utalt ki.

„A szabadságától megfosztott és kiszolgáltatott zsidóság megpróbáltatásait súlyosbította a velük intézkedő német és magyar rendőrség durva bánásmódja, olykor egyes hivatalok és tisztviselők, sőt a lakosság – igaz, csak kisebb részének – ellenséges magatartása... A gettóban járva gyakran szidalmazták, bántalmazták is az ott lévőket. A gettót felügyelő Szabó Gyula rendőrtiszt ismételtén visszaélt hatalmával. Korbáccsal járva ellenőrizte a gettót, a vasúton összeszedte a hazalátogató vagy máshova igyekvő munkaszolgálatosokat. Önhatalmúlag csökkentette a gettó számára engedélyezett élelmiszerszállítmányokat. Egy alkalommal például a 27 mázsára szóló kenyérkiutalásból a 7-es számot kihúzta, emiatt az amúgy is szűken ellátottaknak csak két mázsa jutott. Nem engedélyezte a beszállításokat, a kilépést a gettóból.”⁶³

Róth Miklós meglehetősen visszafogottan, a saját nézőpontjából írt a gettóban töltött időről, bizonyára azért, mert mindahhoz képest, amit utána élt át, az ottani viszonyok még mindig „szanatóriumminak” számítottak. De az átköltöztetés jelenetei így is érzékeltetik a körülményeket. „Már majdnem egy hete voltunk a kis gettóban, és még mindig állandóan azzal foglalkoztunk, hogyan rendezkedjünk be úgy, hogy a legkevésbé zavarjuk annak a házaspárnak a szokásait, aki minket befogadott. A gettóban volt egy nyitott zsinagóga, a *Klaus*, továbbá egy pékség, melynek Beck úr volt a tulajdonosa, és néhány napig működött. Nem emlékszem semmi más tevékenységre.

Alig hogy befejeztük az elhelyezkedést, nyolc vagy tíz nappal később kora reggel magyar rendőrök és polgári személyek jelentek meg és kiadták az utasítást, hogy hagyjuk el a helyet, ahol lakunk, és költözzük a nagy gettóba:

– Két órájuk van, egy perccel sem több, üvöltötte az egyik civil.

Teljes volt a megdöbbenés. Fel sem merült, hogy a költözködés során ágyakat vagy más felszerelést vigyünk magunkkal. Már nem volt jogunk ahhoz, hogy bármilyen értéket birtokoljunk.

Jóllehet a nagy gettó a Hatvan utca másik oldalán terült el, és ez az utca választotta el a két gettót, az átköltözés könnyek és izgalmak közepette ment végbe. Ugyanakkor az a tény, hogy nem sokkal előbb mi már végrehajtottunk egy költözködést, kissé megkönnyítette a helyzetünket.

Azok, akik mindig ezekben az utcákban laktak, teljesen megzavarodtak, és pánikszerűen válogatták mindazt, amit hasznosnak tartottak, érdemesnek arra, hogy magukkal vigyék. Hiányoztak a fiatal emberek, akiknek lett volna erejük arra, hogy segítsék az öregeket és a betegeket, akik már csak magukat tudták vonszolni.

Hogyan találtam targoncát? Már nem emlékszem rá. Szüleim és a húgom kevés vásznat és ágyneműt vittek magukkal. Két hátizsák, mely egy hónappal azelőtt készült apám műhelyében, jó szolgálatot tett. A targoncával többször is megtettem oda-vissza az utat, de ügyeltem rá, hogy ne menjek be mélyebben a nagy gettóba, félve attól, hogy már nem tudok onnan újra kijönni. Szerencsére a rendőrök nem állítottak meg, nem ellenőrizték, mit szállítok. Nem azért, mintha valami tiltott dolgot vittem volna, de az idő könyörtelemül telt, és ha megállítanak és átkutatnak, lehetetlenné tette volna, hogy hasznosítsam a számunkra engedélyezett időt. Sikerült megmentenem az élelmiszerünk jó részét, az értékes ennivalót, amivel még rendelkezünk. Járművemre pótteherként feltettem az idősebb

emberek csomagjait is, akiknek a kérését nem tudtam visszautasítani. A végére nemcsak fizikailag merültem ki. Lesújtott a körülöttem lévő látvány. A tömördek szerencsétlenség és kétségbeesés. Úgy tűnik, ekkor éreztem át először, mennyire egyedül vagyunk, kiszolgáltatva az emberek szeszélyének, kegyetlenségének, rosszindulatának, és néha a gyűlöletének is, olyan embereknek, akik már megszűntek a polgártársaink lenni.⁷⁶⁴

Tragikus fordulatot jelentett, az addig gerjesztett feszültség csúcspontja volt a gettóba zsúfolt debreceni zsidók életében, a zsidó kisebbség és a többség viszonyában az, hogy a szövetséges légierő repülőgépei 1944. június másodikán pusztító légitámadást intéztek Debrecen ellen. Mivel a gettót a szőnyegbombázás során nem érte találat, elterjedt az a szélsőséges antiszemita által hangoztatott szóbeszéd, hogy a zsidóknak közük lehet a nem-zsidókat sújtó pusztításhoz. A munkabíró zsidókat, köztük Róth Miklóst is, a városi rendőrök kíséretében romeltakarításra vezényelték, és ott, ahol a munkákat végezték, az emberek szidalmazták és fenyegették őket.

„1944. június 2-án, mint rendesen, a többi munkára vezényelttel együtt megjelentem a zsidó gimnázium udvarán. Alighogy megalakították a különböző munkacsoportokat, hatalmas zaj és szokatlan látvány szakította félbe az előkészületeket. Számptalan fényes pont tűnt fel az égen. Csaknem egyidejűleg robbanások kezdődtek.

Engedelmeskedtünk a parancsoknak, és menedéket kerestünk a gimnázium pincéjében. A bombázás folytatódott. Számunkra úgy tűnt, hogy a robbanások egyre erősebbek lesznek. Aztán bizonyos idő múlva minden megnyugodott. Csend lett és elhagyhattuk a pincét. Mindenkinek haza kellett mennie. Semmit sem tudtunk arról, ami történt, és arról sem, hogy hol bombáztak. Csak később tudtuk meg, hogy a pályaudvart és a vasút vágányait vették célba. Nem tudtunk semmit, mert nem volt rádiókészülékünk. Körülöttünk mindenki nyugtalan volt, tele aggodalommal. Az emberek reakciójából éreztük, hogy a helyzetünk rosszabbodhat, ugyanis zsidóellenes érzéseik nap-nap után a végletekig fokozódtak.

Két nap múlva, kora reggel, a gettó kapujánál hármaz csapatokban fel kellett szállnunk egy katonai teherautó platójára. Találgattuk, hova visznek. Út közben a teherautó fiatal emberek mellett ment el, akik az öklükkel fenyegettek, amikor észrevették rajtunk a sárga csillagot. Amit ezért tőlünk telhetően igyekeztünk álcázni.

Rövid utazás után megérkeztünk abba a negyedbe, mely a vasút túlsó oldalán található, kissé a városon kívül. Az érintetlen városközpont után hirtelen felfedeztük a sok lerombolt házat, és ettől megnémultunk. Még egymáshoz sem mertünk szólni. A fiatalember, aki a sofőrön kívül elkísért bennünket, utasított, hogy legyünk készen, a bombázás egyik áldozatát fogjuk majd szállítani a teherautó platóján. Ezután elment. Igyekeztünk kevésbé feltűnően viselkedni, attól tartva, hogy az incidensek és gyűlölet megnyilvánulásai, melyeknek a célpontjai voltunk, megisméltódnak.⁷⁶⁵

A debreceni zsidókat 1944. június 16-án szállították át a Serly-féle téglagyár területén berendezett „gyűjtőtáborba”. „A kiérkezés után rendőrgyűrű vett körül bennünket és éktelen szitkozódás közepette ráncigálták le azokat, akik öt perc alatt nem tudták a poggyászaikat lerakni a szekérről. Ezek sajnos az öreg idős emberek voltak, köztük édesanyánk is. Ezt követően poggyászvizsgálat volt és halálbüntetés terhe mellett pénzt, ékszert, élelmiszert, gyertyát, gyufát le kellett adni, majd a gyár egyik szárító kamrája előtti területre irányítottak bennünket. A szabad ég alatt kabátjainkat szétterítve aludhattunk éjszaka ismét, mert tömegek érkeztek a szomszédos községekből... Az étkezés felállított konyhán volt, ahova a magunkkal hozott száraz tészta és zsírt beadtuk, minek ellenében kaptuk meg a levest és egy darabka kis kenyeret. A főzőüstöt egy fürdőkád helyettesítette. Szomorú napoknak néztünk elébe fekhely és élelem híján. Mosdási lehetőség nem volt, mert csak egy vízcsap volt üzemképes, az pedig főzéshez

kellett az ezreken felüli tömegek részére, ivóvíz is hiányzott emiatt [...] A téglagyárral szemben, kissé távolabbra lévő földrészén a csendőrség állandóan kutatott pénz- és értéktárgyak után... A zsidó rendőrség még ilyen helyzetben is működött, de én a kötelékből szerencsére kiléptem... Éjjelente sok segélykiáltás hangzott el a fiatalabb nők részéről, mivel a csendőrök erőszakoskodtak. A gazdagabbnak ismert személyeket az un. kémelhárító osztályra, a Péterfia utcába vitték azért, hogy elárulják, hová rejtették el a vagyonukat. Sokakat közülük hordágyon, véresen hoztak vissza a mentők, utána több ízben a hullaszállító kocsis megfordult, mert sajnos itt többen öngyilkosságot követtek el”, számolt be élményeiről az egyik túlélő, Mayer Lajos.⁶⁶

Róth Miklós megemlékezik arról is, hogy a táborot őrző csendőrök alpári hangon gúnyolódtak a gyűjtőtáborba zárt zsidókkal, amikor közel mentek a kerítéshez. Emlékiratai megerősítik a másik túlélő beszámolóját. „A téglagyárban való tartózkodásunkról, az itt töltött időről csak néhány pontszerű emléket őriztem meg, melyek felvillannak előttem. Rémlik, hogy egymás mellett öt vagy hat zománcozott fürdőkád sorakozott, mely körül a közösségünk asszonyai tevékenykedtek, és leves készült bennük. Nem emlékszem, hogy megkóstoltam volna. Valószínű, hogy az öt-hét nap alatt, amit ott töltöttünk, a kevés élelmiszertartalék, amit magunkkal hoztunk, még lehetővé tette, hogy ne legyünk éhesek.

Hosszú sorok álltak, hogy az emberek hozzáférjenek a vízcsapozhoz, az egyetlenhez, melyre emlékszem. Hiányunk volt edényekből. Vízért mentem két üveggel, egyet-egyét tartva a kezemben, mint az emberek többsége. Szerencsére ezen a júniusi héten nem esett, de a vízhiány lehetetlenné tette higiénéjét. Mégis, a héten egyszer úgy tettem, mint ha tisztálkodnék. Anyámnak sikerült megtakarítania, nem tudom hogyan, három literes üveg vizet. Övig levetköztem, megdörzsöltem magam egy szappandarabbal és anyám óvatosan rám öntötte az üvegek tartalmát, úgy, hogy jól hasznosítsa az értékes folyadékot. Ez az átjáróban történt, két oldalt ülő és fekvő emberek között, akiket lesújtott szerencsétlenségük és reménytelenségük. Második vagy harmadik napon kihirdették, hogy higiéniai okokból ajánlatos mindenkinek lenyírni a haját. Amennyire megértettem, ez az ajánlás nem a nőknek szólt. Apám ragaszkodása ellenére csak huszonnégy vagy negyvennyolc órai habozás után szántam magam rá, hogy alávetem magam a műveletnek. Apám érveit mindig az első világháborúból merítette.

Összegezve a debreceni zsidók minden erejükkel azt akarták hinni, hogy a második világháború utolsó pillanatait élik, és hogy mivel a németeket megverték, az oroszok egyik napról a másikra megérkezhetnek. Megerősítette a bizalmat, hogy a szövetségesek már Normandiában vannak, és a sikerük híre, két hetes késéssel bár, de eljutott hozzánk. Már látni véltük, hogy egész Franciaország megszabadul a német megszállástól.

Ebben a néhány napban a gyámoltalan embereknek ez a tömege méltóságteljesen viselkedett. Ugyanakkor a közösség egyes tagjai, különösen a szabad értelmiségi foglalkozások művelői, mint az orvosok, gyógyszerészek, gimnáziumi tanárok, közöttük a második világháború tartalékos tisztjei, megalázva érezték magukat. Addig úgy érezték, hogy ők a nemzet integráns részei, és most kitzsították őket. S mivel nem találták az életük értelmét, nem bírták a bánásmódot, melyben részük volt, öngyilkosságok sorozatát követték el. Körülettem ilyen és olyan neveket emlegettek. Öngyilkosságukat betetőző, szinte megértő kommentár kísérte.⁷⁶⁷

A debreceni zsidóság sorsa 1944 kora nyarán beteljesedett. Jellemző módon magáról a deportálásról nem számolt be a Debreceni újság – Hajdúföld, mely egészen június végéig agresszíven uszított a zsidóság ellen, és közölte, hogy „A debreceni rendőrség erélyes nyomozást folytat a gettó elöl rejtőzködő zsidók ellen”. (jún. 11.) A lapban je-

lent meg a debreceni rendőr főkapitányság vezetőjének, Kovács Nagy Pálnak a felhívása „a zsidó értékeket őrző keresztény közönséghez”. (jún. 17.) Később, július folyamán aztán már csak mellékesen, üdvös és közismert intézkedésként utaltak csak az újságban a zsidók „eltávolítására”, hallgatva további sorsukról.

Róth Miklós a téglagyárban még tanúja volt annak, hogy jómódú kereskedő nagybátyját, Radó Dezsőt, aki anyagilag is támogatta Bethlen–Vásáry-féle kormánypartot, és aki-vel szociáldemokrata apja, Róth Márkus emiatt össze is vezett, a csendőrök, más, gazdag zsidókhoz hasonlóan, félholtra verték, hogy adja elő elrejtett értékeit. Tanúja volt annak, hogy intelligens és tájékozott édesapja magába roskad, képtelen felfogni, mi történik vele és körülötte, Magyarországgal. Aztán a család elindult a vagonok felé, kerülgetve az eldobott sűrített paradicsomos üvegeket, melyeket az előttük járt zsidók, mint túlságosan nehezett, kidobtak az utolsó útjukra magukkal vitt kosarukból...

„Június 28-án, hajnalban értesítettek, hogy fel kell készülnünk a »transzportra«, vagyis oszlopba kell rendeződnünk, hogy felszálljunk a vagonokba. A kevés holmit, amink még volt, gyorsan összegyűjtötték. Apám és én voltunk az egyetlenek, akiknek megmaradt a háztiszákja. Az enyém tele volt, de még belegyömöszöltem a felöltőmet is. Az emberek nehezen haladtak előre batyujukkal vonatszerelvény felé, mely néhány száz méternyire volt. Elhaladtunk a magyar csendőrök előtt, akik fenyegettek bennünket, követelték, hogy adjunk át nekik »minden értéket, mert azt zsidó nem tarthat magánál kivégzés terhe mellett«.

Bal oldalunkon két parasztszékér mellett haladtunk el, az egyiken nagy kenyerek, ömlesztve, a másikon pedig sózott szalonna. (Hosszú ideig tünődtem azon, hogy ez utóbbit nekünk szánták-e? Ha igen, nem gúnyolódtak-e velünk? Ugyanis a zsidók nem esznek, legalábbis elvileg, disznót.) A csendőrök durva tréfáitól és sértéseitől kisérve nyolcvan ember foglalt helyet egy marhavagonban, és kelt útra ismeretlen cél felé, melyről azt reméltük, hogy valahol Magyarországon lesz majd.

Valójában semmit sem tudtunk arról, ami bennünket vár. Annak ellenére, hogy alig néhány héttel azelőtt még volt lehetőségünk naponta rádiót hallgatni. De a londoni rádió, »Amerika hangja« és a ritkábban hallgatott moszkvai adó is viszonylagos nyugalomba ringatott. Pedig már a háború kezdete óta igyekeztük megismerni a helyzetet minden rendelkezésünkre álló eszközzel, és pontosan tudtuk, hogy a térképen hol folynak a harcok. De arról, ami ránk vonatkozik, ránk, magyar zsidókra, semmit sem tudtunk, teljesen fegyvertelenek voltunk, sejtelmünk sem volt az ismeretlenről.⁷⁶⁸

A debreceni Soa történetéhez hozzátartozik, hogy a debreceni és környékbeli zsidókat négy szerelvényvel szállították el a gyűjtőtáborból. 1944. június 25-án az első egyenesen Auschwitzba ment, ahogy az utolsó is, a Róth családdal együtt, mely június 28-án indult. Viszont az a szerelvény, amit június 26-án indítottak, és az is, ami 27-én ment el, az ausztriai Strasshoffba vitte őket, ahol esélyük volt megérni a deportálás végét. Így a debreceni zsidók jelentős része, 3964 ember (valójában több, hiszen az életben maradt munkaszolgálatosok egy része, és az Auschwitzot és Dachaut megjárt Róth Miklós sem szerepelt az 1945 nyarán–őszén összeállított, a túlélőket felsoroló listán), visszajött. A debreceni zsidóknak így mintegy a fele átvészelte a holokausztot. Malach Hamovesz, a halál angyala elrepült a cívis város felett, magával ragadta áldozatait, majd titokzatos okból, melyet a történészek csak nemrég derítettek föl, elengedte áldozatai egy részét. De ebben a végkifejletben, mely Kelet-Európában, sőt, még a többi magyar várososhoz képest is szerencsésnek mondható, a tehetetlen kortársaknak, a cselekvésre képtelen helyi társadalomnak nem volt semmilyen szerepe.

JEGYZETEK

- 1 Síró Béla: A debreceni zsidóság a vészkorszak idején. Történeti tanulmányok IV. KLTE Debrecen, 1996.
A témával először Lévai Jenő foglalkozott Zsidósors Magyarországon című 1946-ban megjelent könyvében, majd Randolph L. Braham, A népirtás politikája című, két kiadásban is megjelent művében. Fontos forrás Ságvári Ágnes összeállítása: Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Hajdú-Bihar megyei levéltárból. Nem tudni, hogy Síró Béla tanulmánya, melynek elkészítését a *J. and. O. Winter Holocaust Research Fund* is támogatta, miért maradt ki Braham könyvének második, 1997-es kiadásából.
- 2 Nicolas Roth: Avoir 16 ans a Auschwitz - Mémoire d'un juif hongrois Collection Témoignages de la Shoah Le Manuscrit Paris, 2011.
Róth Miklósról, a szerzőről néhány adat: 1928. április 7-én született Debrecenben, édesapja Róth Márkus férfi szabó, a hitközség tagja. 1943-ban, miután elvégezte a kötelező iskolát, és zsidó vallási iskolába (héder) is járt, inasnak állt: előbb fémműveséget, majd műbútor asztalossgát tanult. A német megszállás után családjával együtt be kellett költöznie a gettóba, majd 1944. június 28-án Auschwitzba deportálták. 1945 januárjában, a tábor kiürítésekor Dachauba vitték, április 29-én ott szabadították fel az amerikai csapatok. Nem tért vissza Magyarországra. Először Palesztinába akart menni, hogy csatlakozzon 1935 óta ott élő bátyjához, végül a nővérénél és a másik bátyjánál kötött ki, akik a harmincas évek végén Párizsba emigráltak. 1946 és 1949 között bórdíszművesként dolgozott Franciaországban, majd visszatért édesapja mesterségéhez, és ballonkabát-szalont nyitott a Champs-Élysée-n. Megnősült, egy fia és két lánya született. 1988-ban felhagyott az üzlettel, azóta a francia Yad Vashem bizottságban és a volt auschwitzi deportáltak szervezetében dolgozik. A Shoah alapítvány megbízásából rendszeresen kísér francia gimnazistákat Auschwitzba, az egykori táborban berendezett múzeumba és emlékhelyre.
- 3 Zoltai Lajos: A zsidók letelepülése Debrecenben. Magyar Zsidó Szemle, 1934. évi 51. szám.
- 4 Debrecen zsidó társadalmát részletesen leírja Timár Lajos: Asszimiláció vagy cionizmus? A debreceni zsidóság társadalma a két világháború között című tanulmányában, Múlt és Jövő, 1994/1.
- 5 Nicolas Roth: Avoir 16 ans a Auschwitz p. 94. Pelle János fordítása.
- 6 A debreceni zsidóság története a kezdetektől napjainkig. Írta és szerkesztette: Csukás Judit, Feuermann László emlékezése nyomán. A debreceni zsidó hitközség honlapja, dzs.hu.
- 7 Síró Béla: A debreceni zsidóság szellemi arcképehez. Múlt és Jövő, 1994/1. 55. o.
- 8 Dr. Bessenyei Lajos: A magyar néplelek válsága. 1928, Debrecen–Budapest, 127–128. o.
- 9 „Debrecenben nagyobb csoport egyetemi hallgató véresre vert két zsidóvallású diákot.” Magyar Hírlap, 1927. 10. 29., 5. o.; „Földalatti folyosón kellett kicsempészni egy zsidó hallgatót a debreceni élettani intézetből.” Pesti Napló, 1927. 10. 30.
- 10 Idézi Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség. 1919–1945. Attraktor Kiadó, 2012, 149. o.
- 11 Síró Béla: A debreceni zsidóság szellemi arcképehez. Múlt és Jövő, 1994/1.
- 12 Síró Béla: A debreceni zsidóság a vészkorszak idején. Történeti tanulmányok IV. KLTE Debrecen, 1996, 149. o.
- 13 Gonda László (Gonda Moshe Élijáhu): A debreceni zsidók száz éve. A mártírhalált halt debreceni és környékbeli zsidók emlékére. Tel-Aviv, 1969, 187. o.
- 14 Nicolas Roth: Avoir 16 ans a Auschwitz. 63. o.
- 15 Debrecen története 1919–1944. Debrecen, 1986, 417. o. A negyedik kötet 1941 és 1944 közötti időszakokkal foglalkozó fejezetét írta Farkas Dezső és Újlaky Zoltánné.
- 16 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár IV.B. 313/1940
- 17 Az ügyről lásd Pelle János: A gyűlölet vetése – A zsidótörvények és a magyar közvélemény 1938–1944. Európa, 2001, 294–297. o.
- 18 Nicolas Roth: Avoir 16 ans a Auschwitz, 118. o.
- 19 Debrecen története, i. m. 4. kötet, 420. o.
- 20 Nicolas Roth: i. m. 87. o.
- 21 HBML, IV. B. 79/1939
- 22 Debrecen története, i. m. 4. kötet, 274. o.
- 23 Nicolas Roth: i. m. 70. o.
- 24 Nicolas Roth: i. m. 67. o.
- 25 Nicolas Roth: i. m. 118. o.
- 26 HBML IV.B. 296/1939
- 27 HBML, IV. B. 248/1940.
- 28 Gonda László: i. m. 212. o.
- 29 Síró Béla: i. m. 153. o.
- 30 Gonda László: i. m. 223. o.
- 31 HBML IV. B. 67/1941
- 32 Debrecen története, i. m. 4. kötet, 421. o.
- 33 Debrecen története, i. m. 4. köt., uo.
- 34 Debrecen története, i. m. 4. köt. 271. o.
- 35 Christian Gerlach – Götz Aly: Az utolsó fejezet. A magyar zsidók legyilkolása. Noran, 2004, 76–77. o.
- 36 Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon. Jelenkor, 2012, 505–506. o. és R. L. Braham: A népirtás politikája, 152–153. o. Ungváry Krisztián: i. m. 467–468. o. és Braham: A népirtás politikája, I. 237–238. o.
- 38 Nicolas Roth: i. m. 66. o.
- 39 Debrecen története, 4. köt. 420. o.
- 40 Nicolas Roth: i. m. 68. o.
- 41 Nicolas Roth: i. m. 65. o.
- 42 HBML IV. B. 95/1942

- 43 Debrecen története, i. m. 4. köt. 425. o.
 44 Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség. 1919–1945. Attraktor, 2012, 231. o.
 45 Nicolas Roth: i. m. 87. o.
 46 Nicolas Roth: i. m. 44. o.
 47 Gonda László: i. m. 211. o.
 48 Nicolas Roth: i. m. 46. o.
 49 Gonda László tehát maga is végighallgatta Weinstock beszámolóját Babij Jarról. Gonda: i. m. 212–213. o.
 50 Nicolas Roth: i. m. 95. o.
 51 Nicolas Roth: i. m. 119. o.
 52 Nicolas Roth: i. m. 114. o.
 53 Síró Béla: i. m. 153–154. o.
 54 A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Balassi Kiadó, 2005.
 Christian Gerlach: A magyarországi zsidóság deportálása, 471. o.
 55 Christian Gerlach – Götz Aly: i. m. 112. o.
 56 Prepek Anikó: A kirekesztéstől a deportálásig. A debreceni zsidóság deportálása. História, 2004/02–03.
 57 Síró Béla: i. m. 154. o.
 58 Nicolas Roth: i. m. 135. o.
 59 Nicolas Roth: i. m. 145. o.
 60 Charles Fenyvesi: Amikor az angyalok túljártak a világ eszén... Európa, 2001, 197., 201. o.
 61 Síró Béla: i. m. 162. o.
 62 Csász László – Fritz Regina: Egy jegyzőkönyv. Beszélő, 2014/5.
 63 Síró Béla: i. m. 159. o. Szabó Gyulát 1945 augusztusában a Népbíróság Debrecenben halálra ítélte, és az ítéletet rögtön végre is hajtották.
 64 Nicolas Roth: i. m. 150. o.
 65 Nicolas Roth: i. m. 158. o.
 66 Mayer Lajost idézi Síró Béla i. m. 164. o.
 67 Nicolas Roth: i. m. p. 176.
 68 Nicolas Roth: i. m. 182. o.

Két mártír a történelem sodrában

Szilágyi László és Tomasovszky András

A kommunisták által 1958. május 6-án reggel meggyilkoltatott, és aznap éjjel a nyíregyházi Északi temető leggazosabb parcellájában szadista perverzítással titokban elföldeltetett Szilágyi László és Tomasovszky András – az utóvédharcot folytató állampárt helyi képviselőinek vonakodását, akadékoskodását és gáncsoskodását elhárítva – 25 évvel ezelőtt, 1989. október 6-án kapta meg az európai civilizációban minden embernek kijáró végtisztességet. A magyar nép sorsával az idők végezetéig összefonódott mártírságukra emlékezik ez szándékaikat és tetteiket felelevenítő írás.

Bereg vármegye Thököly és Rákóczi korában, Szatmár a kálvinista hit terjedésekor, II. József halálát követően és Kölcsey főjegyzősége idején, Szabolcs lakossága azonban mindig függetlenségi és forradalmi lázban égett, amikor idegen hatalmak sérelmet okoztak a magyarságnak. Nyíregyháza azonban 1956-ig feltűnő csendességével tűnt ki. Paraszt mentalitású város volt. A történelem is úgy forgott körülötte, hogy lakói inkább a pénzügyítésre kényszerültek, semmint a társadalmat megváltó forradalmi láz élesztgetésére. A másodrajzással Nyíregyházára szegődött *békési evangélikus tótok* inkább szorgalmukkal és takarékoságukkal, semmint a szokásrendet felforgató nyugtalanságukkal tűntek ki. A gróf Károlyi familia engedte, hogy a betelepülők szuverén közösséggé szervezzék magukat, és földesúri tartozásaikat pénzzel váltsák meg. Arról pedig a betelepülők döntöttek, hogy a határükben egy kötélalja (10-12 hold) földnél kevesebbet, hat kötélaljánál (60-72 hold) pedig többet egy gazda se birtokolhasson. Ez a regula a jobbágyfelszabadításig élt. 1848-ig a spekulánsokat, uzorásokat, a zsidókat, görögöket és örményeket, a pénzkölcsönzőket és az idegen pálinkamérőket kitiltották a településről. A kézműveseknek és kereskedőknek megtiltották, hogy szántóföldet birtokoljanak. A rendiség utolsó periódusában jól szervezett, paraszti értékrendű, rendezett tanácsú várossá, Szabolcs megye gazdasági életének centrumává nőtte ki magát a település.

Az idők múltával két-, illetve háromarcúvá formálódott a város társadalma.

A *Proudhon* álmához leginkább hasonlító módon tagolt, szociológiai értelemben paraszti kistulajdonos beköltözőkre – az evangélikus tirpákokra – a dualista államhatalom rátelepítette a szintén középréteghez tartozó városi, járási és megyei hivatalnokokat, a magyar református és katolikus dzsentrit. A település társadalmának harmadik arculatát a városban hosszabb ideig tartózkodó, de egy-két-három évenként ritmusosan cserélődő katonák rajzolták. Trianon előtt a magát kitüntetett szerepben érző honvédhuszárság. Ők Trianon után kiegészültek a szintén nemzeti érzelmű gyalogsággal. A második világháborúban felszámolt huszárságot az orosz-szovjet páncélosok megszálló egységei váltották fel.

A megye lakóinak sorsa, társadalmi tagozódása – történelme és mentalitása is – eltért a városétól. Szegényebb, szociális feszültséggel terhelt, elégedetlenebb, önpusztítóbb, karakteresen magyarkodóbb, revolúcióra mindig hajlamosabb volt.

Ezért feltűnő, hogy a megtelepedésüktől a földdel, állataikkal és az időjárással bíbelődő tirpákok, illetve a beköltözésüktől 1944 márciusáig a nyílt politikai színvallástól eltiltott közszolgák és katonák jelenléte ellenére 1956. október 26-a után olyan forradalmi láz kerítette hatalmába Nyíregyháza lakosságát, ami nemcsak Szabolcs, hanem az 1950-ben

hozzácsatolt csonka Bereg, a megharmadolt Szatmár, illetve egy községnyi néppel a régi Ung vármegyére emlékeztető térségek népességének a nyugtalanságát is felülmúlta.

Ennek egyik oka – de nem magyarázata – a település megyeszékhely voltából adódott. Nyíregyházának a szerves történelmétől és kapcsolatrendszerétől megfosztott megyei térségeknél háromszor-négyszer fejlettebb közlekedési és hírközlési infrastruktúrája volt. A kor technikai követelményeihez igazodó középfokú oktatási intézményeinek tanulói és tanárai is szervezettebbek, informáltabbak voltak a környékbelieknél. Néhány élelmiszer-, vendéglátó-, építőipari, ruházati, faipari és energiaszolgáltató üzem dolgozói is jobban össze tudták hangolni szándékaikat és tetteiket, mint a határban magára utalva szántóvető, őszi betakarítást végző parasztok. A nyíregyháziak az átlagosnál jobban megszenvedték a gyarmattartókkal kollaboráló kommunistáknak a társadalmat pőrere vetőztető, hiányokkal és jegyrendszerrel éheztető mohóságát. Az evangélikusok sem az erőltetett lakosság-cserét, sem azt nem felejtették el, hogy *Luther* fellépése óta először *vezényelt* gyülekezeteik élére *kommunista diktátor – Rákosi ~ Rosenfeld Mátyás – püspököt*.

Az elégedetlenséget egymásra halmozó egyéni és közösségi fájdalomból táplálkozó forradalmi elszánás tetté formálódása elé azonban – Nyíregyházán és Szabolcs-Szatmár megyében – október 23-a után is odatolakodott *Varga Sándor* MDP megyei párttitkárnak és *Feksz István* megyei tanácselnöknek a Rákosi szította, 1954 tavaszától egyre durvább formában megnyilvánuló *Nagy Imre* elleni gyűlölete. Az idegenből, főleg nehézipari üzemelekből és bányákból *ide plántált*, a lakossággal csak hivatalnoki kényszerből érintkező közigazgatási apparátusnak a pártfüggősége.

A pesti fejleményekkel azonosulók aktivitását visszafogta az is, hogy *Varga* párttitkár és *Feksz* tanácselnök a Benczúr téri pártházban október 24-én létrehozta a *Honvédelmi Tanácsot*. Az MDP országos központja ennek a Tanácsnak a hatalma alá rendelte a Damjanich laktanyában szállásoló magyar katonaságot, a városi és megyei rendőrséget, azt a 40 ávost, akik három tehergépkocsi löszerral, fegyverekkel és élelemmel befészkeltek magukat a rendőrség központi épületébe. Nekik engedelmeskedett az a tucatnyi pártiskolás is, akik az itteni rádióadó berendezéseit fegyverrel védtek. Felsőbb parancsra az itt szállásoló szovjet-orosz páncélosoknak is teljesíteniük kellett *Feksz* elvtársnak a „*népi demokratikus államrend védelme céljából*” előterjesztett kéréseit.

A *Honvédelmi Tanács* – felsőbb sugalmazásra, vagy hatalmuk fitogtatása céljából – október 24-én orosz–magyar katonai kordonnal vetette körül a várost, megakadályozandó idegen agitátorok és fegyveresek bejutását. 1956. október 25-én és 26-án az orosz páncélosok – *akcióra élesített készülségben* – átvonultak a városon. A tankokat kísérő gyalogságot tehergépkocsi szállította. A vonuló osztagok mindkét alkalommal érintették az érdeklődő emberekkel zsúfolt főteret.

A hadkiegészítő parancsnokság decemberi jelentése szerint a páncélos konvojt a főtéren ácsorgók október 25-én kövel dobálták meg. Az egység parancsnoka a levegőbe leadott lövésekkel baj nélkül oszlatta a csoportosulókat. Az október 26-án tartott szemle alkalmával a tüntetők megismételték a dobálást. Egy kő az egyik gépkocsivezetőt találta el. A sofőr a fájdalomtól vagy riadalomból reflex-szerűen elrántotta a kormányt. A teherautó villanyoszlopnak ütközött. Egy orosz katona meghalt. Erre az egység parancsnoka golyószóróval kezdte oszlatni a civil lakosságot. A lövések halálra sebeztek *Gabulya Mihály* 51 éves földmunkást, és súlyosan megsebesítettek öt embert. *Dr. Fazekas Árpád* helytörténész úgy tudja, hogy a golyószórózós oroszokat a Korona szálló padlásáról géppisztollyal lövöldöző ávósok támogatták. Ezen a napon terjedt el a városban az a hír is, hogy Pesten október 24-én az ávósok meggyilkolták a nyíregyházi születésű *Hegedűs István* öttusázó bajnokot.

A városi lakosokra – a megyei párt- és tanácsi vezetők kérésére – lövöldöző orosz katonák halált és sebesülést okozó tette olaj volt a tűzre. A lakosság idegállapota pattanásig feszült. Délre a tüntetők birtokukba vették a városházát. Amikor híre ment, hogy az oroszokat az ávosok géppisztolytűzzel támogatták, a tüntetők fegyvert követeltek. Október 26-27 és 28-án egymást követő csoportok vonultak a Damjanich laktanyába fegyverért. 26-án este *Rácz István*, majd *Tomasovszky András* vezetésével. *Hubicska Zoltán* őrnagy – laktanyaparancsnok – a civileknek nem adott fegyvert. *Rácz* és *Tomasovszky* – kísérelőkkel együtt – ezt tudomásul vették. Még aznap, újjólag félézernyi tüntető vonult – fegyvert követelve – a laktanyához. Két-háromszázan az udvarra is behatoltak. Az őrnagy a főléje rendelt *Fekszki Istvántól*, a *Honvédelmi Tanács elnökétől* kért utasítást. *Fekszki István* október 26-án este 19 órakor a *tömeg fegyveres felosztatására* adott parancsot. Az indulatos tüntetőkkel a laktanya parancsnoka képtelen volt szót érteni. Szorult helyzetében „három-négy kézigránát dobatásával szorította ki” a laktanya területéről a követelőzőket. A gránátok 10-15 embert megsebesítettek. *Fazekas* doktor 21 kórházi ápoltról tud. Sem az ő, sem a hadkiegészítők beszámolója nem tesz említést azokról a könnyebben sérültekről – ha voltak ilyenek –, akiket regisztráció és nyilvántartás nélkül körzeti orvosok, ápolók, laikusok láttak el.

Az ávosok és az oroszok sortüzeiről szállingózó híreket augusztus 26-án igazolták a Nyíregyházán történtek. A határ menti falvak forradalmi bizottságaitól, a történelmi hadiutakon közlekedőktől, a vasutasoktól, postásoktól is egyre riasztóbb hírek érkeztek. Az őszi csendet betöltötte a páncélosok hol felerősödő, hol távolodó zörgő, csikorgó-morgó vonulásának a kísérteties hangja. A megye országútjain szinte megállás nélkül masíroztak a tankok, mintha valamiféle nagy világszemlére, vagy egy halálra ítélt nemzet elpusztítására vonulnának. A régebben itt tartózkodó, a felkelőkkel fraternizáló, átállásra is rábeszélhető katonákat az orosz hadvezetés – Beregszász-Ungvár felé – vezényelte haza. Ukrajnából, belső Oroszországból a Vereckei-hágón át viszont özönlöttek az új, az eseményekről még tájékozatlan hadosztályok Magyarországra. Ezek vissza is, ide is, mind átvonultak Szabolcs-Szatmár megyén. A szóbeszéd szerint ugyanis a román politikusok – félvén, hogy ottmaradnak – nem engedtek orosz katonákat országukba. Lengyelország felől, az ott tomboló társadalmi láz miatt – ha a csehek és szlovákok engedték volna is – nem jöhettek. Az ingatag távozók és a tájékozatlan érkezők csak a Szabolcs-Szatmár megyén átvezető utakat tiporhatták. A beérkező orosz legénység Fehérgyarmattól, Vásárosnaménytől, Mátészalkától Kisvárdától, Szolnokon át, majd Budapesten is hiányolta a piramisokat, a mecseteket, és a Dunáról sem hitték el, hogy az a Nílus. Mint később kiderült, *Kádár János* és *Münnich Ferenc* biztatására 1956 október végén, november elején az orosz páncélosok és csapatszállítók alaposan feltúrták Szabolcs-Szatmár amúgy is kátyús útjait. Vasutasok, civilek, a spontánul szerveződő munkástanácsok, nemzeti bizottságok, nemzetőrsegek, kétségbeesett borzongással sürgönyözték *Nagy Imrének* a kommunista frázisok, az orosz ígérek és a bolsevik propaganda felszíne alatt vonuló páncélosok számát és helyzetét. A Pestről érkező hírek is borzalmasak voltak. A rádió Bródy Sándor utcai épületéből október 23-án kifelé lövöldöző ávosok, az Országház előtti teret beborító kétszáz halott és félézernyi sebesült bizonyosságot szolgáltatott arról, hogy a bolsevik diktatúra embert irtó ikertestvérei – az ávosok – mindenütt ott lappanganak. Mint a benzinnel locsolt száraz avart a futótűz, úgy gyűjtotta fel a nyíregyháziak és szabolcs-szatmári emberek haragját a forradalmárok oldalára álló, vagy azokkal rokonszenvező orosz katonáknál gonoszabb orvlövész ávosokról keringő, a *Pesttől távoli provinciákban* is megtapasztalt halállatú borzalom.

(*A fordulat napja*) A Nyíregyházán október 26-án tettelegesen a cselekvés mezejére lépő forradalomárokhoz – központi irányítás hiányában – spontán módon társultak a járási székhelyek és a megye falvainak lakosai. Mátészalkán, Nyírbátorban, Baktalórántházán, Fehérgyarmaton, Vásárosnaményban, Kisvárdán, Csengerben, Tiszalökön, Kemecsen, Nagyecsedén, Ibrányban, Tiszavasváriban, szerte Szabolcs-Szatmár megye településein – mint a váratlanul érkező tavaszi áradás a Tisza árterületén – végigsöpört a forradalom. Itt is el kell mondani, hogy a forradalmárok, a felzendülők, az immár egy évtizede „*a szocializmus alapjait rakosgató, jószerevével ígás barmokként kezelt robotolók*” az elszennvedett sérelmek visszatorlása helyett a jövőre koncentráltak. Cselekedeteiket mindenütt átszözték az 1848-as forradalomból átöröklött gesztusok és tartalmak: a Szabadság! Egyenlőség! Testvériség! – lelket emelő reménye. Az 1848-as formai szimbólumok, követelések és érzelmi kitörések is megelevenedtek. Petőfi versei és álmái költöztek mindenütt a szívekbe, elmékbe. A haza és a szabadság szeretetével telítődtek az internacionalizmus emészthetetlen szalmáján éheztetett lelkek. Vörös zászlók helyett nemzeti lobogók. Sarló és kalapács helyett Kossuth-címer. *Kun Béla, Szamuely és Rákosi* helyett *Petőfi, Vasvári, Jókai és Kossuth*, a legmerészebb magyar álmodók... És végigdübörgött az országon – Szabolcs-Szatmár megyén is – az 1849-es *aradi mártír-gyártás* megismétlésének előfordulását elhárítani szándékozó akarat: a *Ruszkik haza!* – követelés.

A szabolcsiak, szatmáriak nem akartak sokat. Megelégedtek volna azzal, hogy távozzanak az országból a gyarmatörző oroszok: katonák és tanácsadók... és folytatódjék a *Nagy Imre* által 1953 júniusában meghirdetett program. Ennek kinyilvánítása végett hol több, hol kevesebb tüntető minden település főutcáján végigsétált ezekben a napokban. A Himnuszt mindenütt elénekelték, a Nemzeti dalt is elszavalták... Forradalmi..., Nemzeti Bizottságokat, máshol Munkástanácsokat választottak. Megszervezték a közcsendre és a vagyonbiztonságra ügyelő nemeztörtséget. Függetlenül a helyiek bátorságától és megfontoltságától, hol sikeres, hol kevésbé eredményes kapcsolatot teremtettek a járási és megyei forradalmi szervekkel.

Az idegenből szakadt, véres szájú bolsevikok, a korábban hangoskodó demagógok, a hóhér mentalitású ávosok a nép dühe elől a Kárpátaljára menekültek. A rendőrök, az ott-hon honos kommunisták, a önkényeskedéstől mentes jegyzők, irodai alkalmazottak átálltak. A „*jöttment párttitkárok, erőszakos tanácselnökök, a se Istent, se embert nem ismerő adót- és beszolgáltatást behajtók, a padlásseprők*” tanyákon, padlásokon, pincékben, rokonoknál, csőszházakban, szalma- és szénakazlakban lapultak. *Varga és Feksz* elvtársakat október 30-án – amikor híre kelt, hogy az orosz csapatok kivonulnak az országból – a forradalom prominens megyei vezetői (élükön *Szilágyi Lászlóval*) a népharag elől a megyei börtönben rejtették el.

Csak véletlenszerűen fordult elő, hogy egy-egy felzendülő a gyermekei szájából kirabolt párkilónyi lisztet, zsáknyi krumplit, kosárnyi babot, szilkényi zsirt, féloldalnyi szalonnát „*pofonnal torolt vissza*” a Petőfi megénekelte „*helytartótanácsi urakhoz*” hasonlóan „*sápadó és reszketni méltóztató*” párttitkárokon és tanácselnökökön. Több pofon az 1956-os forradalmároktól az egész megyében nem csattant el, mint ahányat az 1949–1951-es erőszakos tsz-szervezők Kádár János belügyminiszter bármelyik ávosa egy nap alatt egyetlen falu tanácsitkári irodájában kiosztott a „*szövetkezetbe belépni vonakodóknak*”.

Ne most számoljuk meg, hogy hány ávos forgolódott 1948–1956 között a megyében. Ne most szóljunk arról, hány papot aláztak meg, vertek gumibottal, mert nem átkozta el *Mindszentyt*, és nem dicsérte prédikációiban, szentbeszédeiben *Rákosit*. Azt se firtassuk, hogy hány napig tartotta az ÁVH körbezárva Pócspeitrit, és hány ávos ütötte-verte napokon át hajnaltól sötétedésig válogatás nélkül 16-tól 60 éves korig a falu férfi lakosságát, mert egy vigyázatlan rendőrpáncsnok az egyik szolgálatos rendőrnök olyan puskát

adott, ami a legkisebb ütéstől is elsült. Inkább valljuk be, hogy testi bántalmazás helyett az erőszakos *demagógokra, kollaboránsokra, munkájuk helyett csak a bolsevizmusukból élők*re úgy hullott a szidalom, mint a mezőn tartózkodókra a *hirtelen leszakadt nyári zápor*. De csontja egynek sem tört, kórházi ápolásra sem szorultak a Szabolcs-Szatmár megyében 1956 előtt regnáló kommunisták.

(*A törvényesség és törvénytelenesség küzdelme*) Rágondolni is borzalom, hogy mi történt volna az ország északkeleti csúcskében, ha a történelemtől ajándékba kapott szabadság néhány napját a lakosság az elszenvedett sérelmek és igazságtalanságok megbosszulására használta volna.

A népfelkelés résztvevői a felelősségüket azzal bizonyították, hogy az 1944 október végétől 1956 nyaráig elszenvedett sérelmek, az emberiség ellen elkövetett bűnök megítélését a majdani politikai hatalomtól független bíróságra kívánták bízni. Így követelte azt az Aranybulla megjelenése óta törvényszerű jogfejlődés. 1944-ig a magyar társadalom – néhány *önkénteskedő Habsburg* uralkodó, *Kun Béla, Szamuely, Szálasi, Rákosi* és *Kádár* országlásától eltekintve – az európai keresztény ~ keresztény értékrendhez igazodva szocializálódott. A forradalmárok gondolni sem akartak arra, hogy az igazságszolgáltatás szereplői – ügyészek, bírák, ügyvédek, fogalmazók és hivatalsegédék, postázók és portások – *mindannyian felesküdték a bizánci cezaropapizmus hagyományait adaptáló pánszláv bolsevik főtítkár vágyainak teljesítésére*. Az október 23-ától november 4-ig tartó néhány nap kevesnek bizonyult az európai civilizációban kötelező „*bírói karakánság és becsület*” visszahonosítására. Az életnek ez a szférája elbújt a forradalom elől. Az ügyészek és vérbírák kuksoltak megzápult, szagot terjesztő ítéleteiken.

A forradalmárok által „*felvállalt, a felebaráti megbocsátást és türelmet, az emberköz-pontúságot, a humanizmust is adaptáló*” társadalomszervezési gyakorlat szorította most ki két hétre a tatárhordák pogányságával, a bolsevik kiválasztottság göggyével, a szibériai átnevelő táborokban az általuk évtizedekig szokásban tartott társadalomformáló módszereket.

A jövő ideális társadalmát – vallották a 20. század primitív egyenlőséget vizionáló fantasztái, akiket terroristák helyett szalonképebben bolsevikoknak vagy kommunistáknak nevez a társadalomelméleti szakirodalom – a hagyományos civilizációktól hermetikusan elzárva lehet csak felépíteni. Másként a polgári jólét eltorzítja az aszketikus jellemet, és fogyasztási vágygal fertőzi meg az embereket. Ezért a történelem sodrában kialakult államokat egymástól is, a világtól is aknazárral, szögesdrót kordonnal kerített légerekke kell szervezni. Ezekben a légerekben mindenért a táborparancsnok a felelős. Parancsait teljesíteni, álmait követni tartozik mindenki.

Valahogy ilyen egyértelműen és primitíven rendezhette el magában a Galilei Kör nagy tudású, de hiányos erkölcsű tagjaként *Rákosi* a váratlanul ölébe hullott magyarság sorsát. Nincs ember, aki meg tudná mondani, hogy a létezés számára is nélkülözhetetlen transzcendencia-igénye fordult-e nála önmagába?! Esetleg minden titkot, és a végső igazságot Sztálinban vélte megtalálni?! Lehet, hogy csak az 1850-es egyetemes szláv kiállítás hivatalosan is deklarált pánszláv célkitűzések ejtették rabul, és zavarta, hogy a szláv nyelvű és ortodox görögkeleti hitű népekkel patkó alakban körített magyarság ezer év óta sikeresen állt ellen a beolvasztási törekvésüknek, miközben a germánokkal szemben is kellő távolságot tartott. *Rákosi* úgy érezhette, hogy Sztálinnal a háta mögött mindezeknél egymaga erősebb. Kettős állampolgársága, mohó hatalomvágya, csak a korbácsot és kínzást ismerő primitív társadalomszervező elvei, haláláig kísértő bolsevik meggyőződése egyik alternatívát sem cáfolják. Valahol ennek a végtelenül okos, művelt, világot

járt, meggyőzően érvelő pártpolitikusnak a lelkét, elméjét valamiféle gyógyíthatatlanul beteges perverzitás tartotta függésben. Csak az tette boldoggá, ha tapsorkán közepette bizonyosságot szolgáltatott arról kutyahűségű szolgálói, hogy eleven embert kínoznak fasizmus, kémkedés vagy a népi demokratikus állam elleni összeesküvés vádjával. Feltűnően perverz, de mindennapos szokás volt ez Magyarországon 1948-tól 1953 júniusáig, és kezdett újraéledni 1954 tavaszától.

1944 októberétől 1989 nyaráig, decemberéig az országot, benne Szabolcs-Szatmár megyét – 1953 júniusát követő néhány hónapot és 1956 októberét kivéve – a Szovjetunió bizánci civilizációba gyökerező bolsevik pártfőtikárainak a pánszláv szeszélyeit mérlegelés nélkül kiszolgáló kommunista „*pártelit*” kormányozta. Szabolcs-Szatmár annyiban különbözött az ország más térségeitől, hogy provinciálisabban, diktatórikusabban és tehetségtelebbül regnálták. Ide mindig a *máshol alkalmatlannak bizonyult, fölöslegessé vált, renoméját veszített, a bugyutasága, készültsége vagy az irritálóan szélsőséges balossága, ilyenolyan elhajlása miatt kiselejtett tanácsi- és pártkádereket helyezték ki*. A térségben honos hozzáértőket csak robotos alattvalóknak, de sohasem egyenrangú döntéshozóknak tekintette a mindenkori fővárosi pártapparátus. Ez a két-, majd háromnevű megye a Szovjetunió által végzetesen kizsigerezett országhoz viszonyítva is – 1944 ősztől–telétől – folyton lefelé csúszott a modernizációs, a kulturális és az emberies bánásmód lejtőjén.

(*A kifosztott megye*) 1944 őszén – a német pusztítások és rombolások nyomába – a trianoni Magyarország ezen térségébe érkeztek meg legkorábban a pincéket, kamrákat feltörő, a szárnyas jószágokat, sertéseket, juhokat válogatás nélkül kondérba, bográcsba, fazékba lövöldöző hódítók. Itt tomboltak legkorábban az asszonyokkal, lányokkal férjük, vőlegényük szeme láttára gátlástalanul erőszakoskodók. A lakásokból minden mozdítható értéket itt harácsolnak el a vörös hadsereg harctéren edzett rablói. Innen hajtották számolatlanul a csordákat, méneseket, gulyákat lábón a Szovjetunióba. A „*félszabadító seregek*” politikai tisztjei innen indították „*élő kárpótlásként málenkij robotra*” a 18 évestől 50 éves korig összeterelhető civileket – férfiakat és nőket – a Donig, az Urálig, legtöbbször Szibériáig.

A háború utolsó fél évében ennek az igaerejétől, állatállományától, mezőgazdasági eszközeitől is megfosztott megyének a lakóit kötelezték – katonai rekvirálás módszerével – fél éven át százötvenezernél több harcoló orosz és román katona ételmezésére. A Trianon után is itt maradt *csonka Bereg egészét*, a hajdani *Szabolcs és Szatmár megye egy-egy járását* innen szándékoztak átcsatolni a Szovjetunió és Románia nagyobbításához a keleti győztesek. Hogy csökkentsék a helyiek ellenállását, előbb – ahonnan tehették – „*kicsi robotra*” elhurcolták a cselekvőképes férfiakat.

Az osztályharcos indulattal és gyűlölettel felvértezett népbíróságok és béliasztázók itt ritkították meg leginkább a közigazgatási apparátust, a bíróságokat és a falusi értelmiséget: jegyzőket, tanítókat, mert konszolidáltabb életük, a nyomor szintjén is kiegyensúlyozottabb jövedelmi viszonyaik miatt őket dobhatták az ideológiai követelmények kívánta *burzsoázia és kizsákmányoló társadalmi rétegek* kötelezően előírt kategóriáiba. A szegények és felelőtlenek, a másokon élösködni szeretők *zsidó-, német- és szlovák-, burzsoá- és tőkés-, majd katolikus-,* végül mindenféle *vallásellenes* gyűlöletét itt sikerült a *Szálasi nyilaskereszteseit tömegesen a keblükre ölelő bolsevikoknak és a mondvacsinált kommunistáknak* 1945 és 1948 között legharsogóbbra szítani.

(*A neobolsevikok*) 1945-től – a Függetlenség Front és a Nemzeti Bizottságok életre hívásától – itt is kötelessége volt mindenkinek pártot választani. A szovjet haderő politikai tisztikarának támogatottsága, ezáltal az egzisztenciális előnyhöz jutás sorrendjében *első*

helyen kommunistának, azt követően 1947-ig szociáldemokratának „volt jó lenni”. 1947 decemberéig, 1948 januárjáig a két „munkáspárti” hűséget felvállalókból a közélet beindításakor szervezők, irányítók, adóbehajtók, rekvirálók, igazságszótók, beszolgáltatást ellenőrzők, a templomba járókat besúgók, a kulákokat gúnyolók, a vallásos embereket megszégyenítők és feljelentők, csaszuska brigádokat szervezők, a búcsúkat megzavarók, hit-, egyház- és papgyalázók, az orosz hadsereg politikai tisztjeinek a parancsait gátlástalanul végrehajtók – illesse tisztelet a kivételeket – verőlegények lettek. *Pantallós-cípellős gazemberek!* A patrónusaik többnyire *irodai munkakörrel* honorálták burzsoázia- és egyházellenes elkötelezettségüket. A gyári munkaerő hiányában ők lettek Szabolcs-Szatmárban a „proletáriátus öklei”. A kedvezések ellenére – kezdetben – olyan kevesen voltak, hogy pártjukba édesgették – történelmi és politikai bűnbocsánat gyakorlásával – Szálasi nyilas-keresztéseit. A korábban még pángermán kollaboránsokat. A munkáspártoktól ugyanis – a világi előnyöket kínáló csábításaik ellenére – az akkori Szabolcs, Szatmár és csonka Bereg zömmel paraszti lakosságát visszatartotta a szociáldemokratáknál mozgalmi szokásrenddé vált, a bolsevikoknál a parancsal kötelezett ateizmus.

A műhelyben, a nagyvárosok gyáracsarnokaiban, a pártirodán, a raktárakban nem jelentett kuriozitást az ateizmus. A zártkörű, szűk térben végzett munka, a lakóter négy fala közé szorított köznapi élet kockába dobozolta a lelkeket. Kalitkába zárta a csapongó képzeletet. A mezőn dolgozó szántóvető, a pásztor, a gyümölcsösre, erdőre vigyázó császár lelke és elméje azonban éjjel-nappal a végtelen mindenség megfoghatatlanul tág terével élt együtt. A logikailag megfejthetetlen szeszélyeivel, villámaival, elnyúló dörgéseivel-morgásaival, ágyúdörgésnél hangosabb csattanásaival, jégveréseivel, aszályaival, korán jött dérharmataival, késői tavaszodásaival, kikeleti és őszi áradásaival, természeti csapásaival, a megfejthetetlen, az ok-okozati láncra fel nem fűzhető esztétikai szépségeivel a Természet és a Mindenség nemcsak bámolatba ejtette a lelkeket, hanem szerénységre, a Mindenható iránti alázatra is intette. Több volt ez a panteizmusnál, mert minden káosz és kiszámíthatatlanság ellenére, az önmagát korrigáló természet végül mindig biológiai és kozmológiai harmóniát teremtett. Olyan rendet, ami a kozmoszból és az embert körbeölelő természetből átsugárzott a halandó lelkébe. Ez a folyton újjászülető harmónia hiányzott a kommunista és mindenféle munkáspárti mitológiából.

A kommunisták gyűlölettől fűtött hite szerint – némi túlzással – két burzsoát kellett meggyilkolni, legalább négyet testileg-lelkileg megnyomorítani, öt-hat családot szétverni, hogy „*a messianisztikus lelkiületű bolsevik boldog hivatástudattal élhessen*”. Az embertől független, a szubjektum által büntetlenül meg nem zavarható természeti és társadalmi rendet a kommunisták 1917-től, és őket utánozva a fasiszták 1933-tól felcserélték az ideológiai és a politikai zsarnoksággal. Brutális fizikai kínzásokkal. Ezzel párhuzamosan a tiltások ketrecébe zárták az embereket. Ezt tetőzte Rákosi a magyar nemzet kollektív fasisztázásával.

Azzal, hogy a hatalom csúcán álló vezető politikusok (öten-heten) kettős állampolgárságú (orosz – magyar), és a vallási identitásukat, transzcendentális mitológiájukat megtagadó zsidók voltak, és a „*szocialista államhatalmat szadista kínzásokkal védő ÁVO, majd AVH tisztikarának*” zöme is a „*munkaszolgálatos zsidókból toborzódott*”, a történészek körültekintő, a sértést és a gyanúsítgatást, az antiszemitizmus vádját is elhárító elemzéssel még nem is próbálkoztak. A tényt – méltatlan drasztikussággal – *Hruscsov* vágta *Rákosi* szemébe. Azóta is – hasonló tapintatlansággal – csak az ultra radikálisok feszegetik a témát. Ennek tudható be, hogy elkerülhetetlenül megfogalmazódott az ítélet: *kettős célja és magyarázata volt a fizikai erőszaknak és a gyarmati alávettség fenntartásának. Egyrészt a német koncentrációs táborokban elszenvedett zsidóirtás megbosszulása. Másrészt a szláv etnikummal és ortodox görögkeleti államvallású országokkal kerített magyar nemzet elsorvasztása. Ezt*

a hitet – mert az írástudók félnek szembenézni vele – felerősítette az a tény, hogy Rákosi ~ Rosenfeld Mátyás, Gerő ~ Singer Ernő, Lőwy Herman ~ alias Farkas Mihály, Révai ~ Lederer József, Eisenberger Benjámin ~ alias Péter Gábor totálisan kisajátították az ország vezetését. Mohóságukban a kaposvári református moszkovita Nagy Imrét is minduntalan elverték a hatalom közeléből. Nemcsak őt. 1956 előtt börtönnel sújtották a nemzeti identitását megtagadó Kádár Jánost. A halált vállaló mértékig gyötörték testileg és lelkileg Rajk Lászlót. Majdnem minden nap agyonverettek egy nekik nem tetsző szociáldemokratát, kisgazdát... Mindezek bizonyossága mellett lehetetlen volt kételkedni a történelmi perverzitás azon változataiban, amiket közemberekkel, – a nemzetközi sajtó figyelmét elkerülő – civilekkel szemben alkalmaztak az ÁVO, majd az ÁVH vallató celláiban, kínzókamráiban.

(A parasztok forradalma) Szabolcs-Szatmár megyében felsőoktatási intézmény nem volt, Nyíregyházán kívül gimnáziumos település is kevés volt. Nagyüzemi, gyári munkásság még kevesebb. Nem itt épült a vas és acél országa. Itt lassabban mozdultak a gondolatok és a tettek. Itt parasztok kényszerültek rá, hogy a debreceni lövöldözés, a rádió Bródy Sándor utcai épületéből kilövöldöző ávósok által megölt-megsebesített civilek, a Kossuth téri vérfürdő 200 halottja, az ávósok mosonmagyaróvári sortűzének 108 halottja okozta nemzeti és sorstársi fájdalom miatt a történelemben kiáltsák: *Elég volt!*

Az őszi betakarítással és „életvetéssel” párhuzamosan vált meggyőződésükké, hogy a lakosságot kaszálló orosz golyószórók, az ávós sortűzek után, a lerombolt Regnum Marianum helyére állított Sztálin-szobor ledöntését követően nekik is számon kell kérni Prohászka püspök szobrának felrobbantását... Mindszenty bebörtönzését, Ravasz László száműzését a szószékről... Fiaiknak, rokonaiknak Recskre hurcolását, Hortobágyra telepítését, internáló táborokba kényszerítését... A kulákok listázását... A malenkij robotba belepesztultakat... A Szibériában megfagyottakat... Az asszonyaik, gyermekeik éheztetését... Háromnegyed millió állampolgár bebörtönzését... A hóhérokra, verő brigádokra pazarolt adóforintokat... A csontig soványított testek, a hitehagyásra kárhözott lelkek Dante vizionálta jégtömbökbe fagyasztását Szibériában... A magyar nemzetnek Sztálin hagymázos álomból fakadó, osztályszempontú szelektálását, kínzását, a korbácsos-gumibotos átneveléseket... Az állami hóhérok sokszorozta özvegyek és árvák fájdalmát...

A tisztázatlan identitás körüli problémák, és a fizikai terror drasztikus tombolása mellett Nagy Imrét és a nyíregyházi mártírokat, minden 56-os forradalmárt harcostársáá kovácsolt az anyagi kizsákmányolásnak az az elviselhetetlen mértéke, amihez hasonló állami elvonással és kollektív rablással Sztálin korábban 6-7 millió ukrán parasztot küldött halálba. Hitler krematóriumra ítélt áldozatain kívül hasonlókat a középkori Párizs külvárosi lakói, és a törökök által a sivatagban masírozott örmények éltek meg, mint amiket a magyar parasztok 1944 és 1953 között elszenvedtek.

A kényre-kedvre kisajátított lakások, az orvosolhatatlan bélistázások, az osztálygyűlölet jegyében gyakorolt népbírósi ítéletek, a kényszerítéssel szövetkezetesített apró boltok és kisipari műhelyek, az erőszakos tsz-esítések, az örületig fokozott vallásüldözések zendítették fel az ország lakosságát. Sokan szeretik Pestre korlátozni a forradalmat. Szabolcs-Szatmár a példa rá, hogy az október 26-án bekövetkezett fordulat után alig maradt egy-két tanya, kommunisták nem lakta aprócska falu, ahol a forradalom ne szabadította volna fel a lelkeket, ne üzte volna el néhány napra a szorongást, és ne vetett volna ágyat a nemzeti önállósodás és felemelkedés reményének.

Szabolcs-Szatmár megyében október 28-án a Nyíregyházán állmásozó magyar katonák, a megyei rendőrség, és a nemzettel együtt érző közigazgatási apparátus is átállt a forradalom oldalára. Szilágyi Lászlót megválasztották a Megyei Forradalmi Bizottság

elnökévé. Megkezdődött a települések közötti kapcsolatrendszer kiépítése. Gondoskodtak a közszükségleti cikkek szervezett beszerzéséről, a téli háztartási energia biztosításáról. Segítséget nyújtottak az ipari városok lakosságának élelemmel való ellátásához. Állandó ügyeletet szerveztek az orosz katonai egységek mozgásának figyelésére. Ezt a tevékenységet irányította *Tomasovszky András*. A párház közvetlen telefonvonalainak használatba vételével kapcsolatot teremtettek a pesti és a nagyobb városok forradalmi központjaival. Megkezdték a többpárti demokratikus választás előkészítését, részben az 1947-es pártok újjászervezésével, új pártok alapításának az engedélyezésével. Csak az igazságszolgáltatás hamis vádakon kotló ügyészei és vérbírái maradtak némák.

A megyei Forradalmi Bizottság nevében *Szilágyi László* megegyezett az itt állomásozó orosz katonaság parancsnokával, hogy mozgásukkal nem idegesítik a civil lakosságot. A helyzet rendeződésének látszatát keltette, hogy az oroszok a városból külső laktanyába húzódtak. *Varga* és *Fekszí* „elvtársak” beszüntették a *Honvédelmi Tanács* működését, és búvóhelyet kerestek. Mivel nem akadt, aki a felháborodást kiváltó személyüket befogadta volna, *Szilágyi László* javasolta, hogy a családtagjaik szabad bejárásának biztosítása mellett a megyei börtönben húzzák meg magukat, amit mindketten elfogadtak.

A magyar katonai alakulatok, a forradalom oldalára állt rendőrök, az önkéntes civilek megszervezték a megyére kiterjedő nemzetőri szolgálatot.

(*A kommunisták hazafisága*) Az október 29–31. közötti vajújdást követően *Kádár János* első titkárrá választásával az MDP megújulást ígért. Nemzeti elkötelezettséget és emberközpontú politizálást. A párt nevét MSZMP-re változtatták. *Nagy Imre* miniszterelnök vezetésével újjászervezték a kormányt is. Ennek tagja lett *Kádár János* és *Münnich Ferenc* is.

A politikai szféra és a köznapi élet – országosan is, Nyíregyházán is átlépte a konszolidáció küszöbét.

Az ország lakóinak azonban csalódnuk kellett. A bolsevikok, élükön *Münnich Ferenc* és *Kádár Jánossal* – mint mindig – most is kettős játékot űztek. Miniszterré történt kinevezésükkor – október 30-án – mindketten letették az esküt a magyar nép szolgálatára. Másnap azonban már nem jelentek meg a hivatalukban. November elsején hiába tették értük tűvé az országot. Csak november 4-én hajnalban derült ki, hogy a kormányt is, a magyar nemzetet is elárulták. Az orosz csapatok élén hadüzenet nélküli háborút indítottak Magyarországot ellen.

Feltehetően mindketten tudtak róla, hogy az orosz fél által diplomáciai egyeztetésre invitált *Maléter Pált* – a küldöttsége tagjaival együtt – *Andropov* nagykövet és *Szerov* tábornok törbe csalta. November 3-án éjjel letartóztatták őket. November 4-én virradatkor orosz csapatszállító repülő, bombázók jelentek meg Budapest felett. *Kádár János* saját kezűleg aláírt kérésére az orosz tankok ösztözet zúdíttak a főváros lakóira.

Ugyanezen napnak a reggelén, felszólítás és figyelmeztetés nélkül Záhonynál tüzet nyitottak a „*testvéri szovjet tűzéréség ügyüi*” a honvédlaktanyára. A 20-25 perces viszonzatlan összütznek öt halottja (*Virág Ferenc* honvéd, *Karácsony Imre* őrzető, *Lengyel József* szakaszvezető, *Steigelmaier Géza* hadnagy, *Porjai Gyula* főhadnagy) és 29 sebesültje volt. Az orosz egységek 350 hadifoglyot ejtettek. Néhány vasutat is közéjük soroltak. 58 foglyot a szovjet fenntarthatóság alatt lévő vámházba kísértek. Közülük – a kihallgatásukat követően – 28 honvédet és 22 tisztet másnap visszakísértek a rommá lőtt laktanyába. Nyolc foglyot visszatartottak. Ezek közül egynek az életével máig sem számoltak el.

Szerov tábornok – mint 1944 októberére és 1945 májusa között a politikai tisztek – Szabolcs-Szatmár megyéből, és az ország városaiból összefogdostatta a katonaruhás járókelőket és a *Kádár kommunista hadapródjai (ávósai)* által megjelölt civileket. Az

elfogottakat vagonokban, majd ponyvás teherautókon Ungvárra és a kárpátaljai kisvárosok börtöneibe szállíttatta. Ott heteken át – tolmácsok közbejöttével – NKVD-s tisztek vallatták őket.

A történészek által is többször lejáratozott Nagy Imre, bízva a nemzetközi jog kényszerítő erejében – a demokratikus világ közvéleményét formáló sajtónak, és az ENSZ-nek szánt november 4-i üzenetét („*A kormány helyén van! Csapataink harcban állnak!*”) – ilyen szituációban tette meg. Csak a szituációval és a szándékával szimbiózisban ildomos méltatni, elemezni ezt a nyilatkozatot. Naiv volt! Azt hitte, hogy a közmegegyezéssel elfogadott nemzetközi jog felülírja a nagyhatalmak efemer érdekeit. Az élete árán felvállalt nemzetével együtt csalódnia kellett.

1956. november 4-e után Pesten a harcot a felkelők kézi fegyverrel, Molotov-koktéllal – *Dávid Góliát* ellen – még napokig folytatták a világ legerősebb szárazföldi hadserege ellen.

Szilágyi László és *Tomasovszky András* sorsa azonban már november 4-én megpecsételődő. Vasárnap volt. Virradatra az orosz hadsereg megszállta Nyíregyházát. Az október 28-án Ungvárra menekült ávósok, és a *jövő emberei kísérték őket: Benkei András, Oláh László, Fekszti István, Kuhár András, Murczkó Károly, Hajdú Sándor, Orosz Mihály...* A megyeház nagytermében a *Szilágyi László* vezette *Forradalmi Bizottságnak* 8 óra után át kellett adnia a hatalmat a visszatért kollaboránsoknak. A megyeházából távozó forradalmárok orosz katonák sorfala között hagyták el az épületet. A hatalom új birtokosai ujjal mutogatták az orosz politikai tiszteknek, hogy kiket kell letartóztatni, Ungvárra hurcolni. 1956. november 6-án – első büntetésként – ez a sors jutott osztályrészül *Szilágyi Lászlónak, Kabai Dezsőnek, Rácz Istvánnak, Dandos Gyulának, Lupkovics Györgynek és Pintér Istvánnak*. Az Ungvárra hurcolt foglyokat – hazai és nemzetközi tiltakozásra – csak karácsony táján engedték haza. 1957 januárjában tiltott fegyverrejtegetésért *Tomasovszky Andrást* is letartóztatták és elítélték.

1957. április 23-án – ezúttal *Szilágyi Lászlóval* és másik 18 társukkal együtt – újra letartóztatták *Tomasovszkyt*. Tizennyolc társuktól eltérően – akiket több évi börtönre ítélték – kettejüket többé nem engedték szabadon. 1957. április 23-tól a politikai rendőrség állományába sorolt ávósok – megosztva fáradozásaitak – fogadott verőlegények közreműködésével vallatták őket. A felvilágosodott *Mária Terézia* idején eltiltott tortúrázással csikartak ki tőlük, hazudtak össze róluk olyan állításokat, aminek következtében a debreceni hadbírótság kötél általi halálra ítélte mindkettőjüket.

A formai követelmények – kötelező fellebbezés – betartása után az elsőfokú ítélet 1958. április 28-án jogerőre emelkedett. A két forradalmárt a fogdaőrök átkísérték a siralomházba. A túlterhelt hóhér munkarendjét, a Nyíregyháza és Budapest között oda-vissza megforduló posta menetrendjét, és azt is kalkulálva, hogy az Elnöki Tanács elnöke nem szuverén annyira, hogy *Kádár Jánossal*, az MSZMP Politikai és Központi Bizottságával dacoljon, a két forradalmár ítéletének a végrehajtását 1958. május 6-ára tűzték ki.

(„*A halál bekövetkezett*”) Az újonnan szervezett MSZMP azzal kezdte a megyei társadalom konszolidációját, hogy kivégeztetett két hőst, és politikailag inspirált bírói ítélettel sújtott a megyében félezer embert. Így üzenté meg mindenkinek, hogy aki a kommunizmus felé vezet ősvényről lelép, hasonló bánásmódra számíthat. Történt ugyanis 1958. május 6-án, hogy *Barta Kálmán* (alezredes) büntetőtanács elnök, *hadbíró; Kispál Pál* (ezredes) *katonai ügyész; Kató Gábor* (alhadnagy) *börtönparancsnok; Somlyai Miklós* (főtörzsőrmester) jegyzőkönyvvezető, *dr. Bíró Béla* és *dr. Bartha István orvos-szakértők* jelenlétében a börtönőrök által elővezetett *Szilágyi Lászlón reggel 7 óra 16 perckor,*

*Tomasovszky András*on 7 óra 18 perckor a hóhérok végrehajtották az ítéletet. A megújult MSZMP közpénzen tartott ítéletvégrehajtója 7 óra 20 perckor jelentette: az ügyész követelte, a hadbíró szentesítette gyilkossággal két ember életét megkurtította. A jegyzőkönyv precíz és könyörtelen, mint a fasiszta és kommunista első- és főtítkárok akarata. 7 óra 36 perckor a két orvos-szakértő jelentette Barta Kálmánnak: „a halál mindkét elítélnél bekövetkezett.”

A pánszláv kollaboránsok osztályharcos fiziológiai és lelki elégedettséggel eltelve, aláírták a napidíj és az útiköltség felvételét igazoló bizonylatokat, és indultak haza, az irodájukba, vagy újabb osztályellenségre vadászni. Külön kasztot alkottak a kommunisták minden társadalomban, mint a Hitlernek engedelmeskedő SS-ek, vagy Szálasi nyilaskeresztesei. Lelkükben, értékrendjükben, másokhoz való viszonyukban szemernyi sem különböztek egymástól. Csak a ruhájukon viselt jelképek voltak különbözőek. Egyébként minden tettüket gyűlölet vezérelte, és mélyre ástott titok fedte. A kommunistáknak ilyen gyűlölt áldozatuk volt *Szilágyi László* és *Tomasovszky András*. A meggyilkoltak tetemét nem merték kiadni a családnak. Sötétedés után vitték a temetőbe, ahol a legszigorúbb esküvel titoktartásra kötelezett sírásókkal a leggazosabb parcellában kapartatták el kihült testüket.

(Kesernyés vigasz) A magyar állampolgárok adóforintjaiból a foglalkoztatottak átlagánál kétszer-háromszor jobban fizetett kollaboránsok 1958. május 6-tól 1989 augusztusáig nem árulták el a két áldozat családjának, hogy hova rejtették a tetemeket. Tudták, hogy a lelküket a pánszláv bolsevizmusnak kínálgató kéjelgőkön kívül akkor sem, azóta sem hiszi senki, hogy a kivégzetteket jogosan gyilkolták meg. Ezt a sűrűn és kedvvel osztogatott hasonló ítéletek miatt csak 1989 januárját követően lehetett megfogalmazni. Akkor is csak a kiszámíthatatlan következmények vállalása mellett.

Kádár utolsó nyilvánosságra került beszédének *Ágnes asszonyi szindrómája* tanúsítja, és a haldokló első titkár könyörgésére a *Németh Miklós* miniszterelnök által az ágyához kísért gyóntatópap feloldozására vágyó ember lelki igénye erősíti, hogy evilági ébrenlétének utolsó perceiben *Kádár* rádöbrent az emberi lét spirituális misztériumának mélységeire. Ezzel együtt az általa erőltetett társadalmi értékrend és politika totális kudarcára. Tőle ezután sem *Pozsgayt*, sem *Nagy Imrét*, sem *Szilágyit*, *Tomasovszkyt*, sem azt a 290-300 általa kivégeztetett áldozatot nem kellett félni. Szembenézett elhibázott moszkvai útjával, és rádöbrent, hogy kudarcba fulladt hatalomgyakorlása másfél-két nemzedék emberi lehetőségét pazarolta el. Legalább három évtizedig erőszakosan késleltette a magyar nemzet felzárkózását Európához. Csődbe torkolló életének záróakkordja – kisiklott modernizáló szándéka, és hamis népboldogító reménye – *II. Józsefnek* a halálos ágyán átélt kudarcával vethető össze.

A *Kádár* helyére álló, a csepeli munkásgyűlésen fehérterrort vizionáló, a rádió 168 óra című műsorában a kivégzett miniszterelnököt újólaj is *megrugdosó Grósz Károly* viselkedése („*Nagy Imrét törvényesen és joggal ítélték halálra,*” és csak „*az okmányok áttekintése... jelzi, hogy a kiszabott ítélet nincs tényekkel alátámasztva.*”) azonban nem zárta ki, hogy ha biztatást kap Moszkvából, *Nagy Imre* sorsára juttatja *Pozsgayt*. Bizonytalankodásai nem erősítik, csak megengedik feltételeznünk, hogy *Grósz civilizációs értékrendjébe* belefért a *Nagy Imre*, *Szilágyi László*, *Tomasovszky András* végzetéhez hasonló politikai megoldás. Ezt a gyanút erősíti, hogy a megölt miniszterelnök iránti gyűlöletből tüzelve, az első világháborús közös hadseregnek és honvédeknek oroszországi hadifoglyai között addig hajkurászta az NKVD szimatolót és hamisítót, amíg rá nem bukkantak egy *Nagy Imre* nevű legényre, akire – a gyűlölet mámorától hevülve – ráfoghatta az új első titkár, hogy azonos „*a bolsevik pártot eláruló miniszterelnökkel*”, aki a cári család tagjait átlövöldözte a túlvilágra.

Meg kellett idéznünk a vonakodó *Grósz Károlyt*, mert az általa pengetett ellenforradalmas-fehérterroros gyanú körülöngte *Szilágyi, Tomasovszky* és társaiknak a rehabilitációját is, mint a nyíregyházi provinciálisan késleltetett rendszerváltoztatást is. Ezt igazolja a *Nagy Imre* újratemetésén elmondott *Orbán*-beszéd fogadtatása az MSZMP~MSZP részéről, aminek legelutasítóbban *Horn Gyula* akkori külügyminiszter adott hangot.

(Szubjektív megjegyzés) Személyesen is részese voltam annak a politikai és emberi küzdelemnek, aminek eredményeként a brutálisan meggyilkoltatott, és barbár módon három évtizedre az emlékezés elől is elrejtett mártírok 1989. október 6-án megkapták az európai civilizációban minden halottnak kijáró végtisztességet. Ezért – ebbe az érdemeiket méltató visszaemlékezésbe – nem ildomos beleszőni az MDF-fel és a vele együtt küzdő szervezetekkel, emberekkel szemben éreztetett és tettelesen gyakorolt provinciális gögőt, kommunista lenézést, kéréseink elutasítását, teljesítésének késleltetését. Zárjuk inkább visszaemlékezésünket egy 1956-os nyíregyházi és egy 1989-es pesti pillanat felvillantásával. Ez a pillanat akkor is, azóta is, ha *Nagy Imre, Szilágyi László, Tomasovszky András* és 290-300 társuk esztelen meggyilkolására gondolok, mindig felrémlik előttem:

Az egyik: Nyíregyházán 1956. október 26-án az Irodaházról leverik a vörös csillagot, helyébe magyar lobogót tűznek. Ezernyi ember indul a Kossuth Gimnázium felé, és a torkukból felszakad a nemzet óhaja: *Ruszkik haza!*

A másik: 1989. június 16. Hősök tere. Végtisztességre váró halottak! Két-három-négyszázezer (!) ember! Szónokok sora, s a végén egy még majdnem kamasz fiatal-ember, Orbán Viktor: *És végül ki kell mondanunk, oroszok menjetek haza!*

Ha többet nem is, annyit a kollaboránsoknak és örököseiknek is el kell ismerniük: emberhez méltóbb függetlenségben és szabadon élni, mint nagyhatalmak által gyarmatosított ország kollaboráns lakójaként alázattal lesni és teljesíteni idegen hatalmak parancsait.

„...Ébredj halotti álmodból...” Román himnusz és nacionalizmus

---

Egy himnusz egyfajta *sine qua non* a nemzettudat és megnyilvánulási formái szempontjából, a kollektív emlékezet egy színtere, hasonlóan a történelemórákhoz, az állampolgári ismeretekhez, az oktatási rendszerhez, a nemzeti ünnepekhez, az évfordulókhoz, amelyek együttesen, a múlt elemeinek célzatos egymáshoz illesztése nyomán egy *képzeletbeli univerzumot* teremtenek. *Mindez jóval azelőtt egységes egésszé áll össze, mielőtt az egyén ezt az építményt kritikus szemmel vizsgálgatni kezdené.* Egy himnusz következőleg alapja egyének és emberi közösségek világnézetének is, tehát megérdemel egy alaposabb vizsgálatot Románia kontextusában is.

*Ébredj román, ébredj halotti álmodból,
Melybe sülyesztettek barbár zsarnokok!
Most, vagy soha, teremts magadnak eljövendő sorsot,
Melynek kegyetlen ellenséged is meghajolni fog!*

Most vagy soha, bizonyítsd be a világnak
*Hogy még folyik a római vér ereidben
És hogy szívünkben még őrzünk büszkén egy nevet
Csaták győztesét, egy nevet: Traianus.*

Nézzétek ti dicső árnyak: Mihály, István, Mátyás király
Román nemzet, a ti dédunokáitok,
Felfegyverkezve, a ti tüzetekkel ereinkben
Mind azt kiáltjuk „Élet szabadon, vagy halál!”

Papok keresztrel az élen! Hisz *a had keresztény,*
A mottó a szabadság, a cél szent,
Inkább meghalunk csatában, teljes glóriában,
Mint hogy újból rabszolgák legyünk régi földünkön.

Vizsgáljuk meg közelebbről az idézett verssorokat! Az őket átírató, belőlük kirajzolódó mítoszok láncolatának dekonstruálásához kíván jelen írás támpontokat adni.

Kiss Gy. Csaba írja a közép-kelet európai népek himnuszairól, hogy „szinte valamennyi versben tragikus feszültség erőterében jelenik meg a haza. Léte alapvető veszélyben van, hiányzik a szabadsága, fennállását kétségbe vonják, megrendítették a történelem viharai, nem lehet bizonyosan tudni, kik tartoznak bele, melyek a határai.”¹ De vajon véletlenek-e ezek a kételyek?

Az időszak, amelyben a fenti nemzeti himnusz zenéje és szövege létrejött (1848)², a „népek tavasza” néven ismert Európában. Ez a periódus egy olyan nemzetalkotási folyamat csúcspontját hozta el öreg kontinensünkön, amely az etnikumra alapozó identitás gondolatát a tömegek számára is jelenvalóvá teszi, s „a múltra és jövőre vonatkoztatva úgy jeleníti meg, mintha természetes közösséget alkotnának” – írja Étienne Balibar.³

Az Európa nyugati sávjában hosszú évszázados fejlődés, egymást erősítő gazdasági, társadalmi és ideológiai folyamatok eredményeképpen szépen lassan létrejövő nemzet (mint modern állam- és kultúrnemzet fogalom) Közép-Európa keleti felét is elérte, megvalósítandó követelményrendszerként érkeve, miközben nem egy alapvető föltétel hiányzott hozzá a szűkebb régiókban.⁴

A nemzetiségi ébredés, vagyis a kulturális önazonosság prioritásainak, nyelvezetének eltolódásai és módosulásai akár saját történelmünkéből is nyilvánvalóak. Az 1823-ban, szatmárcsekei magányában szerzett „Őseinket felhozád / Kárpát szent bércére, / Általad nyert szép hazát / Bendegúznak vére / S merre zúgnak hajjai / Tiszának, Dunának, / Árpád hős magzatjai / Felvirágozának...” verssorok megjelenítik Kölcsey Ferenc látomását a honfoglalás időszakáról.

Az Európa-szerte kibontakozó nemzeti mozgalmak *hősköltevényei, nemzeti imádságai kinyilatkoztatásszerűen kezdték szerkeszteni emberi közösségek emlékezetét, kollektív tudatát és világnézetét.* A múltat kutatók képzeletének, téves következtetéseinek segítségével hívtak életre olyan fiktív folytonosságokat, mint a Julius Caesar idejében Róma ellen küzdő gallok és a mai franciák, a rómaiak és az olaszok, az ókori görögök és az általuk benépesített vidék kései lakosai, a cheruskok és a németek, a kelta icenus törzs és az angolok, a sumérok és az újtörökők, a föníciaiak és a máltaiak vagy épp a libanoniak, stb. közöttiek.⁵ Kritikátlanul kezdték el magukba szívni nemzedékek a dicső ősök romantikus örökségének ópiumát, olyan nemzetek hosszú-hosszú múltjára tekintve büszkén vissza, amelyek *abban a formában, ahogy vélték, soha nem is léteztek.*

Ahogy a Deșteaptă-te, române! [en] román népe, amelyet barbár zsarnokok „halotti álomba” ringattak, *mint egységes nép, sem létezik.* Fikció, hiszen kizárólag meglehetősen képlékeny, modernitás előtti emberi közösségeket takarhatna, mivel *azok a nyelvi és kulturális struktúrák, amelyeket egy ilyen csoport magáénak vallott, soha nem voltak olyan erősek, amint azt a kései történészek* (vagy nacionalista költők és természetesen a politikusok) *feltételezik* – véli Shlomo Sand. A hivatalrendszer működtetése hozta őket létre, királyságok, vagy hercegségek – vagy írásunk szövegkörnyezetében az 1877-es egyesülésükig fejedelemségek – égisze alatt, fokozatosan egybeolvasztva az „alkultúrákat.” Sand definíciója szerint a „nép” tehát olyan társadalmi csoport, amely egy meghatározott területen él, rendelkezik a közös normarendszernek és a szekuláris kulturális gyakorlatnak (nyelvhasználat, ételek, öltözködés, zene stb.) legalább a körvonaláival. *E nyelvi és néprajzi jellegzetességek, amelyek megelőzik a nemzetállamok létrejöttét, nem szilárdultak meg, s nem voltak sem alapvetőek, sem egyértelműek ahhoz, hogy az egyéb csoportoktól való megkülönböztetést igazolják.* Valójában éppen az államközi kapcsolatok és konfliktusok története az, amely számos esetben meghatározta a „népeket” elválasztó határokat.⁶

A lengyel származású amerikai politológus, Zbigniew Brzezinski így ír minderről: „az emberiség a történelem során többnyire nem csupán elszigetelt csoportokban, hanem politikai kábultságban is élt. Az emberek többsége a legtöbb helyen rendelkezett politikai tudattal, és nem is volt politikailag aktív. A napi életük a nehéz fizikai és anyagi körülmények között a személyes túlélésről szólt. A vallás némi enyhülést ígért, miközben a társadalmi hagyományok bizonyos fokú kulturális stabilitást és alkalmanként kollektív megkönnyebbülést biztosítottak a sors viszontagságaival szemben. A politikai hatalom távoli volt, gyakran az isteni akarat megnyilvánulásaként fogták fel, és sokszor öröklődő rangok legitimálták azt [...] A politikai párbeszéd, a politikai meggyőződés és a politikai törekvés mind egy kiváltásos társadalmi réteg sajátja volt magának az uralkodónak a közvetlen környezetében.”⁷

A népek, lakosok, bennszülöttek, törzsek és vallásos közösségek *nem nemzetek,* még ha gyakran így is beszélnek róluk. Kulturális elemként kulcsfontosságúak voltak az új

nemzeti identitások kialakulásához, azonban nem rendelkeznek azokkal a döntő jellegzetességekkel, amelyeket a modernitás teljessége, mint egy ragadozó, karmai között cipel.⁸

Benedict Anderson *Imagined Communities* című könyvében úgy határozza meg a nemzet fogalmát, mint egy olyan *elképzelt politikai közösséget*, amelyet belülről fakadóan körülhatároltnak és önállóan gondolnak. Minden közösség, amely nagyobb, mint egy törzs vagy falu, elképzelt lehet csupán, mert tagjai között nincs közvetlen kapcsolat, ilyenek voltak az újkor előtti nagy vallási közösségek is. De a premodern társadalmaktól eltérően a nemzetnek új, korábban ismeretlen eszközei vannak arra, hogy biztosítsa az emberek kötődését az elképzelt közösséghez,⁹ nem is akármilyenek.

Anderson szerint a nyomtatás tizenötödik századi feltalálása azért tekinthető mérföldkönek a nemzettudat göröngyös útján, mert a „nyomdakapitalizmust” követően, a szent nyelv és a tömegek által használt hétköznapi beszélt nyelv nagy múltra visszatekintő szétválasztása lassan megszűnt. Az európai királyságok hivatali nyelve szintén a nyomtatásnak köszönhetően terjedt el, megteremtve a későbbi nemzeti nyelvek kialakításának alapjait, amelyeket ma ismerünk. Az ipari forradalomnak – amelyet Irving Fang a „harmadik információs forradalomnak” nevezett – a nyomtatásra gyakorolt jótékony hatása révén pedig lassan megjelent a tömegtársadalom és a nacionalizmus,¹⁰ más szóval megnyílt a tér azon új műveltségelemek és ideológiatörédek befogadása előtt, amelyek idővel a tömegek közgondolkodását meghatározó vallásos-archaikus világkép elhalványodásához vezettek.

Emlékeztetőül: az első román nyelvű írásos nyelvi emlék 1521-ből való: ez Neacșu levele Campulungból a brassói bíróhoz, az első *nyomtatott* román nyelvű könyv, Deacon Coresi kátéja pedig 1559-ből származik. Anderson szerint tehát a regény és az újság volt az első kommunikációs eszköz, amely segített meghatározni a formálódó nemzeti határokat. Évszázadokkal az „egységes” román nép „barbár zsarnokok” általi, vélt „elnyomatásának” kezdetét követően.

Ernest Gellner *Nations and Nationalism* című munkájában pedig arra világít rá, hogy a termelési folyamat fejlett megosztását, tehát a kapitalizmus korai szakaszát megelőzően nem beszélhetünk megszilárdult nemzetekről. A termelési folyamat fejlődése, a horizontális és vertikális munkaerő-áramlás, majd az alapfokú oktatás általánossá tétele és a műveltség terjedése voltak azok a tényezők, amelyek megszüntették a magaskultúra elszigeteltségét és létrehozták azt a politikai jelenséget, amelyet *nemzetként* ismerünk.¹¹

Nem mintha a modernista meta-elbeszéléshez kényelmetlenül közelálló habermasi értelemben vett polgári nyilvánossággal össze akarnánk téveszteni, ám a nemzet megjelenése hátterében álló tényezők érdekes párhuzamot mutatnak a német szerző által a nyilvánosság szerkezetváltozásaként leírt folyamat mozgatórugóival térségünkől nyugatra: a kora kapitalista távolsági kereskedelem létrehozta az áruforgalmat és a hírösszeköttetést. Az áruforgalomnak és a vásároknak következtében a gazdasági függőségeknek olyan széle, horizontális hálózata alakul ki, amelyet már nem lehet besorolni a rendi-uralkodó rendszer zárt házi gazdálkodási formáin alapuló vertikális függőségi viszonyai közé. A hírekre is szükség van, egyre több a távoli információ a távoli folyamatokról. A kereskedő cégek beindítják futárjárataikat. A tőzsde kialakulásával körülbelül egy időben létrejön a sajtó és a posta.¹²

Anderson és Gellner nyomán hangsúlyoznunk kell tehát, hogy *csakis a hagyományos földművelő társadalmat meghaladó, a munkamegosztás magas fokára jutott, a társadalmi mozgást és a gyors információcserét lehetővé tevő világban alakultak ki azok a feltételek, amelyek nyelvi és kulturális egységhez vezettek*. Ebben identitás és öntudat immár nem csak egy szűk elit vagy bizonyos csoportok kiváltsága, ahogy ez a múltban volt, hanem a termelést végző tömegek gondolkodásában is többnyire jelen van.

Gellner radikális gondolatmenetében továbbmegy, és azt írja: „a nacionalizmus hívja életre a nemzetet, és nem fordítva.” Eric Hobsbawm a német történelem nyomdokain szintén figyelmeztet, hogy a nemzeteket lényegében felülről teremtik.¹³

Ennek a folyamatnak a kiteljesítésében hárul szerep az értelmiségre. Ők állították össze az első szótárakat, regényeket, verseket írtak az elképzelt nemzetről, felvázolták a szülőföld határait is. Mélabús tájképeket festettek a nemzet földjéről, népmeséket költöttek, hatalmas erejű hősöket találtak ki, s az ősi néphagyományt egységes egésszé szőtték. Egymáshoz nem kapcsolódó, különböző politikai egységek történelmét egységes, összefüggő, egymásra következő narratívába olvasztották, amely egyesítette a teret és az időt, s így egy hosszú, ősi időkből gyökerező nemzeti történelem bontakozott ki. A legtöbben közülük nem egy új nemzet születésénél segédkező bábának látták magukat, hanem egy alvó nemzet leszármazottjának, akinek feladata, hogy népét hosszú álmából felébressze.¹⁴

„Ébredj román, ébredj halotti álmodból...” A román nemzetudat vonatkozásában a szellem azon szobrászai, akik a nemzet képét saját elképzeléseik szerint, ugyanakkor leginkább koruk kifinomult elvárásaihoz igazítva kifaragták, az *Erdélyi Iskola* (Școala Ardeleană) tagjai voltak.

E mozgalom tagjai voltak az elsők, akik történelmi és nyelvészeti érveket állítottak a románok római eredetének az igazolására. Elméletük szerint a rómaiak elpusztították a dákokat, így a román nép kizárólag a rómaiak leszármazottja. „...Szívünkben még őrzünk büszkén egy nevet / Csáták győztesét, egy nevet: Traianus.”

A leszármazás értékesebbé tette az új identitást, s minél távolabbra tudták visszavezetni a múltat, annál végtelenebbnek tűnt a jövő. Nem véletlen tehát, hogy minden értelmiségi foglalkozás közül a legnacionalistább a történészi.

Az erdélyi iskola a történelmi mítoszok életre hívása mellett jelentős hatást gyakorolt a román kultúra fejlődésére, nemcsak Erdélyben, hanem Havasalföldön és Moldvában is, hozzájárulva a román nemzeti öntudat kialakulásához. Az erdélyi iskola alakította ki a jelenlegi latin betűs román ábécét, amely felváltotta a 10. század óta használt cirill betűs írást. Ők jelentették meg 1825-ben Budán az első négynyelvű román szótárt. Az iskola további jelentős szerepe a román nyelv megújításában a francia és olasz neologizmusok meghonosítása volt. Ők fogalmazták a II. Lipót császárnak benyújtott *Supplex libellus Valachorum* néven ismert petíciókat, amelyben létszamarányos kérviséletet kértek a román népnek.¹⁵

Az új tanok lelkes hívei nem zavarta a Frankenstein szörnyének mintájára különböző eredetű részekből összefabrikált nemzet. Az ősök ismerete elengedhetetlen volt, és egyes esetekben az utódok elszántan igyekeztek meghatározni, akár etnikai-biológiai metaforákkal is, az átöröklött biológiai mag tulajdonságait: „...Hogy még folyik a római vér ereidben...”

Raymond Aron francia gondolkodó veti fel a kérdést, hogy vajon a rasszizmus nem a szegények sznobizmusa-e? Ez a gondolat nemcsak az újkori tömegek jól ismert szellemi állapotát rögzíti, hanem rámutat a „vérségi kötelék” elméletének történelmi gyökereire is, amely meghatározó volt az egyes nemzeti csoportok határainak meghúzásában: a „kék vér” – amely az arisztokraták szimbolikus tőkéje volt évszázadokon át – helyett az ősi, a közörsre tevődött a hangsúly.¹⁶ A római vér, mint biológiai-etnikai metafora, használata széles körben elterjedt azóta is. Ugyanakkor legfeljebb szimbolikus értelemben lehetne komolyan venni, hiszen a dákoróman kontinuitás elmélet hívei szerint azt követően, hogy az elfoglalt Dacia Traiana a Római Birodalom részévé vált Kr. u. 106-ban, a „római világ minden tájáról érkező”¹⁷ telepések „heterogén elegye”¹⁸ vette birtokba, tehát latinok mellett görögök, illírek, kelták, trákodákok és szíriai sémi,¹⁹ illetve dalmát²⁰ népcsoportok betelepülő is, a szintén egymástól erőteljesen elütő eredetű légiók leszerelői mellett.

Most pedig álljunk meg a Dracula-történethez hasonlóan részben tényeket, részben fikтив elemeket tartalmazó história néhány további állomásánál, az eddigiek során lefektetett állítások fényében, távirati stílusban.

Tudunk-e folytonosan lakott településekről? Ha a latin nyelvű kontinuitás bizonyítéka-ként tekintünk is olyan statikus tárgyi leletekre, mint a Biertani adomány, és az intenzív népvándorlás okozta vizigót, gepida, hun és avar jelenlét ellenére is elfogadjuk egyes állandóan lakott²¹ hatalmi központok létét, vajon azok egységes népet, nemzetet feltételeznek? Aligha.

Mint arról már szó volt, az újkort megelőző időszakban a világ lakosságának döntő többsége írástudatlan földműves volt, egy a mindenkori államigazgatási központok nyelvéhez annál közelebbi dialektust beszélve, minél közelebb éltek ahhoz.

Tehát legfeljebb egy, a romanizált dákok leszármazottjának tekinthető elitről beszélhetünk, amelyhez a nép a (kora) középkori hatalmi berendezkedési minták alapján feudális értelemben kötődött, ám sok közös vonás bennük nemigen lehetett, még nyelvileg sem, hiszen az alá-, fölérendeltségi viszonyok fenntartásában érdekelt „kiválasztottak,” kiváltságosak kevéssé vehettek tudomást az alacsonyabb társadalmi csoport(ok) közgondolkodásáról, ad absurdum törekvéseiről. Sand felfogása szerint „a királyoknak nem volt arra szükségük, hogy nemzeti politika köré sorakoztassák fel a népet. Általában megelégedtek egy laza dinasztikus ideológiára épülő konszenzussal, amelyet a hivatalnoki karral és a földbirtokos arisztokrácia egy keskeny rétegével fogadtattak el. Nem igényelték a nép beleegyezését, s arra sem voltak eszközeik, hogy uralmuk iránti elköteleződésüket bebiztosítsák.”²² A „román” politikai elit ennek fényében az adminisztratív elitkultúrába soha nem akarhatta a kérdéses időszakban (és jóval utána sem) beolvasztani az egész „népet” (i. e. a szélesebb tömegeket), nem volt szüksége a „nép” részvételére s az e folyamat előmozdításához szükséges technológiai, szervezeti és az információáramláshoz szükséges eszközökkel sem rendelkezett.

De vajon mennyire tekinthetjük egységes „politikai nemzetnek” azt az elitet, amely olyan erős kulturális és lingvisztikai befolyások alatt állt, hogy – egy, a Román Értelmező Kézisztár (DEX) címszavai alapján összeállított Wikipedia cikkben szereplő – 41 középkori tisztsége és titulusa közül mindösszesen 9 latin eredetű etimológiailag, döntő többségük szláv (pl. boier/bojár), görög/bizánci (pl. condicar/kodik), germán (Pârgar/Bürger) és magyar (pârcălab/porkoláb), hogy az úgynevezett fanarióta időszak 41 tisztségéről, amelyek két (!) kivételtől eltekintve etimológiailag mind türk eredetűek, ne is beszéljünk?²³

Olyan az alap- és középfokú tanulmányokból ismert emlékképek, mint a Budai Nagy Antal, Tordai Edictum, csak meggyőzik az elfogulatlan szemlélt arról, hogy egységes nemzetekről nem beszélhetünk, nemhogy a honfoglalás időszakában, de jóval azután sem. Mert mit mondanak nekünk ezek az emlékképek?

Nem kell Karl Marx hívének lennünk, sem a világtörténelem vezérfonalának az osztályharcok sorozatát tekintenünk ahhoz, hogy belássuk: *az 1437-es Budai Nagy Antal-féle erdélyi parasztfelkelés ténylegesen társadalmi osztályok konfliktusának eredménye volt*, az e nyomán keletkezett ún. kolozsmonostori egyezményt *erdélyi rendek* kötötték, névlegesen az Erdélyt fenyegető oszmán és mongol veszéllyel szemben, ám ténylegesen a parasztok ellen irányult. Magát az etnolingvisztikai jelentéssel bíró ’român’ melléknevet a 17. századig felváltva használták a ’jobbágý’ jelentésű ’rumân’ szóval még a román történetírás szerint is.²⁴

Fontos kitérni arra, hogy a dalban románként azonosított István vajda (Ștefan cel Mare, 1433–1504) a Havasalföldtől évszázadokon át erőteljesen különálló moldvai fejedelemség élén állt. Sand a nemzet jellegzetességeként említi azt, hogy az „rendelkezik közös

területtel, s tagjai úgy érzik, és ennek hangot is adnak, hogy e földnek kizárólagos birtokosai.” (Sand 2008, 75) Márpedig Moldva és Havasalföld csak 1862-ben egyesült. Kiss Gy. Csaba szerint térségünk nemzeti ideológiáinak általánosságban is némileg tudathasadásos jelleget, következetlenséget ad az a tény, hogy a nemzetfogalom két különböző jelenségszférából származó elemei (az államnemzeti alapozású ország, politikai egység, illetőleg a kultúrnemzeti alapozású közös nyelv, kultúra) egymással nem konvertálhatók, alapelveik nem fordíthatók le egymásra.

A szabad vallásgyakorlás elemeit tartalmazó, annak egyik első európai garanciájának tekintett 1568-as Tordai Edictum a római katolikus, a protestáns és az unitárius *felekezetekről* rendelkezik, *nem nemzetekről*. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a görögkeleti ortodox közösség vallási jogait figyelmen kívül hagyta, annak ellenére, hogy az ő jelenlétük is vitathatatlan a térségben. „...*Hisz a had keresztény...*”

A 17. századi Erdélyben Székely Mózes (1553–1603) és a himnuszban szintén szereplő Vitéz Mihály (románul: Mihai Viteazul, 1558–1604) fejedelmek szövevényes életútja arra mutat rá, hogy nem nemzetiségi törekvések, hanem geopolitikai érdekek, személyes ambíciók és erőviszonyok határozták meg a korabeli gondolkodást, ezt jelzi az is, hogy az erdélyi rendek, a havasalföldi vajdák és a székely székek követői egymás oldalán harcoltak hol a Habsburg császár, hol az oszmán szultán, majd egymás ellen ebben az időszakban, teljesen kaotikus körülmények közepette.

A Hóra-féle lázadás (1784) volt Erdélyben az első nyíltan nemzetiségi alapú felkelés, amelyet vélhetően egyszerre inspirált a rendi alapú diszkrimináció és a fentebb ismertetett, új ideológiai tanok.

1848 – amikor a jelen írás szempontjából vizsgált himnusz is született – már „felébredt,” öntudatos nemzeteket lát – akik nemegyszer egymás ellen is fordultak, és szembenállásuk alapjai gyakran azóta is érvényben vannak.

Következtetésem szerint tehát ennek az etnikum- és vallásközpontú himnusznak a magyarok és más „*barbár zsarnokok*” által is *kollektív, körülhatárolható nemzetként beállított, elnyomott román népe részint kettős fikció, részint közösségekkel és egyénekkal szembeni ellenérzések és hátrányos megkülönböztetésük alapja is, amely az iskolában kezdődik a dákoromán kontinuitás oktatásával*. E tanulmány mindenekelőtt egy történelmi nézőpontra kívánt hangsúlyt fektetni, ugyanakkor felmerül, hogy egyes himnuszoknak a közösségek együttélését megnehezítő-ellehetetlenítő interpretációik miatt további társadalomtudományi implikációi is lehetnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991
- Raymond Aron: *Les Disillusiones du progrès: Essai sur la dialectique de la modernité*. Paris: Calmann-Lévy, 1969.
- Étienne Balibar: *The nation Form: History and Ideology*. In Étienne Balibar and Immanuel Wallerstein: *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso, 1991.
- Stelian Brezeanu: *Romanitatea Orientală în Evul Mediu*. Bukarest: Editura All Educational, 1999.
- Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- Zbigniew Brzezinski: *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest: Complex, 2013.
- Irving Fang: *A History of Mass Communication: Six Information Revolutions*. Boston: Focal Press, 1997.
- Patrick J. Geary: *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2002.

- Ernest Gellner: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2009.
- Jürgen Habermas: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1991. 15–22.
- Eric Hobsbawm, „*Nations and Nationalism since 1780*”, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Nemzet és haza dilemmája a himnuszok tükrében*. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993.
- http://www.mmi.hu/szin/szin8_3/kiss_gy_nemzet.htm
- Ioan-Aurel Pop: *Romanians and Romania: A Brief History*. Boulder, 1999.
- Shlomo Sand: *Comment fut inventé le peuple juif*. Paris: Fayard, 2008.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Historical_Romanian_ranks_and_titles

JEGYZETEK

- 1 Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Nemzet és haza dilemmája a himnuszok tükrében*. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993, 103.
- 2 A himnusz szövegét Andrei Mureșanu (1816–1863) írta, a zenéjét pedig Anton Pann (1797?–1854) komponálta. A dalt először Un răsunset (Visszhang) címen publikálták az 1848-as forradalom alatt, ahol Deșteaptă-te, române néven azonnal a nemzeti mozgalom egyik fő dalává vált.
- 3 Étienne Balibar: *The nation Form: History and Ideology*. In *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. by Étienne Balibar and Immanuel Wallerstein, London: Verso, 1991, 96.
- 4 Kiss: i. m. 93.
- 5 Patrick J. Geary: *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2002, 7.
- 6 Shlomo Sand: *Comment fut inventé le peuple juif*. Paris: Fayard, 2008, 63.
- 7 Zbigniew Brzezinski: *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest: Complex, 2013, 48–49.
- 8 Sand: i. m. 65.
- 9 Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991, 6.
- 10 Irving Fang: *A History of Mass Communication: Six Information Revolutions*. Boston: Focal Press, 1997, 46.
- 11 Ernest Gellner: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2009, 18.
- 12 Jürgen Habermas: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1991, 15–22.
- 13 Eric Hobsbawm: *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 10–11.
- 14 Sand: i. m. 109–110.
- 15 [http://hu.wikipedia.org/wiki/Erd%C3%A9lyi_iskola_\(mozgalom\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Erd%C3%A9lyi_iskola_(mozgalom))
- 16 Raymond Aron: *Les Disullisiones du progrès: Essai sur la dialectique de la modernité*. Paris: Calmann-Lévy, 1969, 90.
- 17 Ioan-Aurel Pop: *Romanians and Romania: A Brief History*. Boulder, 1999, 23.
- 18 Vlad Georgescu, Matei Călinescu, ed.: *The Romanians: a history. Romanian literature and thought in translation series*. Columbus, Ohio, USA: Ohio State University Press, 1991, 6.
- 19 Kőpeczi Béla, Makkai László; Mócsy, András; Szász, Zoltán; Barta, Gábor (eds.): *History of Transylvania — From the Beginnings to 1606*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994, 106.
- 20 Paul Lachlan MacKendrick: *The Dacian Stones Speak*. The University of North Carolina Press, 2000. 206.
- 21 Ioan-Aurel Pop: i. m.
- 22 Sand: i. m. 199.
- 23 http://en.wikipedia.org/wiki/Historical_Romanian_ranks_and_titles
- 24 Stelian Brezeanu: *Romanitatea Orientală în Evul Mediu*. Bukarest: Editura All Educational, 1999, 229–246.

A labdarúgás dunai iskolája. Miért volt a labdarúgás forradalma osztrák–magyar (és –cseh) forradalom?

Amikor Puskás Ferenc huszonöt éves kényszerű külföldi tartózkodás után 1981-ben először jött haza látogatóba Magyarországra, pazar öregfiúk-mérkőzést rendeztek tiszteletére a Népstadionban. Összejött vagy nyolcvanezer ember, akik extázisban ünnepezték az egykori világsztárt. 1981-re már emblematikus személyiséggé vált: „a legismertebb magyar”. Ő képviselte a nagyságot, a „grandeur”-t, egy egész nemzet szemében jelentette a magyar labdarúgás csúcspontját. Egy film is készült az úgynevezett Aranycsapat-jelenségről¹, mert az a nyolcvanas évekre már zszurnalisztikai szinten is egyértelművé vált, hogy nemcsak Puskásék, de az őket megelőző csapatok (Sárosi, Orth, Schlosser stb.) esetében is lényegileg másról, alapvetően többről van szó, mint pusztán labdarúgásról. Akkoriban kezdődött a múlt átértékelése népszerűsítő-tudományos szinten, melynek során néhányan már megpróbálták túllépni a legendákon, s részint szélesebb látómezőben, részint mélyebben próbálták megválaszolni azt a kérdést, hogy minek köszönhető a magyar labdarúgás tündöklése a 20. század első kétharmadában. (Korábban, még a hetvenes években szó sem lehetett minderről, hiszen érinteni kellett volna a népes football-emigrációt, élén Puskással, de mellette ott volt még Kubala László, Czibor Zoltán, Kocsis Sándor, s a későbbiek közül Varga Zoltán, Kú Lajos.)

A filmben Billy Wright, az 1953. november 25-én a magyarok ellen a Wembley-ben játszó angol csapat kapitánya az alábbiakat mondja: „A magyar csapat volt a legjobb nemzeti válogatott, ami ellen játszottam. Játszottam a híres brazilok ellen is, de a magyarok..., az valami egészen más volt. Káprázatosan tehetségesek voltak. [...] Csak rohángásztunk utánuk a pályán.”² Persze az angolok 1953/54-ben a 3:6 és a 7:1 elszenvetésével csak az eredményt érezték a bőrükön, s a következmények öntudatlan áldozataiként kellett volna tekinteni önmagukra, ha egyáltalán tudták volna, hogy mit rejt a múlt, miből is született meg az a világjelenség, hogy magyar football. Persze a világ már akkor is sejtette, hogy itt valami zárt rendszerről, egy több évtizedes kontinuitásról van szó, amit úgy hívtak, hogy a labdarúgás dunai iskolája. A közép-európai iskola.

(A labdarúgás formális és informális iskolái) Iskolák a tudományban és a művészetben valamilyen jelentős alkotó személyiség körül alakulnak ki. Becsvágyó, fiatal emberek, akik többet akarnak tudni, mint a nagy átlag, megkeresik ezeket a mértékadó embereket és megpróbálják ellesni tőlük azt a plusz tudást, amelynek révén aztán egykor ők maguk is meghatározó személyiségekké tudnak válni. És ez így megy nemzedékről nemzedékre, amióta világ a világ. Az egyetem, az *universitas* őseredeti modellje is ebből a műhelymunkából, illetve az iránta támasztott igényből alakult ki.

A labdarúgás persze egy kicsit más. Vannak ugyan mértékadó személyiségek, ezekből idővel edzők válhatnak, de a futballt a múltban a társadalmi élet színterein, nagyrészt a „perifériákon” lehetett megtanulni, pontosabban *eltanulni* gyermekkorban a többi gyerektől, főleg a nagyobb gyerekektől, vagy azoktól a futballistáktól, akik időnként visszajártak gyermekkori játékaik színhelyére, a grundokra, rétekre, parkokba, iskolaudvarokra.³ Részint a jelenben is így zajlik ez a különös szocializáció. Van, aki ellentmondást lát az elmondottak, és a között, hogy a modern világ annak dacára, hogy a futballt szinte bárhol

meg lehet tanulni, mégis kitermelte a futballegyetemeket. Mára már minden futball-nagyhatalom felépítette a maga futballakadémiáját, s a futballnagyhatalomnak korántsem mondható Magyarország is megtette ugyanezt.

A legismertebb talán a Frankfurt am Mainban működő Német Futballakadémia, ahol a lényeg tekintve még mindig azt a német labdarúgó játékfelfogást oktatják, amely az 1954-es világbajnokság megnyerését követően megdönthetetlen doktrínává vált. Tökéletes fizikum, tökéletes atlétikus felkészítés, csak egyetlen cél van, *a győzelem*. Semmi más nem számít. 1954 után ennek aztán meg is lett az eredménye: a játék tökéletes beszürkülése. A beszürkülésben a hatvanas évek nyugatnémet futballja is szép eredményeket ért el, de ami a fantáziátlanságot és a jellegtelen játékot illeti, az NDK labdarúgása járt elől. Amit a csapatok a DDR-Oberliga⁴ meccsein produkáltak, azt egyszerűen rossz volt nézni.

Később persze – a külföldi kritikák hatására – rájöttek arra, hogy valamilyen módon a játékkal is kellene foglalkozni. Így aztán a nyugatnémetek kidolgoztak egy háromlépcsős képzési rendszert, amely az alapok lerakásától az alapok edzésén keresztül a teljesítmény edzéséig tartottak az egészen kicsiny kortól a 14 éves korosztályig. „Leistungstraining” – a teljesítmény edzése – szörnyű akusztikájú szó, amit magyarra lefordítani sem lehet. Az NDK-sok, akiknek nem volt futballakadémiájuk, idegen edzőkkel próbálták megoldani a megoldhatatlant. Számukra ugyanis a futballsikereknek sokkal nagyobb lett a jelentősége, mint az 1954-es vb-n diadalmaszkodó NSZK-nak. Nem túlzás, de politikai létezésük függött tőle. Meghívták a válogatott élére a magyar Sós Károlyt, aki azonban semmit sem tudott kezdeni velük. Elfogadható eredmények születtek ugyan, de a játék maradt a régi. Sok hiábavaló fáradságot takarítottak volna meg, s takarítának meg ma is, ha idejében rájönnek, hogy a futball nem iskolai tanulás, „megtanítás” dolga, hanem szocializációs kérdés.

(Erőfutball – művészi futball) A lényeg egy rövid mondatban foglalható össze, amely a nagy osztrák labdarúgó menedzsertől, Hugo Meislől származik: „A magyarok a labdarúgás művészei.” Ez a mondat tökéletes ellentéte mindannak, ami a németekről a fentiekben leírtunk. A modern futball születésétől kezdődően ugyanis fokozatosan két irányzatra bomlott, az egyik az úgynevezett „erőfutball”, ahol a fizikai képességek alkalmazása dominált, a másik az úgynevezett „football artistique”, a művészi futball, amelynek csúcását egykoron még a nagy rivális, Hugo Meisl szerint is a magyarok jelentették. Az előbbi csoportba elsősorban az angol, a későbbi szovjet és az észak-európai nemzetek labdarúgása tartozik, beleértve a hollandokat is.

S itt érkeztünk el ahhoz a ponthoz, amikor némileg ki kell egészítenünk azt, amit az előzőekben a futball-iskolákról mondtunk. A szónak ugyanis létezik egy másik jelentése is, ami azt takarja, hogy a futball kulturális jelenség, tehát élesen veti fel a – talán okoskodóan hangzik, de – a „világelsajátítás” kérdését. Egy módot, egy járható utat jelent, amit bejárva az emberek megpróbálnak megállni a lábukon a számukra nem minden esetben barátságos világban. A személyiség érvényre jutásának egyik lehetséges módja azok számára, akik ezt a sportot választották. A mód földrajzilag változik, mindenütt más és más. Ily módon a különféle futball-iskolákon tulajdonképpen *futball-kultúrákat* értünk. Futball-kultúrából nagyon sokféle létezett és létezik ma is, amelyek változnak, eltűnnek, helyükbe jönnek újak. Valamikor, a 19. és a 20. század fordulóján kicsirázott a fentiekben említett futball-iskola, amely pár évtized múltán elkápráztatta a világot. A *labdarúgás dunai iskolája*, amit közép-európai iskolának is neveztek. A nevet a szakemberek és a sajtó találta ki, s a világ sportközvéleménye

átvette. Földrajzilag maguk a kortársak is csak nagyon nehezen tudták lehatárolni, de azt hiszem, nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, a dunai iskola topográfiailag az egykori Osztrák–Magyar Monarchiát jelentette. Bécsset, Prágát és Budapestet.

(*A brit iskola születése*) Mi volt az, ami a Duna menti iskolát megkülönböztette a világ többi részének futballjától? Sebes Gusztáv 1955-ben megjelentetett egy könyvet a magyar labdarúgásról. (Nem tudjuk korábban megírta-e már, vagy csak 1954 után, amikor hirtelen rengeteg ideje lett? – az 1954-es berni kudarc után ugyanis menesztették.) „Játékosaink – írja –, ha nem is a pályában, de egész kicsiny korukban kezdték a labdarúgást, sok olyan jellegzetes tulajdonság felett rendelkeztek, amelyek nélkül klasszisjátékosok el sem képzelhetők. A magyar játékosanyag fizikai és atlétikai képességei mellett a labdarúgás szellemi részében is ritka adottságokat, rátermettséget árult el. A magyar játékost virtuóz technikája mellett, ötletessége, szellemes helyzetmegoldásai, sziporkázó akciószövése és játékának természetes könnyedsége, eredményessége tette elsősorban világhírűvé. A magyar játékszellem nem tűri el semmiféle játéksablon bilincseit. A legnagyobb bravúrokra is képes, ha a zöld gyepen kiélheti tehetségét, ha úgy játszhat, ahogyan az megfelel tudásának és játékelfogásának. Játékában tehát fellelhetők a sajátos népi tulajdonságok, mint a küzdőszellem, a bátorság, az ötletesség, a művészi hajlam, a gyors felfogóképesség és a lovagiasság.”⁵

A „football artistique” jellemzőit nem is lehetett volna jobban összefoglalni. A problémát csupán az jelenti, hogy *ma* ugyanez a művészi futball más nemzetekre is elmondható, a dél-európaiakra éppúgy, mint a brazilokra. A magyarázatot a futballtörténet adja meg: ezekben az időkben ugyanis mindezek a nemzetek még az angol-skót mintát követték. A brazilok is. 1873-ban játszották le a világ első válogatott mérkőzését Skóciában az angol és a skót nemzeti csapatok. A meccsen messze nem a maihoz hasonló futballkörülmények uralkodtak. A játékosok nem viseltek egységes ruházatot, a labda is inkább egy felfújt, idomtalan hólyaghoz hasonlított, úgy, mint a középkori futballban. De ami a sporttörténelmi fordulatot előidézte, az a skótok szokatlan játéktílusából eredt. Az angolok, akik a statikus „állófutballt” akarták játszani, igencsak meglepődtek, amikor az ellenfél játékosai nagyot rúgtak a labdába, aztán futottak előre az angol kapu felé. Ahogyan Csanádi Árpád írja *Labdarúgás* című tankönyvében: „[...] a játék elsődleges célját tartották szem előtt: gyors futással és nagy rúgásokkal igyekeztek minél nagyobb teret nyerni az ellenfél irányában.”⁶

A skót találmány hatása nem múlt el nyomtalanul. A „rúgd és fuss tovább” elvét az angolok is átvették, s mivel az idők során ők lettek a futball őshazája, ez a stílus az egész világon megkérdőjelezhetetlen doktrínává vált. Az egész világ átvette, többek között az 1890-es években a brazilok is. A tengerpart városaiba, Rióba, és Sao Paolóba, fehérek hozták be a labdarúgást, s hosszú ideig kizárólag ők is játszották. Brit módon. A brazilok csak akkor kezdtek el igazán jól, a maihoz hasonló utánozhatatlan stílusban futballozni, amikor mintegy negyven év múltán a fekete brazilok is lehetőséget kaptak arra, hogy játsszanak, s hogy megalapítsanak egy egészen kivételes futballkultúrát, amely nagyon hasonlított a közép-európai stílusra. S mégis más utakat járt be, más lett a játékközpontja.

Ez idő alatt a brit stílus dübörgött tovább egy ideig. Mindenütt. Még jelen sorok írójának gyermekkorában is virágzott a szigetországi pályákon, és a dögunalmas kapu elé való ívelgetésben nyilvánult meg. A hátsó alakzatokból valaki egy jól fejelt, magas termetű csatár fejére ívelte a labdát, az lefejelte, s az érkező belső csatárok közül valaki kapura lötte. Ezt váltogatták a szélekre kilőtt hosszú labdákkal. Tény, hogy nagyon jól csinálták. A sematikus szertartás teljes kilencven percig tartott. A nyers fizikai erő dominált. A brit közönség, amely nem tudta, hogy lehet ennél jobb is, remekül szórakozott.

S ez az állapot minden bizonnyal így is marad, ha közben a kelet-európai társadalmak mélyén futball-ügyben forradalmi változások nem mennek végbe. Szinte észrevétlenül nőtt ki a földből egy új futball-kultúra, amiről a világ többi része akkor még nem vett tudomást. A dunai iskola kialakulásában – megfigyelésünk szerint – két tényező lett döntő. Az Osztrák–Magyar Monarchiában kieleződtek a nemzeti konfliktusok, s sokkal rosszabb szociális körülmények váltak uralkodóvá, mint nyugaton. Európa „boldogabb” nyugati országaiban a szociális kérdéseket akkor már állami szerepvállalással igyekeztek kezelni, míg a monarchiában ez késett. A szegénység a nagy iparvárosok, elsősorban Budapest külső kerületeiben, tömegmértékűvé vált, s a szegénygondozás elavult, osztogató, jótékonyásra alapozott módszereivel a nyomort nemhogy megszüntetni, de még enyhíteni sem nagyon lehetett. A felnövekvő ifjúság a nemzeti alávetettség (Prága), a nemzeti másodrendűség (Budapest), valamint a szegénység hármas harapófogójában vergődött. Kitérés utat kellett találni.

(Szociális másodrendűség) Ugyancsak Billy Wrightot idézzük, aki így válaszolt a rendező kérdésére: „Itt vagyok én, a vidéki gyerek, aki az angol válogatott csapatkapitánya lettem. És itt van egy kis ország [Magyarország – T. Z.], amely az élre tör, és megveri Angliát. Látja a párhuzamot? Önök is nagyok akartak lenni, és én is. A futball egy olyan játék, amelyben mindenkinek lehetősége van nagygnak lenni.”⁷ Wrightot hallgatva önkéntelenül felülrik a gondolat: nagygnak lenni annak mellőzésével, hogy valaki magasabb iskolákat járjon, hogy egyáltalán átléphesse egy nagyobb igényeket támasztó és használható tudást nyújtó iskola küszöbét. Főleg abban az esetben, ha az anyagi lehetőségek nem engedik meg formális úton ennek a tudásnak a megszerzését.

A francia szociológus, Pierre Bourdieu oktatásszociológiai munkásságának köszönhetően tudjuk, hogy a mai francia gazdaságban a gazdasági hatalom különféle pozícióinak birtoklása (és az oda nem illők kirekesztése) erősen az iskolai végzettséghez kötött. A régi kapitalizmus világában az „owner”, tehát tulajdonos, vagyona által volt privilegizált helyzetben, míg a modern korban a menedzser a végzettségét igazoló papírok birtoklása révén. „E logika szerint kell értelmeznünk a diplomával igazolt kulturális tőke rentabilitásának növekedését, amellyel az uralkodó osztály elsajátítja a gazdasági mezőt. Ahogyan növekszik az iskolai címek jelentősége azoknak a kritériumoknak a rendszerében, amelyek szerint a vezetőket kiválasztják, úgy válik egyre inkább az iskolai cím a társadalmi osztályok mezője és gazdasági mező közötti fő közvetítővé.”⁸

A magyar labdarúgás kialakulásának kezdeti szakaszában, a századfordulón, ez még nem teljesen ezen a módon működött, de ahogy az idő haladt, ahogy egyre meghatározóbbá vált a gépi nagyipar, egyre inkább felerősödött ez a trend. Ugyanakkor akár-melyik oldalról vizsgáljuk a labdarúgók toborzódásának tömegbázisát, a társadalmi mobilitás szempontjából édes mindegy volt, hogy tőkehiány vagy iskolahiány miatt kellett ennek a nagyon nagy társadalmi csoportnak a kikapukat elsősorban a futballkarrierben keresni. Ráadásul az iskolarendszernek Bourdieu szerint van még egy kevésbé szerethető sajátossága is: a családtól, a család tőkeerejétől függetlenül, a maga mércéje és kritériumai alapján döntheti el, hogy kiből lesz valaki és kiből nem. Aki megbukik a vizsgán, kirekesztődik a kiváltságosok kasztjából, de ez nem mindig az illető személyiség szellemi minőségétől, képességétől, teljesítményétől függ, hanem sok esetben a maga az oktatási rendszer sajátos belső normáitól és működési mechanizmusától.⁹ Jobb volt tehát futballal foglalkozni, mert a zöld gyepen hosszabb távon mindig kiderült, hogy ki mennyit ér. A futball rizikómentesebb karriernek látszott, mint az ingatag értelmiségi lét.¹⁰

(A nemzeti és szociális tényezők összefonódása) Minden szegénységben élő gyerek érezte, s ma is érzi, hogy a kitöréshez a futball elsőrendű lehetőséget nyújt. Nemcsak akkor, amikor már ismert játékosként a pályákon próbálja bebizonyítani, hogy a farkastörvényű világban ő is számít valakinek, hanem gyerekként a grundon, s a városszéli alkalmi pályákon is. A lefojtott ego lázadása ezeken a helyeken több volt, mint egyszerű igény a testedzésre. A háromszínű lobogó szebb, mint a „schwarzgelb”, a cseh és a német gyávább, ügyetlenebb és butább, mint a magyar, az éhező kültelki gyerek ügyesebb a labdával, mint a mindenben dúskáló pesti polgárgyerek.

A csehek az Osztrák–Magyar Monarchiában lemaradtak a magyar és a német elemmel folytatott versengésben. A dualista rendszert a magyar és az osztrák–német liberális burzsoázia hozták létre közös elhatározással, némi nemzetközi segítséggel. A lengyelek, olaszok, románok, szerbek nem is álmodozhattak arról, hogy a Monarchián belül valamilyen önálló nemzetállamuk legyen. A csehek kivételt képeztek, ők álmodoztak, és álmodozhattak is, hiszen a Vencel-korona országainak (Csehország, Morvaország, Szilézia) erre a történelmi múlt alapján – ha nem is annyira, mint Magyarországnak – de jogosultsága lehetett. A kérdést maga a történelem döntötte el a politikai döntések természetéből adódóan: a döntések eredménye nem mindig azonos az azokban részt vevők eredeti szándékaival. A liberális osztrák burzsoáziának, amely az Alkotmánypártba tömörült, úgy ítélte meg, hogy a magyar „életképebb” nemzet a csehnél, vagy a horvátnál. A csehek trializmust szerettek volna, de a Deák vezette szabadelvű-konzervatív magyar politikai elit és az osztrák liberálisok egyetértése létrehozta a dualizmust. Az uralkodó az 1866-os nagy háborús fiaskótól befolyásolva engedni kényszerült. A cseh nemzeti politika az 1918-ig terjedő időszak legmélyebb válságát élte át.¹¹ Az egész cseh nemzet mély letargiába zuhant.

Lett egy lefojtott „nemzeti ego” (tisztában vagyunk vele, hogy tudományosan értelmezhetetlen fogalom), s lett sok kicsi lefojtott ego, több milliónyi kis cseh egzisztencia, akik az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után a politika terén hosszú évtizedekig nem tudtak kitörni ebből a lefojtottságból. A lefojtott én freudi értelemben az agresszivitás centruma, nem jó annak sem, aki agresszív, s annak sem, aki azt elszenvedi. A csehek több módszerrel igyekeztek ösztönösen kompenzálni azt a hátrányt, ami viszonylagos politikai alávettségükkel járt. Mindenekelőtt a politikával.

Az ellenhatás elementáris erővel akadályozott meg minden parlamentarizmust az ausztriai birodalomrészben: obstrukció hátán az elkövetkezendő évtizedekben (ha nem kellünk nektek, ti sem kelletek nekünk). Az akciókat rendre a csehek szervezték, s mindig találtak is hozzá partnereket, hol az ultrakonzervatív lengyeleket, hol az olaszokat. Ez aztán oda vezetett, hogy Ciszlajtániát egy idő után csak császári rendeletekkel lehetett kormányozni. A másik kompenzációs választ 1867-re az Oroszországból irányított pánszlávizmushoz való csatlakozással adták meg. Az orosz pánszláv agitátorok és ideológusok előszeretettel látogatták Prágát, s ott mindig szíves fogadtatásra találtak. Ez utóbbi állambiztonsági kockázattal járt, s amikor az úgynevezett újcseh mozgalom megerősödött és eldurvult (már a századforduló körül), rendészeti és törvényszéki esetekhez vezetett. Nem csoda, ha az egyik legagresszívabb szláv ideológus, Mihail Pogogyin kedvenc városának tekintette Prágát, amit – felforgató céllal – már 1827 óta rendszeresen látogatott.¹²

(Emberi test és nemzeti történelem a futballpályán) Ugyanazon dolog, a nemzeti megaláztatottság alóli szabadulás egy másik oldala volt cseheknél a testedzés, a sport, ami ugyanakkor gyakran érintkezett a politikával. Tömegméretekben, már ami a résztvevőket illeti, nem is annyira a futball, hanem érdekes módon inkább a tornászmozgalom. A század elejétől a Prágában rendszeresen megrendezett, nagyszabású Sokol-ünnepségek, amelyek

tömeges tornász bemutatókkal voltak egybekötve, a nemzeti eszme szertartásaivá váltak. Ulrika Landfester német szociológus kommunikációelmélete szerint a nyelv, az írás, a kép és a test szoros összefüggésben, *egységben* jelennek meg a társadalmi kommunikáció folyamatában.¹³ „A test »kommunikációs képessége« és »mozgósító ereje« a nemzeti diskurzus során térbeli és időbeli meghatározottságot nyert”. Filip Bláha cseh történész egyik dolgozatában összefüggést állít fel a test térbeli megjelenése és a nemzeteszme manifestálódása között.¹⁴ A Sokol-tornaünnepélyeken¹⁵ ugyanis különféle alakzatokat, sokszor nemzeti szimbólumokat hoztak létre a sportolók több százas, néha ezres alakzatai¹⁶, s maga a kisportolt, egészséges testek, sőt *női* testek (Prágában akkor már az női emancipáció sokkal előrehaladottabb volt, mint a környező országokban) önmagunkban is öntudatot, büszkeséget, magabiztosságot sugalltak: „Na, ilyenek vagyunk *mi*, a cseh nemzet.”

Ez az a jelenség, amit Bourdieu úgy fogalmazott meg, hogy a személyiség valamennyi megnyilvánulása közül a test az észlelhető forma, amely, ahogy mondani szokás „be nyomást kelt”, hiányzik belőle minden jelentéstulajdonító szándék, ezért a test fejezi ki legadekvátábban a személyiség „mélyrétegeit”, „természetét”. A térben, a pályán kibontakozó történések és az ott megjelenő test, a „testi tőke” (Bláha kifejezése)¹⁷ úgy működött, mint egy manapság használatos kivetítő ernyő, rajta keresztül olyan nemzeti tartalmakat lehetett az emberek felé kisugározni, amire a szavak, vagy a pusztá állókép, festmény grafika, alkalmatlanok voltak.¹⁸ A „kivetítés” során, tehát a stadionban megjelenő testeken és történéseken keresztül mítoszok, szimbólumok, (nemzeti) sztereotípiák jelentek meg.¹⁹ „A szemlélő mások testét úgy fogja fel, mint amelyeken saját nemzeti önmegvalósítása végbemegy, pillantásával elsajátítja azokat az értékeket, amelyek aztán a közösségi térben, őt, a nézőt, a nemzeti közösség cselekvő részévé teszik.”²⁰

A cseh, a magyar és a bécsi futballal is hasonló volt a helyzet, mint a tornával, azaz a lényeges különbséggel, hogy a futballban a dráma (Fehérhegy, Mohács, Majtény, Világos), s a hősköltevény (Nándorfehérvár, Isaszeg, Corvin köz) magától jön. A futballban van edzői utasítás, lehet előre megállapított taktika, de „megrendezni”, mint egy tornaünnepélyt – nem lehet. A futballban pontosan az a szép, hogy a saját teljesítményem az ellenfél teljesítményétől *is* függ, s az eredményt a támadás és a védekezés dialektikája határozza meg. (NB.: nem véletlen, hogy sok katonai akadémián a hadelméleti órák keretében a támadás és védekezés viszonyát éppen a labdarúgó-mérkőzések elemzésével oktatják. Az összes csapatjáték közül erre a szemléltető szerepre a futball a leginkább alkalmas, miután a legnagyobb létszámú mezőny a legnagyobb alapterületű mezőben játszik, s ezáltal a független változók előfordulása statisztikailag a legnagyobb.)

Ezért aztán a futballban nem is annyira testek, az atlétikus, egészséges test varázsa a döntő, hanem maga a spontán történés, amelynek lefolyását és végkifejletét előre lehetetlen megjósolni. Most is így van, de a múltban még inkább így volt: a nemzeti tragédia és a nemzeti hőrosz vasárnapról-vasárnapra átélt sztereotípiái is visszatükröződtek, újra átélhetővé váltak a futballmeccseken. Hadas Miklós szociológus a modern idők férfiszerepeiről írt könyvében idézi a Nemzeti Sport 1903. június 12-én megjelent cikkét: „[...] a győzelem mindig kedves, de tízszeresen kedves akkor, ha a magyar győzi le az osztrákot, és hozzá váratlanul.”²¹ Majd ugyanettől a szerzőtől egy másik idézet: „[...] a sportban mindkét fél a küzdőtérre viszi faji kiválóságából fakadó képességeit, s érvényesíti azt, amire a testi erő, ügyesség, leleményesség és szellemi felsőbbisége képesíti. A győzelem nyomán támadó dicsőség az egész nemzet dicsősége, a vereség az egész nemzet veresége. A football-pálya tribünjeit eltöltő tízezernyi közönség mind átérzi ezt s ez ad olyan rendkívüli erkölcsi jelentőséget a magyar-osztrák legjobbjai mérkőzésének.”²²

(*A futballban rejlő politikai lehetőségek felfedezése*) A sportsajtó döntő szerepet játszott abban, hogy egy idő után az ország politikusai is felfigyeltek azokra a kihasználatlan lehetőségekre és veszélyekre, amit a labdarúgás jelenthetett számukra. Hadas Miklós könyvében olvashatjuk azt a megállapítást, hogy a sportsajtó közvetlen kapcsolatot létesített a sportteljesítmény és a rejtett viszonylagosságban felfogott nemzeti identitás, a „nemzeti géniusz” között, az újságíró „vitézül harcoló magyar fiúkról”, „huszáros magyar rohamokról és rajtaütésekről”, „fel sem becsülhető értékű haditettéről” tudósított, s még azt is kihangsúlyozta, hogy „senki sem engedett a negyvennyolcból”.²³ Aztán a vereség mindennek pont az ellenkezőjét szuggerálta, amikor 1922-ben az Üllői úton az osztrákok az ötvenedik osztrák–magyaron horribile dictu 2:1 arányban (sic!) legyőzték a magyar válogatottat: gyászszertartás, fogukat csikorgató nézők, az osztrákok sírásók „elföldelik a magyar válogatottat. „Csoda-e, hogy ezek után, ha temetői hangulat borongott a komoran feketéllő pálya hóval szegélyezett elipszise fölött? A taps zápora csak elmosódott nyári emlékként élt a lelkekben, s ajkaikról elfojtott szitkok szakadtak fel, nem a lelkes biztatások csattogó galambjai szálltak a magyar címerrel ékes válogatottak felé. [...] Ez a közönség mást érdemelt és mást várt a magyar géniusz[tól], amely nem tudta lánggra lobbantania játékos lelkesedés tüzeit a nemzeti gondolat szent szolgálatában. [...] Csúf volt, szívet facsaróan fájdalmas az ötvenedik osztrák–magyar labdarúgócsata. A magyar futballtörténelem Mohácsa.”²⁴

Nem járunk messze az igazságtól, amikor azt mondjuk: a magyar válogatottnak azokban az időkben bárkitől ki lehetett kapnia, csupán kettőtől nem, s ezek voltak az osztrák és a cseh válogatottak.²⁵ Ami az osztrákokat illeti, a magyar politikai propaganda már 1918 előtt is felhasználta azok legyőzését a két birodalomrész között vetélkedés háttérharcaiban. Ha egy lépéssel eltávolodunk a futballtól, látjuk, hogy más színtereken sem volt ez másként. Még a színházi életbe is belépett ez az osztrákokat legyőző, felülmúlni akaró aspektus. Ismert jelenség a magyar kultúrtörténetben a János Vitéz című daljáték szárnyalása, a Király Színház legendás előadásának frenetikus sikere. Budapesti hírlapírók, Heltai Jenő és Bakonyi Károly szó szerint a kávéházi asztalon írtak meg egy darabot, amelynek világsikere azóta is töretlen. Petőfi népi eposzának „átoprettesítése” legalább olyan kulturális remekművet hozott létre, mint amilyen maga az eredeti mű, az igazán nagy csattanó azonban mégsem maga a darab lett, hanem a szereposztás. Beöthy László, a színház igazgatója ugyanis Fedák Sárira osztotta János Vitéz szerepét. Egy nőre. A századfordulón.

Tanulmányok tucatjai foglalkoztak már a századforduló magyar belpolitikájával, a parlamenti harcokkal, a kossuthi függetlenségi eszme térhódításával, melynek során a birodalom szétszakítását is követelték széles társadalmi rétegek és kompetens döntéshozók. A véderővita – nem lényegtelen része ennek a küzdelemnek – több stílusos és idomtalan kulturális termék születéséhez is vezetett. A darab Király Színház-beli elsöprő sikerének titkát akkor még nem lehetett megfejteni. De nem nehéz elképzelni: a hétről hétre tóduló közönség látott a színpadon egy *nőt*, aki katonai karriert fut be, legyőzi a törököket, megmentve ezáltal a francia király trónját, majd öntudatosan visszautasítja azt, hogy „benősülhet” a francia királyi családba (mindenki tudta, hogy a Habsburgokról van szó). Az üzenet, amit a közönség megértett, vagy inkább amit ebből „kihalott”, az volt, hogy egy piros-fehér-zöld zászló alatt harcoló *nő* is jobb katona, mint egy osztrák *férfi*. Persze a János Vitéz esetében túl nagyok az áttételek. A futballban nem. Ott a mez színe egyértelművé teszi a viszonyokat.

S hogy mit értett meg a futball jelentőségéből az akkor regnáló politikai elit? A kép ellentmondásos. A sportokat a dunai iskola keletkezésének időpontjában túlnyomóan férfiak űzik: vívás, lovaglás, vadászat, úszás, atlétika stb. Bizonyítandó a férfiaságot, ami

a 19. század felfogása szerint „egy fokozati kategória felső foka”, a legmagasabb rendű csúcsmínőség, amelynek egyedüli letéteményese az arisztokrata férfi.²⁶ Minden, ami a hagyományos arisztokrata sportok körén kívül esett – ilyennek számított a labdarúgás – más megítélésben részesült, s sportnak nem is minősülhetett. Ideáltipikus eset: az egyébként nagyon atlétikus, igazán sportolói alkatú Tisza Istvánról például nehezen lehetett volna elképzelni, hogy atletizálni, bokszolni, vagy birkózni kezd, miközben jól lovagolt, remek vívóként minden párbajt megnyert. S hogy futballozzon...? Nem valószínű, hogy a gondolat egyáltalán megfordult volna a fejében.

Mondhatnánk, hogy a *konzervatív* Tisza, vagy a teniszben és a lovaglásban kívül sportok iránt egyáltalán nem érdeklődő sok konzervatív arisztokrata éppen konzervativizmusa miatt ignorálta az alsóbb néposztályok eme hóbortját. A válasz nem egyértelmű, sőt inkább azt mondanánk, hogy konzervativizmus, vagy szociáradikalizmus, szociáldemokrata szemlélet vagy liberalizmus, keresztény vagy zsidó származás, stb. és a futball között nincs egyértelmű összefüggés. Talán a legalkalmasabb példa erre Podmaniczky báró esete a rongylabdával.

A történet a Schlosser Imre, a 75-szörös magyar válogatott csatár által életrajzi regényében mély nosztalgiával megénekelte Petőfi téri grunden kezdődött.²⁷ A Petőfi tér – alant még részletesen előhozakodunk vele – mai benyomásaink alapján abszolút alkalmatlan futballozás céljára. Az 1900-as századforduló előtt sem volt sokkal másabb a helyzet. A tér az elegáns pesti társaság korzójául szolgált, ahol egy vaktában elvágott rongylabda nagy károkat tudott okozni a hölgyek toalettjében. A szigorú tiltás és retorzió ellenére a gyerekcsapatok futballozását mégsem tudta semmilyen városigazgatási erőszak megszüntetni. A korzón Podmaniczky Frigyes báró, az akkori Pest Krúdy műveiben is gyakran megjelenő alakja, rendszeres napi sétája közben sokszor álldogált alkalmi közönségként a nem létező partvonal mellett, s örvendezett a „Remény FK”-nak nevezett gyerekcsapat játékának. A csapat vezére a későbbi nagy válogatott sztár, Schlosser Imre volt, a legjobb játékos, már ebben az időben sejteni lehetett benne az őstehetséget. Az agg Podmaniczky báró érdeklődése mellett zajlott ugyanakkor a téren egy párhuzamos dramaturgia is: a csósz – mivel a futball zavarta a sétatér nyugalalmát – bicskájával notórius következetességgel szétvágta, vagy egyszerűen csak elkobozta a fáradságos munkával elkészített rongylabdákat. Egyiket a másik után. Az elkeseredett Remény FK vezetősége merész tervet dolgozott ki.

„Slózi” ötlete volt, hogy bőrlabdát kellene szerezni, amit a csósz *talán* nem merne szétvágni. S kitől mástól kellene rá pénzt szerezni, mint Podmaniczky méltóságos úrtól. Tizenhat korona: elérhetetlenül nagy pénz, de a báró úr bőkezűsége is nagy volt. Schlosser így számol be a tizenhat korona átadásáról, ami a Remény FK számára adott helyzetben a mennyországot jelentette: „Soha másutt, mint a Duna-korzón nem találkoztuk vele. El se tudtuk képzelni a korzón kívül, szemünkben valahogy az alakja összenőtt a dunaparttal. Nem is sejtettük hol lakik, de ha kerestük, mindig megtaláltuk a korzón. Végül szinte jó barátunknak tartottuk, s ő igyekezett ezt a barátságot ápolni. [...] tizenhat ezüst koronát nyomott a markunkba. Tizenhat korona! ... Lelki szemeink előtt azonnal feltűnt a számtalanszor megcsodált futball-labda, amely egy belvárosi kereskedő kirakatából mosolygott ránk [...]”²²⁸

Mi vitte rá ezt a talpig régi vágású, konzervatív úriembert arra, hogy gyerekcsapatokat szponzoráljon. Podmaniczky volt minden, amit elé vitt a magyar történelem. 1848, 1849, szabadságharc tisztí minőségben, megalázó lefokozás és kényszer-katonai szolgálat Milánóban, 1867-ben a kiegyezés egyik létrehozója, 1867 után országgyűlési képviselő, Szabadelvű Párt-i elnök, nemzeti színházi intendáns, akadémiai tag, evangélikus egyházi vezető, ... a sor nem teljes. Talán valami öregkori infantilizmus lehetett a mozgatórugó,

netán megsejtett valamit a nagy távlatokból. (1897-et írunk!) Egyik sem igazán illik a habitusához. S ha választani kell, akkor azt mondanánk, hogy *biztosan* az utóbbi. Hiszen 1873-tól 1905-ig a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alelnökeként sokat tett Budapest fejlesztéséért. Ekkor készült el a főváros általános rendezési terve, ekkor épültek ki a körutak és a sugárutak, a dunai rakpartok kiépítése, három Duna-híd stb.²⁹ Várospolitikus volt a szó legnemesebb értelmében.

(*A rongylabda virtuózai*)³⁰ De hogy miért nevezhetők forradalminak azok a változások, amelyek Sebes meghatározásának egyes elemeit, az ötletgazdagságot, a virtuozitást stb. a világra segítették? Mindenekelőtt azért, mert a három országban hamarosan teret nyert a labdarúgásnak egy új válfaja, a *rövidpasszos játék*. A helyzet egyszerű számtanpéldával megmagyarázható: ha egy csapatban több a virtuóz, ötletekkel operáló, kreatív játékos, akkor *ez* a csapat nyer, mert adott idő alatt *ez* a csapat ér többet a labdához. De honnan eredt a „rúgd előre és fuss” szisztéma ellenpontjaként a rövidpasszos játéktípus? Előteszteléseim eredményei alapján tisztában vagyok vele, hogy sokan fogják vitatni, de kénytelen vagyok leírni: a rendszer születését ebből a Schlosser által is nagyra tartott, de végső soron egyszerű kis találmányból, a *rongylabdából* vezetem le.

Nem tudom, ki élte már át valaha azt a kudarcot, amit jelen sorok írója többször, hogy a rongylabda hosszú távon nem irányítható. Nagyot rúgni azért nem szabad vele, mert nem oda megy, ahová akarjuk. S ezzel a kör be is zárult. A századforduló táján a külső Mester utca hosszában végig hatalmas grundok terültek el, nagy létszámú csapatok játszottak rongylabdával.³¹ Ahhoz, hogy rövid passzokkal el lehessen jutni az ellenfél kapujáig mindenkinek hozzá kellett érnie a labdához legalább egyszer. De inkább kétszer. Közben meg lehetett állni, trükközni, cselezgetni, improvizatív passzolgatással eldugni a labdát az ellenfél elől. Egy kicsit meg is alázni. Bebizonyítani, még plasztikusabban kidomborítani, hogy a *jó* én vagyok. A jó, és nem a *jobb*. Az ellenfél tehát nem lehet más, csak *rossz*. A kelet-európai futball mélylélektanában, a kölcsönös megalázottságban és lefojtottságban vergődő személyiségben ez is benne van. Még azt is megkockáztatnám, hogy ez a fődolog. A német grundokon – a hetvenes évek elején még lehetett belőle látni párat – az ilyesféle elképzelhetetlen volt. A grund szintjén és a stadionokban egyenrangú partnernek tekintették és tisztelték az ellenfelet: „Hja, man muss *sportlich* sein.”³²

A rövidpasszos játékkultúrát egyik nemzedék adta a másiknak. Persze nem állítjuk, hogy ebben a rövidpasszos játékban teljesen kizárt lett volna a fizikai erő, a sok futás, és a hosszú előreadás. Volt ez is, de a rendszer *lényegét* a rövidpasszos stílus jelentette. A világhír csúcsaira emelkedett Schlosser, Orth, Sárosi, Puskás miért is játszott volna mást, mint a többi magyar akkori élvonalbeli játékos, hiszen a tudományt mindannyian a grundon szerezték. Amikor bekerültek a nagy csapatokba, az idősebb játékosok ugyanezt játszották.

Autentikus forrás: Schlosser Imre, a Ferencváros és az MTK világhírű sztárjának fent már idézett visszaemlékezése. 1897, Budapest, a legendás Petőfi téri grund. A Schlosser által összeverbuvált gyereksapat rongylabdával vívja mérkőzését egy szomszédos grund csapatával. „Ez a gömbalakú rongy a rongylabda volt. Inkább rongy, mint labda, mert igen nagy jóindulat és költői fantázia kellett ahhoz, hogy labdának nevezhessék. A rongylabda legfontosabb alkatrésze rendszerint egy hazulról elcsent harisnya volt. A harisnyát meg lehetett tölteni különböző, szintén hazai eredetű egyéb rongydarabokkal. Egy ügyes csavarás, egy kevés spárpa és kész volt a rongylabda, amely azok céljaira, akik használták, ideálisan megfelelt: belé lehetett rúgni és a labda szállt. Szállt-szállt, de nem mindig oda, ahova rugni akartuk és sohasem ahová a körülöttünk sétálók szerették volna.”³³

Egy másik, nem kevésbé autentikus visszaemlékezés Olajkár Sándortól, a Kispest válogatott csatárától: „Akkoriban már nagy szó volt, hogyha valakinek ilyen rongylabdája volt. [...] A módja az volt, hogy [...] volt két lánytestvérem. A harisnyákat elcupfoltuk és csináltunk belőle labdát.” S mivel töltötték meg? – kérdezi a riporter. „Ronggyal. De volt, ahol esetleg levágták a disznót, és a szórt összeszedtük és azzal. Mert ez jobb volt, ez már ugrott is.”³⁴ S hogy az olvasó ne kételkedjék a történelmi folytonosságban, még egy idézet. Bányai Nándor, Puskás barátja szerint „az Öcsi” számára ez a kezdetleges játékszer adta az alapképzést ahhoz, „[...] amely kellett a *labdával kapcsolatos dolgokhoz*.”³⁵ S hogy mik voltak ezek a dolgok? Borsi-Kálmán Béla írja Puskásról szóló munkájában, hogy a Real Madrid öltözőjében, a zuhanyzóban, egy darab szappannal is tudott dekázni.³⁶ Egészen elképesztő mutató. Még a nagy Di Stefano és Gento sem tudta ezt a produkciót utána csinálni.

(*Jimmy Hogan Budapesten – Magyarország a világ élén*) A századfordulótól megszapordott az élvonalbeli csapatok száma. A magyar bajnokság a kontinens egyik legszínvonalasabb bajnoksága lett, ahol az érme sorsát elsősorban a két nagycsapat, a Ferencváros és az MTK rivalizálása döntötte el. A belső sikerek dacára a nemzetközi porondon elért eredmények vegyes képet mutattak.

Az MTK vezetői úgy gondolták, hogy meghívják edzőnek az angol Jimmy Hogant, aki akkoriban edzőként a bécsi labdarúgásban tevékenykedett. Hogan a küldetéses emberek csoportjához tartozott. Mi vitte rá arra, hogy a „Lankashire-i gyerek” – így nevezte magát nyilatkozataiban és írásaiban – Közép-Angliából eljőjön a magyar pusztára, hogy az ottani „bennszülötteket” futballozni tanítsa? 1914-ben átvette az MTK-t, amely 1925-ig zsinórban tízszer nyert magyar bajnokságot. A csúcspont az 1917–1918-as év volt, amikor is a csapat 147 gólt rúgott és mindössze csak 10-et kapott 22(!) mérkőzés alatt. Nem mindennapi eredmény. Hogan működését mindig emlegetik, de magára az egész magyar futballra gyakorolt hatása részleteiben kevésbé ismert. Bárki azt gondolhatná, hogy működésének öt éve alatt „átplántálta” a brit stílust magyar pályákra. Nem ez történt, pontosabban nem egészen.

Hogan rendszeresen járta a pesti pályákat (a grundokat is), kutatva a tehetségeket. Csak úgy melleleg ő fedezte fel a magyar labdarúgásnak Orth Györgyöt³⁷ városligeti grundon, és Braun Józsefet³⁸ a VAC csapatában. Később végigedzősködte az egész Európát, 1974-ben halt meg, s egész életében Orthot tartotta a világ legjobb játékosának, mögötte nem sokkal lemaradva az ugyancsak MTK-s Braun Csibit.³⁹ Egy edző – s nemkülönben egy futballista – zsenialitását nemcsak az jelenti, hogy mit csinál, hanem az is, hogy mit *nem*. Hogan pontosan érzékelte, hogy mekkora kincset talált ebben a rövidpasszos, kreatív dunai stílusban. Megtehetette volna, hogy diktatórikus eszközökkel adaptálja a brit futballkultúrát Magyarországon. De nem tette. Hagyta. Maga sem tudta, hogy milyen szolgálatot tett ezzel a magyar futballnak, s főleg a világ labdarúgásának.

Persze azért sok minden megváltozott, ezt lemérhette a világ az MTK páratlan sikerein. Mennyiben? Régi MTK-s szurkolók mesélték a hetvenes években, hogy Hogan nem állt meg a labdánál, kiegészítő sportként a játékosoknak birkózást és ökölvívást is tanított. De mindenekelőtt leszoktatta őket a *főlsleges* cselezésről (amit a legjobban tudtak és legjobban szerettek). „Csak olyan sok cselet, amennyi szükséges, s olyan kevés cselet, amennyi csak lehetséges.” Még olyan nagy sztárok, mint Schlosser vagy Schaffer Spéci is megértették, hogy egyből kell adni a labdát, *ha kell*. Egy morzsányi tehát mégiscsak beszívargott a brit futballkultúrából.⁴⁰ Schlosser írja, hogy Hogan „labdaművészetet” tanított nekik. Majd száz év távlatából nehéz lenne rekonstruálni, hogy mi volt ez, mindenesetre

elég különös. *Dunába vizez?* A technika a labdarúgásban előforduló *összes* mozgások végrehajtásának módja – olvasható Csanádi Árpád fentebb már idézett tankönyvében. Hogan a dolgok mélyére látott, s már akkor is tágabb értelmében fogta fel a technikát, s nemcsak a labdához való viszonyt értette alatta.

A húszas-harmincas években aztán megindult a közép-európai iskola, s vele együtt a magyar labdarúgás diadalmenete. A csehek 1934-ben, mindjárt a második labdarúgó vb-n másodikak lettek, s Ausztriában összeállt a Hugo Meisl vezette, s Sindelar neve által fémjelzett „Wundermannschaft” is. Az osztrákok egy 1905-ös magyar megfigyelő szerint még a brit stílusnál tartottak, magas színvonalon üzték, „előbbre tartottak, mint Budapest”, de az 1936-os berlini olimpiai tornán elért második helyezésük már a közép-európai stílus eredménye. A Mitropa Kupa, a BL őse, az egyetlen számottevő torna lett a világon. Magyarországon Orth 1925-ig volt csak a csúcson, de aztán jöttek a harmincas években Sárosi György, Lázár, Titkos, Kohut, Gyetvai, s Cseh II, aki ha akarta, egy egész futballcsapatot tudott kicselezni. Hatalmas sztárok voltak.

Ami botlás a magyar válogatott szereplésében előfordult, az is abból következett, hogy nem azt játszották, amit szoktak. Ilyen volt az 1924-es párizsi olimpián az egyiptomiak ellen elszenvedett csúfos, 0:3-as vereség. Akkoriban már a közép-európai futballban is eluralkodott a profizmus, a játékosok szanaszét játszottak Európában. Félamatőr státuszú, bár kimagasló képességű játékosok érkeztek Párizsba: Guttman Béla, Obitz, Hirzer, Eisenhoffer. Volt bennük szív, *de* – ismét Schlossert idézzük – „[...] az tény, hogy ahányan voltak, annyi ország stílusát képviselték és hogy az összeszokás játékokból teljesen hiányzott [...]” Szóval az egységes kultúra. A futball jórészt szocializáció kérdése.

Vittorio Pozzo, az olasz válogatott szövetségi kapitánya sokkal okosabb volt 1938-ban. Nem akármilyen taktikai zsenialitással kápráztatta el a világot. A párizsi döntőn az olasz válogatott simán, 4:2 arányban győzte le a Sárosival, Lázár Tanár Úrral, Zsengellér „Ábellel” felálló magyar válogatottat. Amely azon a tornán is ugyanúgy a világ legjobb futballcsapata volt, mint az 1954-es svájcin. Pozzo, Hugo Meisl mellett a legnagyobb európai futballmágus, imádta a magyar futballt, s talán még a sajátjainál is magasabbra értékelte a magyar játékosokat. Részlet Török Péternek, a neves szakírónak egy nyilatkozatából: „Ugyanakkor Sárosit és Cseh II-t imádta, tehát ha a magyar válogatott ment ki Olaszországba játszani, odatelefonált a határra és megkérdezte a határrendészetet, hogy nézzék már meg a csoportos útlevelet, hogy van-e rajta Sárosi, meg Cseh, s ha nem volt, lefolyt róla a víz.”²⁴¹

Olaszországban akkoriban ugyanúgy a brit játékmód volt még divatban, mint Közép-Európán kívül bárhol a világon. A nyolcvanas éveiben járó Pietro Rava, a Juventus harmincszoros válogatott balhátvédje, az 1938-as mérkőzés hőse pár éve nosztalgikusan így emlékezett az 1934 és 1938 között együtt játszó csapatra: „A legegyszerűbb taktikát választottuk. Nem tartogattuk sokáig a labdát, és igyekeztünk minél kevesebbet cselezni, hogy a mérkőzés pergő ritmusú legyen. Hosszú, előrevágott labdákkal igyekeztünk játékba hozni az ellenfél büntetőterülete tájékán elhelyezkedő csatárainkat, akik gyorsaságukat kihasználva gólhelyzetbe kerülhettek. [...] Quei bei tempi.”²⁴² Hja, ezek voltak a szép idők. No, de mi ez, ha nem az előréivelgetős skót-angol játék?

Pozzo azonban a döntőn a magyarokat a saját játékkal akarta megverni, mert tudta, ha nem ezt teszi, nem sok esélye van. Sok szó esett az elmúlt hetven évben Pozzo nem éppen egyetlen sportdiplomáciai manővereiről, amivel a meccs előtti napokban megpróbálta „bebiztosítani” a győzelmet, valamint a magyar vezetés hibáiról, a tény attól még tény marad: az olasz válogatott a magyarok *saját* játékmódjával iskolázta le magát a magyar csapatot. A mérkőzésről készült rövid híradórészleten leginkább az utolsó olasz gól

mutatja ezt. Colaussi labdát kap a bal szélen, laposan begurítja Piolának, Piola laposan odagurítja az előretörő Ferrari elé, Ferrari előtt üvöltő helyzet, de laposan továbbgurítja a jobb oldalon álló Meazzahoz, Meazza löhetné, de inkább finoman kicselezi a kitámadó Polgárt, majd laposan a mozgásban lévő Piola elé talál, aki kilövi a bal felső sarkot. Szabó Tóni rámozdul, de aztán ledermed.⁴³ A gólnak lélektani hatása van. A magyar játékosok egymásra néznek: hát ezek ezt is tudják? Persze, hogy a közép-európai futballban is a győzelem a fontos, a győzelmet ott is a gól jelenti, csak az nem mindegy, hogy azt *hogyan* rúgják, s főleg nem, hogy azt *milyen trükközés* előzi meg.

(*Kreativitás és innováció*) Örök kérdés, hogy mitől iskola egy iskola, mitől különbözik egyik futballkultúra a másiktól? A brazilok esetében a válasz elég egyértelmű; sokan állítják, hogy a fekete játékosok hozták be a brazil futballba azt a stílust, amivel ma világhíresek, s ami – ha tényleg ezt a stílust játsszák – valóban felülmúlhatatlan. A brazil játék alapja a brazil spottörténészek szerint a *capoera*, ez a kultúrák keveredéséből összeállt folklorisztikus jelenség. „A capoera a zene, a harcművészet, a tánc és a spirituális furcsa elegye, amely az afrikai rabszolgákkal érkezett Brazíliába. A capoerában lakik a feketék eltérő stílusa, amely oly különleges hatást gyakorolt a brazil labdarúgásra.”⁴⁴ – fogalmaz a brazil sztár-röporter, aki az 1950-es vb-n a nemzeti tragédiába torkolló döntőt közvetítette. S hogy a tézis még érthetőbb legyen: „A brazil játékosok kitűnően cseleznek, de még ennél is jobbak a labda fedezésében, az ellenfél megkerülésében, hiszen többet használnak a testüket, mint a labdát.”⁴⁵ Aligha tévedünk tehát, ha az ezekkel szóról-szóra egyező szakértői nyilatkozatok alapján kijelentjük: a futballisták között a legjobb táncos, a brazil labdarúgó, a capoerából keletkezett.⁴⁶ Arthur Zico, 88-szoros brazil válogatott középpályás: „A különleges mozgást, a technikát és a játéktudományt ötvöző brazil játékosok élvezhetik a tánc iránti szenvedélyükből származó előnyöket is.”⁴⁷ (Pedig Zico a fehér játékosok közül való volt.)

Rá lehet-e fogni bárkire is, hogy a dunai iskola játékosaként a pályán a tánc elemeiből lett világnagyság. A válasz egyértelműen *nem*. Még akkor is, ha voltak erre a fajta stílusra hajlamos játékosok (a cseh Bicán, Sindelar, az MTK-s Cseh II., Varga Zoltán, Töröcsik). Akkor pedig hol keresendők azok a jegyek, amelyek által Közép-Európa elválik a szigetországtól?

Mennyiségi kérdéssel állunk szemben. A helyes válasz – megítélésünk szerint – az *elemek nagy számában* keresendő. A legszemléletesebb példát egy másik magyar sikersportágból, a vívásból kell kölcsönöznünk. Kamuti Jenő, a magyar törvívó iskola egyik zászlóvivője egyszer arról beszélt, hogy miért lett a magyar kardvívóiskola a világ legjobbjai, holott sokáig az olaszok voltak a műfaj legjobbjai. Miért volt az, hogy 1896-os pesti, úgynevezett millenniumi kardverseny minden számát még az olaszok nyerték, 1910 után erre már esélyük sem volt. Nevezzük párhuzamnak, vagy sztereotípiának, egyre megy: Jimmy Hogan korszakos jelenséggé vált a magyar labdarúgásban, a vívásban a sors ugyanezt a szerepet a firenzei Italo Santellire osztotta. Az olasz mester járogatni kezdett Magyarországra, megkedvelte az itteni körülményeket, fantáziát látott a fiatalokban (nem különben, mint Hogan Orth Györgyben és Braun Csibiben), letelepedett Pesten és az olasz iskolából megtanított (Kamuti adata) 7, azaz *hét* elemet (miután az olasz iskola ennyi, és nem több elemből állt). Ez a hét elem elég lett ahhoz, hogy 1912-ben a stockholmi olimpián 12 magyar csapat tag került be az elődöntőbe, ahol aztán magyar vívót csak magyar vívó tudott legyőzni. Mondani sem kell, hogy a verseny további részében is tarolt a magyar delegáció.

Ugyancsak Kamuti adata, hogy később ebből a hét elemből a magyar vívótársadalom kreativitása, a „műhelyekben” folyó innováció következtében összesen 47 elemre bővült a repertoár. Ami Nagy Béla és Bay Béla zsenialitása révén elégséges lett a magyar vívósport szárnyalásához: Fuchs Jenő, Kovács, Gerevich, Kárpáti...

A dunai futballiskola elemeinek száma nem 47, hanem megszámlálhatatlanul sok, senki nem számolta össze, akár több száz is lehet. A grundot, ahogy róla beszélve manapság lekezelően mondják, „a grundromantika” helyszíne, egyfajta kreatív műhelyként kell elképzelnünk, ahol nem oktattak ugyan Santellik, nem voltak nevesített mesterek, de ahol az innováció a maga őseredeti formájában működött.

(Az elnyomott tehetség kibontakozása) A motiváció forrásait, a lefojtottságot, ami minden alkotói teljesítmény mögött ott húzódott Bécsben is, Prágában is Pesten is, a fentiekben elemeztük. A grundon kikísérletezett elemek „osztálysemlegesen” felhasználhatók lettek. Amikor a grund sztárjaiból középszintű, országos, vagy nemzetközi sztárok lettek, megszűntek létezni a különféle társadalmi csoportokat elválasztó korlátok. A csapatban a képesség, a győzelemhez hozzájáruló tudásszint volt a lényeg, nem az a hely, ahonnan a játékosok jöttek. Az ellenfelet kell megverni, nem egymással rivalizálni. Kicsit bonyolultan kifejezve: az lett a feladat, hogy a játékosok vasárnaponként „[...] más és más relációban, azaz egy potenciálisan végtelen relacionális erőterben igyekezzenek győzelemre vinni különös és partikuláris beágyazottságú saját férfiközösségüket.”⁴⁸ (Hadas véleményének némileg el-
lentmondva: *kevésbé a maskulin férfierő, inkább a szellemi képességek kihasználásával.*)

De mi történt addig, amíg eljutottak addig a pontig, amikor a futballközösségek demokratizmusa már elbűntette a társadalmi különbségeket? A kispolgárság alsó rétegéből és a munkásságból verbuválódott „grund-társadalom” Európának ezen a kevésbé exkluzív részén kényszermegoldásokra volt ítélve. Ilyen volt maga a rongylabda is, hiszen az angol klubok anyagi ellátottsága, s ezen belül a gyerekek foglalkoztatása már a futballtörténelem kezdet kezdetén sem nélkülözte a „szabályos” felszerelések használatát. Az angol munkáscsaládok relatíve magasabb életszínvonala következtében a bőrlabda megvásárlásához nem kellettek a Podmaniczky báróhoz hasonló szponzorok, a családok maguk is meg tudták oldani ezt. A társadalmi-nemzeti képlet egyszerűbb volt a homogén brit nemzeti struktúra miatt, mint Közép-Európában. Minden rosszban van valami jó: ami itt keleten hátrány volt, az egy más területen világverő értékek létrejöttéhez vezetett.

Közép-Európában maradt a harc a kitörésért. A hátrányos helyzetűeknek, s a halmozottan hátrányos helyzetűeknek tömegei futballkarrierről álmodoztak. Ha valaki Bécsben történetesen cseh volt, a létminimum határán tengődő munkás, s ráadásul még zsidó eredetű is, annak ugyancsak nyomós oka volt a bizonyításra. A zsidó tehetség tömeges megjelenése a futballban tipikus, a közép-európai régióra jellemző sajátosság. Pesten ezek a játékosok nagyrészt az MTK-ban gyülekeztek, de pontosan abban rejlik a helyzet sajátossága, hogy mindenütt, még a rivális Ferencvárosban is megtalálhatók voltak.⁴⁹

Bécsben a „grundromantika” főleg a X. kerületben, a Favorit munkásnegyedben, valamint a „vörös” Heiligenkreuzban virágzott (az utóbbiban épült meg később a „Hohe Warte”, sokáig a nemzeti stadion, több tucat későbbi osztrák–magyar viadal színhelye). A Favorit negyedben összpontosult a bécsi munkásság cseh származású része, valahol félúton az osztrákká válás és a cseh nemzeti jelleg megtartása között.

Matthias Sindelar, az osztrák futball legendás alakja, maga volt ez a többszörösen hátrányos helyzet. Morva származás, első világháborús hősi halott apa, gyerekeit egyedül nevelő mosónő anya, szűk munkáslakás, szegénység, a bécsiek lenéző viselkedése a „Ziegelböhmé-ök”⁵⁰, a „vályogvető csehek”⁵¹ iránt. József Attila, Orth György, bizonyos vonásaiban Varga Zoltán alappozíciója. Mélyen proletár sors.

Sindelar a Quellenstrasse-i grundon, életrajzírói szerint a „Gstätte-n”, azaz „az elvadult térségen” találkozik először a rongylabdával (bécsiül „Fetzenlaber!”). Szézületes cseleket konstruált, amikkel az „örületbe kergette a társait”.⁵¹ Sindelart felröpítette káprázatos

tehetsége. Nem feladatunk a teljes eredménylista felsorolása: Sindelar, Hugo Meisl és a rövidpasszos (holt területeket bepasszoló) játéktípusú Wundermannschaft a harmincas években a közép-európai forradalom egyik motorjává vált. Ahogy az angolok 1953-ban Puskásék esetében sem tudtak mit kezdeni ezzel a holt tereket bepasszoló játékkal (amelyekre valahonnan mindig megérkezett a magyar csapat egyik játékosa), ugyanúgy tehetetleneknek bizonyultak az olasz, német, argentin, uruguayi, svájci védelmek a Wundermannschafttal szemben is. De a sok vályogvető csehből számosan lettek első osztályú labdarúgók, köztük a cseh futball másik legendás alakja, Josef Bican is, aki a szomszéd utcában lakott a Favoriten-ben.⁵²

Az 1934-es olaszországi világbajnokságon kettejük együttműködése esélyessé tette Ausztriát a világbajnoki cím megnyerésére. Nem lettek világbajnokok, holott nekik állt a szekér rúdja. Josef Bican, a csapat egyik nagy sztárja egyik későbbi nyilatkozatában egyértelműen Mussolini politikai manipulációjának tulajdonította azt, hogy az osztrákok Milánóban elvesztették az olaszok ellen az elődöntőt, és kiestek. Az olasz rendezők Mussolini nyomására a svéd Ivan Eklindet jelölték a meccs vezetésére. Bican: „A mérkőzés játékvezetője szemérmetlenül végigcsalta az egész mérkőzést. A legszembetűnőbb eset az volt, amikor az ellenfél játékosa kapusunkat a labdával együtt a hálóba lökte. A bíró gólt ítélt, holott szabadrúgást kellett volna ítélnie. Ez a volt a világbajnokság legkülönösebb *öngólja*.”⁵³

A két osztrák-csehnek, Sindelarnak és Bicannak vesztesként kellett elhagyni a pályát. (Egyébként Sindelar és Bican a „két dudás egy csárdában” szindróma alapján személyesen rossz viszonyban állottak egymással.) Pár nappal később legfeljebb azzal vigasztalódhattak, hogy a döntőt a dunai iskola másik tagja, Csehszlovákia vívta az olaszok ellen, s zseniális játékuk ellenére 2:1-re kikaptak. A mérkőzést ismét Eklind vezette, és ugyanúgy elcsalta, mint a milánói mérkőzést. Prágában a hazatérő csapatot mégis a *valódi* győztesnek kijáró barokkos bevonulási prosekcióval fogadták. Oldřich Nejedlý, a Sparta Praha legendás csatára, az 1934-es vb gólkirálya: „A megérdemelt világbajnoki címtől fosztott meg bennünket a játékvezető.”⁵⁴

S a bécsi zsidók? Külön csapatba tömörültek. A Hakoah Wien 1925-ben osztrák bajnokságot is nyert. Tagjai között magas számban magyarok, Guttmann Béla, Schwarz Ernő, s a magyar válogatottságot is sűrűlő kapus, Fábíán Sándor. S a csek-morva zsidók? Majd minden városban alakult egy „Makkabi” (ivritül „Az Erő”). A Makkabi Brno egy idő után szinte csak magyarokat alkalmazott, zsidókat, keresztényeket vegyesen. Üzleti vállalkozásként működtek, legyőzték a Juventust és a Real Madridot is. S hogy ebben a keveredésben ki kire volt hatással? Mindenki mindenkire. A dunai iskola egy szellemi közösségként is felfogható. Sindelar például többször nyilatkozta azt, hogy játéktípusára a legnagyobb hatást Konrád Jenő és Konrád Kálmán gyakorolták.⁵⁵ Az MTK-s Konrád fivérek fiatal korukban a bácskapalánkai (!) futballban bontogatták a szárnyaikat.⁵⁶ Ma már nem valószínű, hogy bárki is keresné ezt a helyet a futballtérképen. Ami pedig a dunai iskolát illeti: ez az utóbbi tény a maga abszurditása révén végérvényesen bezárja a fentiekben általunk felrajzolt kört.

(Globalizált labdarúgás) A világ labdarúgása a semmi felé halad. Ennek oka nem – vagy csak részben – a profizmus. A húszas évektől is mindenütt profizmus volt már a világon. Orth, Cseh II, Sárosi, Puskás, vagy Beckenbauer, Maradona, Lionard Messi, teljesen mindegy. Az utóbbi hármat viszont úgy kell tekinteni – s ez nagykülönbség –, mint eszközöket egy világméretű pénzügyi tranzakcióban. Az üzleti hálózatok dominálnak. Sokan vannak, és erősek. Harcolni nem érdemes ellenük, tudomásul kell venni, hogy belőlük áll

a világ. Azért okoznak kárt a labdarúgásnak, mert számukra az üzleti siker a pályán *minden áron* kicsikarandó győzelem függvénye. Ettől függ a hirdetésekből befolyó bevétel, a mezek, zászló, jelvények, poszterek és egyéb csecsebecsékéből származó jövedelem. A labdarúgás-bizniszben lehet pénzt mosni, választói voksokhoz jutni, adót elkerülni. A lényeg csupán egy soványka gól a 93. percben. Hogy azt mi előzi meg, nem érdekes.

A játékosok a csillagászati fizetések miatt önként vállalják ezt az eszköz szerepet, s nyíltan hirdetik, hogy ami a futball legfőbb értéke, a *játék*, mellékes. Paul Breitner, az 1974-es világbajnok német labdarúgó: „Számomra a futball már nem játék. 90-95%-ban üzlet, showbusiness. Így kell ezt nézni. Számomra a futballnak más törvényei, más törvényszűrősegei vannak, mint amilyenek fiatal koromban voltak, vagy amilyenek egy amatőrnek vannak. Profi vagyok, ezzel keresem a pénzem, ebből tartom el a családomat.”⁵⁷

A világbajnoki döntők az utóbbi húsz évben közepes színvonalúak, vagy csapnivalóan unalmasak voltak. De maguk a világbajnokságok is. Például az 1990-es olaszországi. A visszafogottságáról egyébként sem híres, neves szakíró, Hegyi Iván egyszer így fakadt ki, nyilatkozatában négy mondatán belül négyszer használva az „unalmas” szót: „Az 1990-es olaszországi vb minden idők legrosszabb világbajnoksága volt. [...] A brazil csapat katasztrofálisan unalmas volt, annál unalmasabb csak a holland volt, az Európa-bajnok. Minden idők legunalmasabb csoportjában szerepelt. Az angol–ír–holland–egyiptomi négyesnél unalmasabbat, visszataszítóbbat, futballellenesebbet már nem is lehetett volna elképzelni.”⁵⁸ Védelmek sematikus harca, ársítózó brazil tv-riporterek, a lelátókra sorozatban felvágott labdák.

Valamikor, Angliában, a futball történelmének hajnalán, volt kilenc csatár, velük szemben mindössze egy(!) védő, plusz a kapus. A szakirodalom úgy tartja, hogy ez a ma már elképzelhetetlennek tűnő felállítás azért lehetett így, mert gyengék lehettek a csatárok, s egy jó képességű háttvéd egymagában is el tudott bánni mind a kilenccel. Lehetett is benne valami, hiszen pár évtized múltán – nyilván a csatárjáték fejlődése miatt – már kéthátvédes rendszert vezettek be, amit követett a WM-rendszer, amikor már a középfedezetet, a „centerhalfot” hátravonták.⁵⁹ A 1950-es évek elején Bukovi Márton feltalálta, Sebes továbbfejlesztette a 4–2–4-es szisztémát, ami nagyon sokáig uralkodott. Ami viszont a 4–2–4 után történt, az számomra mind a mai napig maga a kaosz. Csak egy dolog tiszta: *a hangsúly a védekezésen van*. A rémálom kezdete olasz klubhoz, az Internationaléhoz köthető. Helenio Herrera, az Inter edzője kitalálta a catanacciót, az abszolút védekező magatartást. Ha az ellenfél játékos a labdához jut, egyszerre négy Inter-játékos veszi körül, s addig rugdossák, amíg az ellenfél labdát veszít, vagy fizikailag harcképtelenné nem válik. Mára már – s a dél-amerikai vb-n is ez várható⁶⁰ – a piramis a feje tetejére állt. Egy csatár, a többi védő, vagy védőfeladattal ellátó megmagyarázhatatlan szerepkörű „mindenes”.

Végső soron ez felel meg a globalizált futball igényeinek. A biztonságra törekvés. A mérkőzés két hadvezér, a két edző taktikai harcának folyamata. Többek között azért olyan unalmas. Ember ember ellen, fizikai erőszak fizikai erőszak ellen. A kapuk előtt a védelmek „láncokat” alakítanak ki, van négyes, ötös, sőt hatos lánc. Gyermekkorom játéka jut eszembe: „Adj király katonát! Nem adok. Ha nem adsz, szakítok. Szakíts, ha bírsz!” Semmi köze a labdarúgás eredeti rendeltetéséhez, a kreatív játék szemléletéhez. Leginkább az 1954-es nyugatnémet doktrínának felel meg, amely az erőt állította a játék helyett a pályára. 1954-ben a svájci Spießben, a németek szállásán a csapat orvos különféle szőlőcukor-koncentrátumokkal (s még ki tudja mivel) erősítette a német csapat erőállapotát.

Maguk a játékosok is ennek a szellemnek megfelelően választódnak ki. Az erősek bent maradnak, az okosak, de gyengék szóba sem jönnek. Nem célom, hogy cikkem olvastán bárki is szociáldarwinizmussal vádoljon meg, de ez a rendszer egészen más embertípus érvényre jutását segíti elő, mint amilyenek Schlosser, Orth, Sárosi vagy Puskás voltak.

(Aki közül az első kettő vézna, beteges gyerekként kezdte.) Elég, ha annyit tudnak, hogy kibrusztolják a soványka győzelmet. A zsákutca, amelybe a világ futballját a gazdasági érdekek kormányozták, még nagyon hosszúnak látszik. Túl későn fogják észrevenni, hogy vissza kell fordulni a kályhához, s tanulmányozni kell egy régen elfelejtett rendszert, a labdarúgás dunai iskoláját. Menteni, ami menthető. A kapuk elé vont láncok feltöréséért folytatott versengésben az erőt és az egyéb atlétikai képességeket már nem nagyon lehet tovább fejleszteni. Egyszer minden véget ér, még az atlétikában is. Az emberi szellemi kapacitás kihasználásának határai viszont végtelenek. Az erős és rettenthetetlen gladiátorok helyett erős, de az ellenfelet szellemiekben legyőzni akaróknak kell érvényre jutni.

(Az *innováció elapadó forrásai*) Jelen napjainkban Magyarországon is egymás után alakulnak a futballakadémiák a nyugati üzleti futball igényeinek megfelelően, nagy anyagi ráfordítással, nagyon nagy szervezethez, az ellátottság magas színvonalán. Néhány kiragadott mondat a Bózsik Akadémia szakági képzési programjából: „A labdarúgó sportági képzésünk célja olyan sokoldalúan felkészített játékosok kinevelése, akik képesek a nemzetközi futball elvárásainak megfelelni. [...] Technikai edzéseinken játékosaink elsajátítják a labdarúgásban használatos technikai elemeket, ezeket megtanulják különböző játékhelyzetekben gyorsan és pontosan végrehajtani, eredményesen alkalmazni [...] A taktikai képzés keretén belül az elméleti és gyakorlati oktatásban megtanulják a játékosok a különböző játékrendszerek sajátosságait, posztjuknak megfelelő feladat megoldási formákat, az együttes csapatmozgásokat támadásban és védekezésben. [...] A kondicionális fejlesztés területén fő hangsúlyt kap a mozgáskoordinációs képességek, gyorsaság, mozgékonyaság fejlesztése. Ennek érdekében speciális gyakorlatsorokat és programokat használunk a napi munka során.”⁶¹

A Puskás Akadémia pedagógiai programja 69 oldalon a neveléstudományok magasiskolája. Önállóság együttműködés, nyitottság, sokszínűség, humanizmus, esélyegyenlőség, közösség, türelmesség, személyiség, szakszerűség, korrektség, tisztelet, munka, empátia.⁶² Valóban gyönyörű dolgok. Minden, ami szem-szájnak ingere. Nemkülönbön a sportági program, ami a többi akadémiaéhoz hasonló. S az ember mégis érez egy nyomasztó féloldalasságot. A manapság lenézett grundok technikailag és installációjukat tekintve primitív műhelyecskéknek látszanak a mai fejlettséghez viszonyítva, de az előbbieket annak idején mégis az *innováció* műhelyei tudták lenni. Nemcsak tananyagot sajátítottak el benne, hanem a *semmiből alkották meg* a magyar (oszttrák és cseh) futball több száz elemét, rafinált, zseniális megoldásokat, cseleket, lövésfajtákat, a labdakezelés, az ellenfél „átverésének” több száz furfangját. Amit aztán a legtehetségesebbek világszintre emeltek.

A mai iskolák nagy hibája, hogy nincs meg bennük ez az *innovációs tartalom*, nem találnak ki bennük semmit, hanem a már meglévőt oktatják tanmenetszerűen, a mai világfutball igényeihez alkalmazkodnak, azok piaci rendszere számára akarnak kiképezni harcosokat. Hadas Miklós terminológiáját használva: túlteng bennük a „legitim férfiasság”, az iskolák kísérletet tesznek ennek a legitim férfiasságnak az „újra kisajátítására”⁶³ egy magasabb szintről mozgatott üzleti stratégia szolgálatában. A mai futballvilágban elszaporodó akadémiai nem igazi egyetemek, mert nincs műhely-karakterük, úgy, ahogy az egy egyetemtől a szó őseredeti jelentésében elvárható lenne. A megtanulandó elemek nem szaporodnak, számukat tekintve állandó szinten maradnak, az *innováció forrásai* elapadnak, s a kör bezárul: a játékokban minden kiszámíthatóvá, ezáltal unalmassá válik.

Valahol, az 1970-es évek közepe táján utat tévesztettünk. A visszatalálás nehéz. Főleg azért, mert – mint ahogy a fentiekben láttuk – az 1900-as évek eleje óta, amikor a közép-európai stílus szerves fejlődés keretei között létrejött, mások voltak a társadalmi körül-

mények. Esztelenség lenne azt javasolni, hogy vezessük be újra a nyomort és az etnikai lefojtottságot. Társadalompolitikailag pont az ellenkezője a cél. A feladat más miatt is nehéz. Mindenekelőtt a legapróbb részletekig össze kellene gyűjteni, hogy mi is volt ez a dunai stílus. Aztán valahogy megtanítani, bár tudjuk, hogy ez ellentmond annak a véleményünknek, hogy a futball szocializáció kérdése. A ma divatos futballiskola csupán egy vékony szegmense a szocializációnak. A gyűjtőmunka pedig a megszállott botanikuséhoz hasonlít, aki tudja, hogy az őserdő mélyén létezik még egy kipusztultnak hitt növényfaj. Tudja, hogy van, de az őserdő mérhetetlenül nagy. Nagyon mély a múltaknak kútja. Nem is olyan régen még itt járt közöttünk valaki, aki talán tudott volna tenni valamit ebben az ügyben, merthogy ő maga volt ez a titokzatos növényfaj. Varga Zoltánnak hívták.

(A labdarúgás Mozartja. Megkésett nekrológ) A nevet az újságírók akasztották rá. De jobban nem is lehetett volna kifejezni a lényegét. Mert van Haydn, Beethoven, Bach, Schubert, de Mozart csak egy van. A virtuozitása folytán. Varga Zoltán virtuóz volt a szó művészi értelmében. Ami a művészi cizelláltságot illeti, – többek véleménye szerint is – ő volt a dunai iskola létezésének csúcsa. A legszebb az volt benne, hogy minderről halvány sejtelve sem volt. Szerintem az aranycsapat játékosainak sem. Az ötvenes évek válogatottja egyértelműen ennek az iskolának volt a diadala, ugyanebben a rendszerben képzelhető el az 1966-ban a brazilokat megverő válogatott, s utolsó fellobbanásként a Nyilas, Ebedli, Töröcsik által fémjelzett 1978-as csapat is. (Détári Lajos pár évvel később már magányos farkasként kalódozott Magyarországon, a dunai típusú játékfelfogás „elfejlődött” mellőle.)

Ami Varga Zoltánt a világ egyik valaha élt legnagyobb labdarúgójává tette, mégsem csak a labdával való bánás akrobatikus képességei miatt történt. (Saját túlzó véleménye szerint azt „meg lehet tanulni”). Rendelkezett egy olyan képességgel, ami csak a legnagyobbak sajátja. Hadvezéri agya volt. Hasonlatos a legnagyobb stratégákéhoz, akik állnak az ütközet forgatagában, amely az egyszerű katona számára maga a káosz, s különleges szellemi adottságaiknál fogva érzékelik, hogy mi volt húsz másodperccel korábban, s mi lesz tíz másodperccel később. Az agyuk a térség – jelen esetben a futballpálya – minden sávjában történeteket képes folyamatosan feldolgozni. Tudja, ki hol van, merre megy, hova fog érni. Bepasszol egy üres teret, s oda megérkezik valamelyik játékos. Ez a képesség nem jön át a képernyőn, a lelátóról sem látszik. Igazán csak játékostársként, játék közben a pályán érzékelhető a maga tökéletességében.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, Pesten egymással rivalizált két kispályás futbalcsapat. Az Eötvös Collegium (ELTE-válogatott néven is futott), valamint a TTK-válogatott. Hol egyik győzött, hol a másik. A mérkőzéseikre a pesti belterjes futballvilág különféle figurái jártak. (Az 1938-as csapat kapusa, Szabó Tóni is, hatvanévesen, kampósbottal, rosszul öltözötten.) Hírük volt. Amikor kikerültek az egyetemről, megszüntették a rivalizálást, egyesültek, s Expressz néven játszottak tovább. Körülbelül 2005 óta, ez a csapat ELTE Old Boys néven jött össze rendszeresen, különféle tornákon, alkalmi találkozókra. Nem volt szakadt, szabadidős társaság. A csapat tagjai közül sokan még mindig körülfutják a Margit szigetet...

Ahogy múlt az idő, az egykori fiatal játékosokból Kossuth-díjas művészek, egyetemi professzorok lettek, de a játék maradt. Mivel az egyetemen oktatóknak volt némi ráhatásuk, rendszeressé váltak az ELTE-hallgatók elleni mérkőzések. Fej-fej mellett. Hol egyik fél győzött, hol a másik. Aztán egyszer csak, valamikor 2006 táján, a menedzsmentnek⁶⁴ eszébe jutott, hogy nagygyúkkal is ki lehetne egészíteni az ELTE Old Boyst. Jött az MTK-s Fülöp Ferenc, Fenyvesi Máté és Szőke Pista a Fradiból, s jött Varga Zoltán. Az egyetemi professzorok fúziója a labdarúgás professzoraival. Szép évek következtek.

Zoli feloldódott a csapatban. Nehéz élete volt, sokan kihasználták. Itt azonban senkitől sem kellett tartania. Örültünk, ha a pályán van. Mérkőzések után sörözések, közös meccsnézés, vacsorák... Csizmadia Miklós, akinél a 70-es években kevés jobb kispályás futballista játszott Pesten, egy 2006-os kápolnásnyéki tornán négy gólt rúgott zsinórban. Megkérdezték, hogy hogyan volt: „Az egész meccsen négyszer rúgtam a labdába, mind a négy gól lett.” No, persze. Mind a négy gólpasszt Varga Zoli adta.

Két dolog kimaradt a Sebes által összeállított listából. Az első több mai sztárjátékosban is megvan. Nemcsak azt kell tudni, hogy mit *kell* csinálni egy adott helyzetben, hanem azt is, hogy mikor kell *nem* csinálni semmit. Zoli ebben is többször megmutatta, hogy átlagon felüli. Egy lépés hátra, ezzel megnyílt az út valaki más előtt, s ez a váratlan húzás teljesen új dimenzióba helyezte a játékot. Csak a legnagyobbakban van meg az a szellemi adottság, hogy időben és térben egyszerre tudják „olvasni” a játékot. Ezzel a képességgel a magyar futball fénykorában nagyon sok játékos rendelkezett, arányaiban sokkal több, mint ma, s valójában ez adta az akkori játék káprázatos változatoságát. A váratlan helyzetek kialakítására csak az képes, aki a játék egészének változásait térben és időben folyamatosan képes feldolgozni. Ma lámpással sem lehet ilyen játékosokat találni. Legalábbis nem azon a szinten, ahogy Varga Zoli. Hogy Magyarországon nem, az a magyar labdarúgás jelenlegi állapotát tekintve teljesen természetes. Aki ma NB II-es, az 1970 táján megyei kettes, ha egyáltalán lehetett. De a BL-szintű csapatokban sem igen vannak ilyenek. Évek óta erőltetem a szemem, hogy lássak egyet, de nem látok. Azazhogy... talán mégis...

1986, Mexikó. Az argentinok az angolokkal játsszák a negyeddöntőt. Diego Maradona labdát szerez, majd végigszáguld az egész pályán, kicselez négy angol játékost, ötödiként a kapust, majd a hálóba rúgja a labdát. A produkció a futball történetének egyik legnagyobb mozzanata lett. Úgy, mint Pelé „mell-levétele” gólja 1970-ben ugyancsak Mexikóban, vagy Puskás „visszahúzó” gólja a Wembleyben a legendás 6:3 alatt. Jorge Valdano, a Real Madrid argentin válogatott csatára, Maradona mellett baloldali ék az emlékezetes angolok elleni 2:1-es mérkőzésen: „Diego a meccs után azt mondta nekem: »... amikor vezettem a labdát, végig tudtam, hogy *te* futsz mellettem a bal oldalon. Gondolkodtam, hogy leadjam-e, de aztán úgy határoztam, nem adom le... « Ilyen játékos volt Diego. Csak az igazán nagy zsenik tudják ezt. Nem azt látta, hogy egy *kékmézes* játékos fut mellette, hanem azt hogy *én* és nem más.”⁶⁵ Nagy valószínűséggel ilyen volt Orth György és Schlosser Imre, s az aranycsapat hat világlklasszisából legalább négy: Puskás, Bozsik, Hidegkuti, Kocsis Sándor.

Zoli nem szerette, ha szembe dicsérik, azt pedig kifejezetten utálta, ha ajnározzák. Valószínűleg hátsó szándékot érzett benne. Az előbbi esetben vagy hallgatott, vagy hosszasan magyarázkodásba kezdett, ez meg az ezért meg azért nem így van. Az ajnározás azonban rövidzárlatot idézett elő. Ilyenkor megváltozott, s olyan lett, amilyen a híre: tüskés, sértődött, aszociális, majdhogynem ellenséges. Ma már tudom, hogy nem kellett volna, de egyszer megmondtam neki, hogy igaza van az újságíróknak, te voltál a labdarúgás Mozartja, s te vagy a dunai iskola történetének csúcsa. A hatás kriminális volt, összegömbölyödött, mint egy sündisznó. Ez az állapot körülbelül tíz percig tartott. Az utóhatás sokkal tovább. Valahányszor találkoztunk, mindig megkérdezte: „Mikor fogod már egyszer elmagyarázni, mi az a dunai iskola?” A kérdésben eleve benne volt: bármit mondasz, semmit sem hiszek el belőle. „Nincs itt semmiféle iskola, vannak egyes srácok, és kész. ... Még Skóciában is.” A szemüvege mögül pislogott ilyenkor, ugyanazzal a gyerekes félmosollyal, ami a róla készült – szerintem – legjobb fotóján is látszik. Azon, amelyet az urnája fölé helyeztek, amikor felravatalozták a Bazilikában. Mikor mesélem el? Majd később. Hosszú...

2010. január 29., este körülbelül 9 óra, BEAC-sportcsarnok. Az ELTE Old Boys játszik a hallgatói csapattal. Látható az ELTE honlapján egy rövid filmösszeállítás a mérkőzésről. Az Old Boys 4:2-re vezet, utolsó percek. Zoli a balhátvéd helyén labdát szerez. Jól látszik, amint fel sem néz, csak puhán előreíveli. A labda hosszan száll a légtérben a fejek felett. Majd megérkezik. Nem túl gyorsan, nem túl lassan, úgy, ahogy kell. Jelen sorok írója – teljesen szabadon – jobbal leveszi, majd balossal (a rosszabbikkal) – ajtó ablak nyitva – fölédurantja. Nem nagyon, pár centivel, de fölé... S ezzel elrontja egy nagy világsztár életének utolsó dokumentált kísérletét, hogy gólpasszt adjon.⁶⁶ Egy zseni, és valaki, aki a középszer és a tehetség közötti skálán valahol az alsó kétharmadban helyezkedik el. Ha jó a jobb láb, nem jó a bal, ha gyors, nem elég kemény, ha kemény, nem elég jól cselez... Nem lehet minden úgy együtt, ahogy a dunai iskola egykori játékosaiiban együtt volt. Akik még azt is képesek rögzíteni, hogy valaki a pálya egy nagyon távoli pontján négy másodperc múlva szabadra fog futni, s arra is képesek, hogy ezt technikailag tökéletesen reagálják le.

Hát, Zoli, ennyit a dunai iskoláról. Vázlatosan. A többit majd odaát. Sokszor eszembe jut: milyen pályák is lehetnek arrafelé? Mert biztosan tudom, hogy vannak. Milyenek ott a futballkörülmények, mennyire zöld a fű, mennyire fehérek a vonalak? Alsóbb osztályokban (szégyenszemre) lyukas-e ott is a háló? Néha azon kapom magam, hogy – túl a hatvanon – egyre nő bennem a kíváncsiság. Még pár hét, s elkezdődik a nagy braziliai seregszemle.⁶⁷ Biztosan tudom, hogy ez sem lesz jobb, mint az előzőek. De azért örülünk neki. Nagyon más, mint amilyent szeretnél, de mégiscsak a *miénk*. De egyszer majd jó lesz. Valahol, valamikor.

JEGYZETEK

- 1 Aranycsapat. Színes magyar dokumentumfilm, 130 perc. Rendezte: Surányi András. Forgalmazó: MOKÉP Rt., 1983.
- 2 Uo.
- 3 Kocsis Sándorról jegyezték fel, hogy még válogatott labdarúgó korában is visszajárt a ferencvárosi grundra, s annyira belefeledkezett a játékba, hogy még az edzésekről is elkésett. Varga Zoltánnal ugyanez volt a helyzet: nemzetközi híru játékosként rendszeresen kijárt a Károlyi-kertbe, vagy a Bástya utcai grundra, hogy „cselt tanuljon” az ott játszó utcai vagányoktól.
- 4 1963-ig a nyugatnémet első osztályú bajnokságot is Oberligának nevezték, ekkor vezették be a ma is használatos „Bundesliga” elnevezést.
- 5 Sebes Gusztáv: Magyar labdarúgás. Sport Kiadó, Budapest, 1955.
- 6 Csanádi Árpád: Labdarúgás. I–II. kötet (Technika-taktika) Harmadik átdolgozott kiadás. Sport Lap- és Könyvkiadó, 1960.
- 7 Aranycsapat [...]
- 8 Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978, 358–359. o.
- 9 Bourdieu, P., i. m. 363. o.
- 10 A kép árnyalása végett hozzá kell tennünk: néha, bizonyos típusú, főleg a szellemileg és idegileg érzékenyebb játékos típusoknál nemcsak a zöld gyepeken dőlt el, hogy kiből lesz futballista, kiből nem, hanem az öltöző, mint „intézmény” is kimondhatta az ítéletet. Borsi-Kálmán Béla: Az ARANYCSAPAT és a KAPITÁNYA. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából. Kortárs Kiadó, Budapest, 2008. 144–149. o.
- 11 Kann, Robert A.: Das Nationalitätenproblem des Habsburgerreiches. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918. Erster Band. Verlag Hermann Böhlau Nachf./Graz-Köln, 1964. 176. o.
- 12 Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. 60. o.
- 13 Landfester, Ulrike: Grundfragen der Ästhetik. Bild–Musik – Sprache – Körper. Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag, 2008. 151. o. In: Bláha, Filip: Frauenkörper im Fokus. Wahrnehmung zwischen Straße und Turnplatz in Prag und Dresden vor dem Ersten Weltkrieg. PL Academic Research, 2011. 37. o.
- 14 Bláha, F. i. m. 38. o.

- 15 The Sokol movement (from the Slavic word for *falcon*) is a youth sport movement and gymnastics organization first founded in Prague in the Czech region of Austria-Hungary in 1862 by Miroslav Tyrš and Jindřich Fügner. Primarily a fitness training center, the Sokol, also through lectures, discussions, and group outings provided what Tyrš viewed as physical, moral, and intellectual training for the nation. In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Sokol>. Letöltés: 2014. 05. 01. A későbbiek során a Sokolmozgalom a többi szláv országban is gyökeret eresztett, s a pánszlávizmus bizony értelmű színvonalává vált.
- 16 Ezekben az években még nem épültek meg Prága nagy stadionjai, a bemutatók a közvetlenül erre a célra kialakított parkokban, sík tereken történtek.
- 17 Bláha, F., i. m. 38. o.
- 18 Uo.
- 19 A cseh nemzeti történelem fordulópontjai voltak ezek, nagy uralkodók életéből vett jelenetek (Jiří Poděbrad), s nem utolsósorban az 1620-as fehéregyei tragédia.
- 20 Bláha, F., i. m. 38. o.
- 21 Hadas Miklós: *A modern férfi születése. Helikon Kiadó, Budapest, 2003.* 302. o.
- 22 Hadas M., i. m. 302. o. Nemzeti Sport, 1908. november 1-i tudósítása a magyar-osztrák mérkőzésről.
- 23 Uo. 302–303. o.
- 24 Nemzeti Sport, 1922. november 26. In: Hadas M., i. m. 302–303. o.
- 25 „Bárkitől ki lehetett kapni, voltak ellenfelek, ilyen-olyanok, de az „ellenfél” mindig is csak a magyar válogatottnak volt. Tőlük nem volt szabad kikapni.” Filip Bláha szóbeli közlése, 2014.
- 26 Hadas M., i. m. 309. o.
- 27 Schlosser Imre: *Fél évszázad a futballpályán 1906–1956.* Sport Lap- és Könyvkiadó, 1958.
- 28 Uo. 17–18. o.
- 29 <http://hu.wikipedia.org/wiki/Innsbruck>
- 30 Jelen tanulmány szövegének egy része „A rongy-labda virtuózai” címmel már megjelent a Magyar Nemzet 2010. július 20-i hétfői magazinjában az aznap Dél-Afrikában megrendezett világbajnoki döntő beharangozó cikkéknél. A mérkőzést a spanyol labdarúgó-válogatott 1:0 arányban megnyerte.
- 31 Tóth István (Kötce) szóbeli közlése, 1980-as évek, magnófelvétel. Tóth István a család Budapestre kerülésével (kb. 1908) a Mester utcai grundon tanult meg futballozni, innen került – nagy tehetségként – a Ferencváros serdülőcsapatába. Mentora (a névazonosság miatt is) Tóth (Potya) István volt, a legendás válogatott labdarúgó.
- 32 „Hja, sportszerűnek kell lenni.”
- 33 Schlosser I., i. m. 5. o
- 34 Puskás Ferenc. Egy legenda életre kel. Portréfilm. Rendezte: Dobor Dezső. A Go-Film Kft. és a Puskás Marketing Kft. koprodukciója, 1997.
- Puskás Ferenc [...]
- 36 Borsi-Kálmán B., i. m. 127. o.
- 37 Orth György (1901–1962): az Erzsébetvárosban kezdte pályafutását, majd 15 évesen az MTK-ban folytatta. Korai sérülése miatt visszavonult és külföldön edzősködött.
- 38 Braun József [Csibi] (1901–1943): 27-szeres válogatott jobbszélő. A VAC csapatában kezdett játszani, majd az MTK-ba került. Orthhoz hasonlóan sérülés miatt korán abbahagyta a futballt. A keleti fronton Korotec mellett munkaszolgálatosként halt meg.
- 39 Bukovi Márton – Csaknád J. Jenő: *Learn to Play the Hungarian way.* Hungarian Sport Publishing Hous, Budapest, 1954. Jimmy Hogan előszó: „But these would be an unfinished symphony without the names of my graetest pupils – György ORTH and Csibi BRAUN. I discovered them in the Angol Park of Budapest as they were kicking a ball about one afternoon after school. [...] ORTH was the brainiest player I ever coached, and BRAUN was not far behind him.” 7–8. o.
- 40 Hogan egyébként végig úgy gondolta, hogy a skót stílus állt legközelebb az akkori MTK játékhhoz. „Modern hungarian football is based on the old scottish game of years ago 1924-25-26.” Hogan kulcskifejezései voltak: brains, ball control, body-balance, artist with the ball, accurate, precise passing, their goals are scored from finely-engineered attacking movements. In: Bukovi M. – Csaknád J. J., i. m. 7–8. o.
- 41 A világbajnokságok története. Sorozat, Sport 1 TV, 2010. május. Műsorvezető: Kaplár F. József.
- 42 A foci története (History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Futballkultúrák. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 43 A foci története (History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Európa. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 44 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. A brazilok. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 45 Uo.
- 46 A capoeerának keletkezése idején természetesen nem sok köze volt még a tánchoz, s még kevésbé a futballhoz. Az afrikaiaknak 17. századtól kezdődő betelepítésük idején, s utána még nagyon sokáig, tilos volt a fegyverviselés. Az önvédelem képessége, a mások testének „kikerülése” tehát a kényeszerű körülményeknek köszönhető.
- 47 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. A brazilok. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró

- és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 48 Hadas M., i. m. 311. o.
- 49 Uo. Eleinte az MTK játékosainak bő fele, a Fradinak mintegy harmada, negyede zsidó származású. Ez a tény eleve megkérdőjelezi a Fradi eredendően „keresztény” jellegét. 296. o.
- 50 A csehek többsége a környező téglavetőkben dolgozott. In: Dreier, Sascha.: Der Papierene. Das Leben des Fußballstars Matthias Sindelar. Band 1. 1903-1933. Graphic Novel. Ueberreuter, Wien 2009. Sindelart vékony testalkata miatt „papírembernek” (der Papierene) nevezték.
- 51 „Die Verhältnisse, in denen „Motztl“, so der neue Spitzname Sindelars, aufwuchs, waren dementsprechend bescheiden. In Wien begann Sindelar bald gemeinsam mit anderen Arbeiterkindern dem „Fetzenladerl“ (einem aus Stoffresten genähten Ball) auf der „Gstätten“ (Wiener Bezeichnung für verwilderten Platz) hinterherzujagen und fiel bereits früh ob seiner auf, mit denen er seine Mitspieler oft ins Leere laufen ließ. Fußball bildete zu jener Zeit nicht nur eine Ablenkungsmöglichkeit vom Alltag, sondern für Arbeiterkinder auch eine der wenigen Aufstiegsmöglichkeiten.” In: http://de.wikipedia.org/wiki/Matthias_Sindelar
- 52 Uo.
- 53 Vittorio Pozzo ügynökei segítségével lekenyerezte a játékvezetőt. A megbízást Pozzo feltehetően Mussolinótól kapta, aki, bár nem szerette igazán a futballt, nagy propagandalehetőséget látott benne. Az estet követően vége szakadt Pozzo és Hugo Meisl sporttörténelmi barátságának.
- 54 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Európa. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 55 „Den größten Einfluss auf die Spielweise des Mittelstürmers hatten jedoch die ungarischen Brüder Jenő und Kálmán Konrád.” In: http://de.wikipedia.org/wiki/Matthias_Sindelar
- 56 http://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%A1lm%C3%A1n_Konr%C3%A1d
- 57 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Európa. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 58 A világbajnokságok története. Sorozat, Sport 1 TV, 2010. május-június. Műsorvezető: Kaplár F. József.
- 59 A valódi helyzet ennél némileg bonyolultabb. Az egyvédős felállást az 1-1-2-7-es felállás követte, ahol már volt két „fedezet”, azaz „half” ahol már két védő söprögetett, ezután jött az 1-2-1-7, ahol az egyik halfból védőt csináltak (a csatárok tudása fejlődött?). Aztán jött az 1-2-2-6-os rendszer, amit Magyarországon talán nem is játszottak, majd a „piramis felállás”, az 1-2-3-5, amit viszont hosszú ideig: az 1938-as ezüstérmes csapat is ezt játszott a Bíróval és Polgárral, mint két védővel. Már a modern korba nyúlik a WM-rendszer, Herbert Chapmannek, az Arsenal edzőjének találmánya, amelyben a „középfedezetet” („centerhalf”) hátravonta védőnek. In: Hadas M., i. m. 308-311. o.
- 60 A kézirat lezárásának időpontja 2014. május 10.
- 61 <http://magyarfutballakademia.hu/tartalom/sportagikepzes>
- 62 http://www.pfla.hu/downloads/dokumentumok/PFLA_Pedagogiai_Program_2013.pdf
- 63 Hadas M., i. m. 311. o.
- 64 Borsi-Kálmán Béla, történész, egyetemi tanár.
- 65 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Futballkultúrák. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 66 Mindeddig nem regisztrált sporttörténelmi tény: Varga Zoltán halála 2010. április 9-én (pénteken) következett be. Az ELTE Old Boysnak a következő hét végén meghívása volt Nagyállóba egy jubileumi tornára. A város sporttársadalma nagy várakozással tekintett a mérkőzések elé. A halálesetet követően a csapat nem utazott el.
- 67 A kézirat lezárásának időpontja: 2014. május 10.

A lengyel történelem a huszadik században

Lengyelország a Szovjetunió és Németország „életterében” 1914–1945

A lengyel történelem izgalmas és sorsdöntő szakasza az első világháború kezdetétől az 1950-es évek kezdetéig terjedő időszak, lényegében az első nagy világháborútól a második világháborút lezáró évekig tartott. Az első világháború előtt már világossá vált, hogy a három részre szakított lengyel területeknek valamilyen önálló állami formában kell egyesülni. A kérdés csak az volt, hogy az egykori lengyel államot egymás közt felosztó három szomszédos hatalom – Német- és Oroszország, valamint a Habsburg Monarchia – közül melyik lesz olyan erős, hogy a maga jogára alatt egyesítsen mindent, illetve milyen kompromisszummal történik az új állam kialakítása. Az első világháború keleti frontja a lengyelek lakta vidékeken zajlott, a hadiszerecénstől függően hol a német, hol az orosz vagy az osztrák elképzelések kerültek előtérbe, ezeknek próbálták megnyerni a hazai és a külföldi lengyel politikai formációkat. Arra senki sem figyelte, hogy mindhárom hatalom hadseregében – nem csekély létszámban – lengyelek is harcoltak, sőt az első világháború utolsó évében már a nyugati fronton is megjelent egy – a belga, francia és angol területeken élő lengyel emigrációból és hadifoglyokból toborzott – lengyel hadsereg, melynek parancsnoka Haller tábornok lett. Az önállóság eszméjét a párizsi lengyel Nemzeti Tanács és a hazai földön működő, József Piłsudski tábornok vezette politikai és katonai erő ápolta, akik 1918. november 11-én – a központi hatalmak teljes veresége után – bevonultak Varsóba és újjászervezték a lengyel államot. Az első világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések garantálták az új Lengyel Köztársaság függetlenségét, határait, bár a keleti határt az ún. Curzon-vonal mentén állapították meg, de ez csak fikció maradt, hiszen ezért kemény harcokat kellett vívni Szovjet-Oroszországgal, feszültség maradt az ekkor önállóvá vált baltikumi országokkal, főleg Litvániával is. Az országot gazdaságilag és politikailag is egyesíteni kellett, de a nyugat felé törekvő Szovjet-Oroszország és az 1920-as évek közepétől egyre erősödő Németország árnyékában. Lengyelországra a piacot kereső német gazdaság és az állandó ideológiai nyomást képviselő bolsevik hatalom fenyegetése vetült árnyékként. A lengyel–német viszonyt bonyolította, hogy – nemcsak Lengyelország esetében – a világháborút lezáró békeszerződés az államhatárok meghatározásánál az esetek többségében a rossz döntések sorozatának lenyomata. Ezeket a hibákat ugyan államközi szerződésekkel lehetett – ideig-óráig – „kiegyenlíteni”, de végleges megoldást nem lehetett teremteni. A német–lengyel feszültségek Hitler hatalomra kerülése után csak éleződtek, s végül 1939. szeptember elsején kirobbantották a második világháborút.

Az 1930-as évek második felében erőteljesen kirajzolódott a hitleri Németország terjeszkedő és katonai erőre támaszkodó külpolitikája, amely nemcsak a párizsi békeszerződések revízióját vette célba, hanem előbb visszavette az elvesztett német területeket nyugaton, majd keleti irányban felszámolta Ausztriát, Csehszlovákiát, 1939 tavaszától pedig Lengyelországot ellen fordult. A két ellentétesnek tűnő, de sok vonásban nagyon is hasonló ideológia, a nemzeti szocializmus és a bolsevizmus, hamarosan – igaz, csak behatárolt időre – egymásra talált, aminek nem csupán egy békeszerződés (1939. augusztus 23.) lett a kifejezője, de a két ideológiát képviselő hatalom néhány hét alatt egymás között felosztotta Lengyelországot. Igaz, másfél év múlva már egymás ellen fordultak, ennek

következtében a pusztító háború több milliós emberáldozat árán felszámolta a fasiszta Német Birodalmat, s közben – csakúgy mint az első világháború idején – rommá vált Lengyelország. Ezen időszakban nemcsak a német hadsereg kegyetlenkedett a lengyelekkel szemben, a szovjetek sem voltak különbek náluk. Ez nemcsak a lengyel polgári lakosság Szibériába történt kitelepítésében, a módszeres megtorlásokban, de a lengyel nemzeti ellenállás – ez a németek ellen is irányult – kegyetlen vérbefojtásában is megnyilvánult. A szovjethatalomnak a lengyelek ellen történő brutális fellépésének „csúcsa” a katyíni tömeggyilkosság, amikor 1940. április első napjaiban – ma még pontosan meghatározatlan létszámú – feltehetően húszezer lengyel tisztet végeztek ki és földeltek el a Katyń melletti erdőben. Többségük tartalékos tiszt volt, így a lengyel értelmiség talán legértékesebb ifjú és középkorú szakember gárdáját semmisítették meg. Erre a tisztikarra épült volna fel a szövetségesek keleti frontjain harcoló lengyel hadsereg, akiknek holléte 1941/1942-ben az ideiglenes lengyel kormány és Moszkva lassan haladó tárgyalásainak egyik központi témája lett. Amikor 1943 januárjában a szovjet területeket megszálló német katonaság véletlenül megtalálta a tömegsírokat, valódi világbotrány keletkezett. Moszkva tagadott, Berlin látványosan – nemzetközi orvosi bizottság jelenlétében feltárta a sírok egy részét – bizonyított. A szovjet–lengyel kapcsolatok mélypontra kerültek. (Néhány hónap múlva, amikor e térség ismét szovjet katonai ellenőrzés alá került, Moszkva újabb feltárást rendelve el, a németeket vádolta meg a tömeggyilkossággal.)

Az biztos, hogy Katyń kérdése az 1990-es évek legelejéig „tabutéma” lett a szovjet–lengyel viszonyban, és a Szovjetunió és a szocialista államok kapcsolataiban az ún. „német verzió” maradt életben, annak ellenére, hogy az 1980-as évek elejétől lengyel földön egyre több „katyíni keresztet” állítottak a lengyel templomokban, s a hősi halottak emléktábláira is felvették a feltehetően itt kivégzettek neveit. E szörnyű tömeggyilkosságról nyugaton már az 1950-es évektől emlékiratok, történeti feldolgozások sora látott nyomdai napvilágot, ezek lengyel területen illegálisan az 1970-es, nyíltan az 1980-as évektől jelentek meg.

1944 nyarától a szovjet hadsereg fokozatosan elfoglalta Lengyelország területét, 1945 után „felépítette” a szocialista lengyel államot. Az új hatalom – mint nálunk – kegyetlenül fellépet a lengyel nemzeti öntudatra épült polgári irányzatokkal szemben, üldözött mindent, ami ellentmondott a kommunista ideológiával. Németh István kitűnő könyve a két világháború közti nagy korszakot öleli fel: a könyv első fele történeti leírás, a második része dokumentumgyűjtemény. Ez utóbbi annál fontosabb, hiszen teljes terjedelemben közöl nemzetközi szerződéseket, német forrásból vett dokumentumokat, amelyekből leginkább csak idéztek vagy tartalmi kivonatot közöltek. A dokumentumok között szerepelnek a korabeli sajtóban megjelent közlemények, politikai értékelések. Ez a dokumentumsorozat az első világháború első éveiben kiadott bécsi, berlini és moszkvai, a lengyel államiság helyreállítására vonatkozó hivatalos állásfoglalásokkal, külpolitikai tervezetekkel kezdődik, de itt szerepelnek az első világháborút lezáró szerződések, nemzetközi egyezmények stb. A kötetet biográfiai mutató és gazdag irodalomjegyzék zárja.

A könyv több feladatot teljesít: kiváló oktatási segédlet és tartalmas olvasmány e témakörben még járatlan olvasók számára.

(Németh István: Katyń, 1940. Lengyelország a Szovjetunió és Németország „életterében” (1914–1945). Összegzés és dokumentumok. L’Harmattan, Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2013, 338 p.)

Juan José Morales¹

II. Fülöp és a spanyol birodalom

Hugh Thomas: World without End. The Global Empire of Philip II (Penguin Books Ltd, 2014, 496 oldal) című könyvének bemutatása

A három-négy évszázadon át fennálló spanyol birodalom a földkerekség hatalmas területeit foglalta magában. A terjeszkedés korai szakaszában még maga Spanyolország is kialakulófélben volt. Az Ibériai-félsziget kisebb-nagyobb királyságai fokozatosan egyesültek egyetlen korona uralma alatt, miközben óriási társadalmi, vallási és gazdasági átalakulás is lezajlott. Ilyen komplex folyamatok helyes megértése nagy körültekintést követel. A probléma itt nem a dokumentumok hiányában, hanem épp ellenkezőleg, az írott források óriási mennyiségében rejlik.

Akár külön, önálló témakörnek is tekinthetnénk azt a problémát, hogy hogyan érzékelt Spanyolországot és a spanyol birodalmat a külvilág. Az angolszász világban a Spanyolország, a hatalma csúcsán levő félelmetes ellenség által jelentett fenyegetés miatt érthető módon negatív felhangok kapcsolódtak a spanyol birodalomhoz. Hogy végül ez lett a „hagyományos bölcsesség”, ami egészen a közelmúltig tartotta magát, az összefüggésben áll azzal is, hogy a későbbi angolszász dominancia és sikerek indokolásához és magyarázatához sokszor a hanyatló Spanyolországot használták fel ellenpéldaként.

---

¹ Juan José Morales a *Compromiso Empresarial* című spanyol folyóirat munkatársa, a hongkongi Spanyol Kereskedelmi Kamara korábbi elnöke. A Hongkongi Egyetemen szerzett diplomát nemzetközi és közügyekből, emellett nemzetközi kapcsolatokat hallgatott a Pekingi Egyetemen.

A nyugati populáris kultúrában – az operalibrettóktól kezdve a hollywoodi filmekig – II. Fülöp spanyol királyt előszeretettel ábrázolták szörnyetegként. Ezzel a szemlélettel szemben nincs hiány az olyan, különböző nyelveken íródott könyvekben, amelyek tudományos igénygel foglalkoznak a Spanyol Birodalommal és II. Fülöppel, bár ezek többnyire a szakmai köröknek szóló munkák. Közülük még ma is kiemelkedik Fernand Braudel *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában (La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II, 1949)* című könyve. Angol nyelvterületen a kiváló történész, John H. Elliot vetette meg a birodalmi Spanyolországról szóló komolyabb tanulmányok alapjait, s hozzá csatlakozott az utóbbi időben (egyedülként) Felipe Fernández-Armesto spanyol származású brit történész. Talán a legjobb angol nyelvű életrajz még mindig Peter Pierson *Philip II of Spain (II. Fülöp spanyol király, 1975)* című könyve. Bár már régóta csak antikváriumokban lehet beszerezni, a könyv figyelemre méltó a források rendkívül alapos ismerete és a könyv alanyának a történelmi kontextusban való elhelyezése miatt. Az azonban sokat elárul, hogy a spanyol történészek által írt számos kivételes mű közül gyakorlatilag egyet se fordítottak le angolra, még a terület olyan tekintélyes szakértőinek munkáit sem, mint a néhai Manuel Fernández Álvarez professzor vagy Francisco Morales Padrón.

Hugh Thomas, aki méltán számít ismertnek az 1960-as évek elején megjelent *The Spanish Civil War (A spanyol polgárháború)* című munkájáért, a közelmúltban írt egy könyvsorozatot a spanyol birodalomról. A Thomas által alkalmazott megközelítés a színes személyiségek, a sok kaland – ezen a területen a téma valósággal kimeríthetetlen – és néhány reflexió hagyományos keveréke. *A World without End. The*

Global Empire of Philip II, a trilógia nemrégiben megjelent harmadik kötete az utolsó hódítások történetét is elmeséli, kezdve az 1540-es évekkel és II. Fülöp uralkodásának kezdetével – mint tudjuk, Fülöp azután vette át a birodalom irányítását, hogy apja, V. Károly császár 1556-ban lemondott a trónról – 1598-ban bekövetkezett haláláig, amikor az expanzió megtorpant. Ebben az időszakban a konkvisztátorokat felváltották a történet új főszereplői, azaz a telepések és az bürokraták (alkirályok, kormányzók, püspökök és szerzetesek). Hugh Thomas-nak – aki maga is angol lord, barátai között pedig spanyol arisztokraták is akadnak – jó érzéke van ahhoz, hogy a múlt grandjait és *hidalgóit* bemutassa, bár igyekezete néha zátonyra fut a családfák iránt tanúsított túlzott figyelem miatt.

A könyv érdeme viszont, hogy Thomas feltárja a birodalom legsajátosabb vonásait. Ez volt az első olyan globális birodalom az újkor történetében, ahol – a könyvnyomtatás feltalálása után – az írott szó valóban döntő szerepet játszott. A spanyolok úttörők voltak, új óceánokra hajóztak és ismeretlen földekkel találkoztak, amelyeket ők fedeztek és térképeztek fel elsőként. Semmi sem készítette fel őket az eltérő kultúrákkal és a számtalan egzotikus néppel való találkozássra. A spanyolok átadták a saját kultúrájukat, vallásukat és intézményeiket, és keveredtek az őslakosokkal. Sok filozófiai mű íródott az indiánok védelmében, így például Francisco de Vitoria művei, amelyeket a modern nemzetközi jog alapművei között tartanak számon.

Hugh Thomas úgy mutatja be II. Fülöpöt, mint „felvilágosult despotát” és „bürokrata uralkodót”. Fülöpnek volt talán a legnagyobb könyvtára Európában, egyetemi előadásokra járt és igényes műértő volt. Támogatta Tizianót és gyűjtötte a nagy Hieronymus Bosch, Joachim Patinir, illetve Van der Weyden remekműveit, melyeknek ma a Museo del Prado ad otthont.

A hatalmas és rettegett II. Fülöp ugyanakkor egy hétköznapi ember hiányosságaival és hibáival rendelkezett. Leghűségesebb és leghozzáértőbb követőit mellőzve gyakran

olyanokba fektette a bizalmát, akik azt nem érdemelték ki. Túlságosan büszke ember volt és legsúlyosabb baklövésai – mint például az Armada pusztulása és a németalföldi válság helytelen kezelése – a túlzott önbizalmának voltak köszönhetőek. Családszerető ember volt, akinek levelei tanúskodnak a lányai iránt érzett szeretetéről. Minden királysága közül II. Fülöp leginkább Kasztíliában érezte otthon magát, és csodálta az ottani emberek őszinte természetét. A kasztíliaiak viszont gyűlöltek őt, mert nekik kellett viselni a végtelen háborúk és az egyre emelkedő adók minden terhét...

***

Ahogy Richard L. Kagan kifejtette *Students and Society in Early Modern Spain (Diákok és társadalom a koraiújkorai Spanyolországban, 1974)* című tanulmányában, a 16. század folyamán Európa valóságos „oktatási forradalmon” ment keresztül. A művelt, illetve különösképp az egyetemi végzettséggel rendelkező férfiak száma hirtelen és példa nélküli módon megnőtt – de sehol sem olyan mértékben, mint Spanyolországban, ahol eredetileg azt szánták a feladatukul, hogy kielégítsék az újonnan létrejött nemzetállam adminisztratív igényeit, illetve, hogy idővel ők irányítsák a közigazgatást a birodalom tengerentúli tartományaiban.

„Az Aranykor spanyoljai összességében nem kevesebb, mint negyven egyetemet alapítottak vagy szerveztek újjá; és nemcsak Spanyolországban, hanem a spanyolok által ellenőrzött európai területeken is. Ez pedig olyan fegyvertény, amit más európai országok nem tudtak utánozni.”

Bár a fellendülés hatásai viszonylag rövid életűek lesznek, 1600-ra Kasztília volt talán a legjobban képzett európai királyság.

A konkvisztátorok többnyire írástudóak voltak. Egy összecukható asztal és egy összecukható szék szinte elengedhetetlen része volt a személyes felszerelésüknek – még a legkisebb expedíció esetében is, ami mélyen

behatolt az őserdőbe vagy az égbe nyúló hegyek közé –, mert rögzíteniük kellett a tetteiket, és jelentést kellett írniuk az udvarnak, hogy megkaphassák az elismerést és jutalmat. A „Conquista” nem hivatalos, hanem a korona engedélye alapján indított magánfinanszírozású vállalkozás volt. Az igazságszolgáltatás is a helyszínen történt, de írásban és a spanyol jog szerint. Amint letelepedésre alkalmas helyet találtak, a spanyolok várost alapítottak, városi tanáccsal és bírósággal. A hódítások és felfedezések kora utat engedett a dokumentumok tömkelegének, a krónikák, szerződések, számlák, bírósági jegyzőkönyvek, levelezés és feljegyzések tengerének, ami ma a spanyol levéltárakat megtölti.

Az eredmény egy nehézkes bürokrácia kialakulása volt. Bár időnként hasznos eszköz az egyéni ambíciók semlegesítésére, a bürokrácia egyben a stagnálás oka is lehet. Ahogy azt egy nápolyi alkirály epésen megjegyezte a Madridból érkező utasításokkal kapcsolatban:

„Amikor valaki biztosan tudja, hogy eljön érte a Kaszás, akkor kérnie kellene, hogy a Halált Spanyolországból küldjék, mert akkor soha nem érkezne meg.”

A konkvisztádorok motivációja egyszerű volt: javítani akarták saját társadalmi és gazdasági pozíciójukat. Tevékenységükben a vallásos gondolkodásmód és a harcos szellem is komoly szerepet játszott, vállalkozásaiknak pedig egy irodalmi műfaj, a Spanyolországban akkoriban különösen népszerűnek számító lovagregény kölcsönzött sajátos karaktert. (Patagónia és Kalifornia például eredetileg kitalált, lovagregénybeli helynevek voltak.)

***

A *World Without End* nagy részét szerzője az ázsiai spanyol terjeszkedés történetének szenteli, ami egy manilai hídfőállásból indult ki. A Kínával folytatott kereskedelem keretében luxustermékeket szállítottak a spanyol-amerikai arisztokrácia tagjainak, amiért az Amerikában kitermelt ezüsttel fizettek. Az első Kínába

indított hivatalos spanyol expedíció 1575 júliusában érte el Fucsou városát. Az expedíció tagjait Fucsien tartomány kormányzója, Lin Jao-hiu fogadta, aki a szokásos kínai diplomácia szellemében udvarias szavakkal, de hűvösen fogadta a vendégeket.

Sajnálatos módon a szerző olyan levéltári anyagot választott ki és elemez, amely egy kormányzó és egy jezsuita machinációiról szól, akiknek célja az volt, hogy rávegyék az uralkodót Kína megtámadására. Ezek a nevenséges „tervek” azonban – tekintet nélkül arra, hogy mennyi levéltári anyag maradt fenn róluk – nem érdemelnének többet egy lábjegyzetnél. II. Fülöp utasításai egyértelműek voltak arra vonatkozólag, hogy tartsanak fenn jó kapcsolatokat Kínával:

„Ami pedig Kína meghódítását illeti, amire Ön szerint nekünk most vállalkoznunk kellene, a mi véleményünk az, hogy ez nem a legjobb alkalom arra, hogy megvitassuk a kérdést. Sőt, inkább arra kellene törekedni, hogy jó barátok legyünk a kínaiakkal. Ne szövetekezzen tehát az említett kínaiak kalóz ellenségeivel, és ne adjon nekik [a kínaiaknak] okot arra sem, hogy ellenséges érzületekkel viseltesse nek irántunk.”

Úgy tűnik, hogy Thomas tévesen fordította a fenti passzust, így nála a kalózok szövetségei, nem pedig (mint az eredetiben) ellenségei a kínaiaknak. A könyv meglehetősen sok ilyen pontatlanságot tartalmaz, például egyes városok, falvak, illetve az emberek szülőhelye hol egyik, hol másik tartományban található. Ezek olyan hibák, amiket észre kellett volna venni a könyv kiadása előtt.

Az első hivatalos expedíciót egyébként Miguel de Luarda, egy veterán katona, és Martin de Rada barát, a matematikus és csillagász vezette (utóbbi sokáig élt Új-Spanyolországban és jól ismerte az otomi nyelvet). Mindkét spanyol, a katona és a szerzetes is vásárolt könyveket Kínában, és kellemesen meglepődtek azon, hogy mennyire olcsók. Az ő jelentéseik és más korai spanyol és portugál beszámolók alapján Juan González de

Mendoza megírta a *Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del gran reyno de la China (A hatalmas Kínai Királyság és valóságának, szokásainak története)* című könyvét, amelynek első kiadása 1585-ben jelent meg Rómában, ezután pedig hamar lefordították a nagyobb európai nyelvekre. Hugh Thomas is megemlíti, hogy Mendoza könyve ötven éven át igazi bestseller volt, valójában azonban sokkal többről van szó. Első alkalommal jutott el számottevő mennyiségű információ Kínáról Nyugatra. Kína kedvező fényben tűnt fel, olyan városi civilizációként, ami szem előtt tartja az elért eredményeit, és szívében viseli az oktatás kérdését. A könyvben voltak leírások az iskolákról és kórházakról, a kereskedelemről és az életmódról is.

Az első, Kínát ábrázoló nyugati térképet 1584-ben tette közzé (Cum Privilegio Imperatoris) Abraham Ortelius.² A térkép a szintén a király szolgálatában álló portugál földrajztudós, Luis Jorge de Barbuda munkáján alapult. A Nagy Fal és a jelentősebb folyók mellett tizenöt tartomány neve azonosítható rajta. A térkép hátoldalára nyomtatták az első Európába eljutott kínai írásjeleket, amelyek Bernardino de Escalante testvér leveleiből származnak.

1592-ben egy másik Manilában dolgozó spanyol szerzetes, Juan Cobo volt az, aki először fordított le egy kínai szöveget – egy konfucianus primert – európai nyelvre (kasztiliai spanyolra). Ugyanő volt az, aki először lefordította az európai tudomány összefoglalóját (a Si Lu-t) kínaira.

***

Az első találkozás Spanyolország és Amerika között olyan sok emberáldozatot követelt, amelynek pontos mértéke még ma sem teljesen ismert. Milliók pusztultak el az európai járványok miatt, amelyek ellen a bennszülött lakosság nem rendelkezett immunitással.

2 A térkép megtekinthető egyebek között a *China in European Maps: A Library Special Collection* című kötetben is (összeállította és szerkesztette: Min-min Chang).

Tagadhatatlanok a visszaélések és a kizsákmányolás; szemtanúk és kortársak által papírra vetett beszámolók álltak akkor és állnak ma is rendelkezésre, amiket mindenki elolvashatott és elolvashat. Montezuma, Atahualpa és Tupac Amaru meggyilkolásáról a spanyol nyelvű világ összes iskolájában tanulnak a diákok. Ugyanezekben az osztálytermekben ma is tanítják Alonso de Ercilla, Inca Garcilaso és Juana Ines de la Cruz nővér írásait, bár arra már nem feltétlenül emlékeznek vagy nem kérdezik meg, hogy melyik nép gyermekei voltak a szerzőik.

Mexikóban már 1535-ben működött egy nyomda. Az első mexikói könyvkereskedő egyik feljegyzéséből kiderül, hogy számos példány volt raktáron Fernando de Rojas *La Celestinájából*, a spanyol irodalom egyik korai klasszikusából (egy szerelmi történetből, ami egyszerűs mind a társadalmi erkölcsök maró kritikájával is szolgált). 1605-ben a *Don Quijote* első kiadásának sok példányát szállították Peruba hajóval.

(*The Asian Review of Books*)

Dermot Meleady³

1914 nyara az ír függetlenség küszöbén

Prológus

Isaac Butt (1813–1879) és Charles Stewart Parnell (1846–1891), az Írország függetlenségéért folytatott politikai küzdelem két jeles alakja már nem érthette meg 1914 kora nyarat, amikor a főként katolikusokból álló ír nacionalista közösség tagjai tanúi lehettek a Home Rule-ért, azaz a szigetország önkormányzatát biztosító törvény megszületéséért folytatott negyvenéves harc sikerének. H. H. Asquith liberális kormánya a John Redmond által vezetett Ír Parlamenti Párttal szövetségben elérte, hogy elfogadják a harmadik Home Rule törvényt, amit május 25-

3 Dermot Meleady John Redmond életrajzának szerzője. A könyv első kötete *Redmond: The Parnellite* (Cork University Press, 2008), a második *John Redmond: The National Leader* (Merrion, 2013) címmel jelent meg.

én harmadszor is megszavazott⁴ a brit parlament Alsóháza. A Home Rule rendelkezett a dublini székhelyű önálló parlament és felelős kormány létrehozásáról, hogy azok (a Westminster felügyelete alatt) irányítsák az ír belügyeket. Most már csak a király aláírása hiányzott ahhoz, hogy a törvény életbe léphessen.

A *Freeman's Journal*, az Ír Párt lapja „Írország diadalának napjaként” üdvözölte az eseményt. Gratuláló üzenetek százai érkeztek Írországból éppúgy, mint az egyesült államokbeli, ausztráliai és új-zélandi ír diaszpóra tagjaitól. Ám a diadal egy súlyos, Írország második fontos közösségének a Home Rule-hoz való hozzáállásából eredő problémát is rejtett magában. A brit uralom fennmaradásában érdekelt, északkelet-írországi, főként protestáns vallású Ulster unionistáinak feltett szándéka volt, hogy ellenállnak a Home Rule-nak, és ellenszegülnek a katolikus ír nacionalista többségű dublini parlament szándékainak. Céljaikat Londonból az akkor épp ellenzékben levő brit Konzervatív Párt (a tory-k) támogatták.

Közülük 1912 szeptemberében félmillió férfi és nő írta alá az Ulster-i Ünnepeles Liga és Szövetség (Ulster's Solemn League and Covenant) című petíciót, tömeges és békés demonstráció-jaként annak az brit unionista akarathoz, hogy nem fogadják el Dublin fennhatóságát. Ennek ellenére Asquith kifejezésre juttatta, hogy a dublini kormány folytatni fogja a munkát egy Írország egészére kiterjedő Home Rule megalkotásával. Az unionisták válaszul azzal fenyegetőztek, hogy szükség esetén akár erőszakkal is ellenállnak minden olyan kísérletnek, amelynek az a célja, hogy egy ilyen törvényt rájuk kényszerítsenek.

1913 elejétől Ulster városaiban és vidéki közösségeiben is kezdtek megjelenni egy új fegyveres szervezet, az Ulsteri Önkéntes Erő (Ulster Volunteer Force, UVF) egységei. A szervezet minden társadalmi osztályból igyekezett újon-

cokat toborozni a tagjai közé. Az UVF tagjainak kiképzettségi foka magas volt ugyan, de fegyverek még nem voltak. A fegyverutánszatokkal parádézó tagok látványa megvetést váltott ki a nacionalistákból, akik játékkatonáknak nevezték az UVF aktivistáit. A nacionalista sajtó se kímélte az unionistákat; a *Freeman's Journal* például (az *Ulster* és a *hysteria* szavak összevonásával) megalkotta az „Ulsteria” kifejezést.

1913 őszén a vezető liberálisok és egyes konzervatívok tárgyalni kezdtek egy Ulsterrel kapcsolatos kompromisszum lehetőségéről. Az Asquith-tel folytatott titkos tárgyalásokon Sir Edward Carson⁵ és Andrew Bonar Law tory politikus követelte, hogy – cserébe a hozzájárulásukért a nacionalista Írországnak adott Home Rule-hoz – vegyenek ki a törvény hatálya alól egy (pontosan még meg nem határozott) területet, amelybe beletartozott volna az „unionista Ulster”. Március elején az Ulsterben tapasztalható „akut széthúzásra, illetve a zavarások kitörésének veszélyére” való tekintettel Asquith engedményt jelentett be: hozzájárulnak, hogy Ulster minden megyéje népszavazással döntsön arról, hogy kivonja-e magát a Home Rule hatálya alól. A kizárás időtartama hat év lett volna, s ennek az időszaknak a végén a megyére automatikusan kiterjedt volna a Home Rule hatálya. Carson és munkatársai azonnal elutasították a javaslatot. Carson úgy vélte, hogy ez nem lenne más, mint „halálos ítéletet, az ítélet végrehajtásának hat évre történő elhalasztásával”.

Asquith márciusi javaslata után két olyan esemény is történt, ami jelentősen segítette az ulsteri unionistákat. Az első az volt, hogy a brit hadsereg Curragh-nál állomásozó tisztjei világossá tették: készek megtagadni a parancsot, ha arra utasítják őket, hogy vonuljanak Ulster ellen és törjék le a Home Rule-lal szembeni ellenállást. Időközben az UVF is felfegyverkezett. A szervezetnek 1913 végén már majdnem 80.000 tagja volt, de még mindig nem rendelkezett számottevő fegyverzetrel. Bár 1913 decembere óta törvény tiltotta a fegyverek behozatalát Írországba, április végén a sötétség leple alatt Larne-nál és két másik ulsteri kikötőben egy hajórakományi fegyvert (35.000 darab modern puskát és a hozzájuk tartozó lőszer) rakodtak ki az UVF fegyvercsempészei, majd

4 Az Alsóház ezt megelőzően már két alkalommal is megszavazta a törvényt, ám a Lordok Háza nem volt hajlandó annak elfogadására. Az 1911-es Parlamenti Törvény (Parliament Act) értelmében azonban a Lordok csak kétszer tagadhatták meg egy törvényjavaslat elfogadását, így amikor az Alsóház május 25-én harmadszor is megszavazta, ez automatikusan azt jelentette, hogy a törvényt elfogadta a parlament. (Ford.)

5 Az Írországi Unionista Párt vezetője.

szétosztották a fegyvereket a tartományban levő egységeik között. A fentiek együttes hatása lehetetlenné tette egy egész Írországra kiterjedő Home Rule bevezetését anélkül, hogy komoly fegyveres konfliktus törjön ki. Az emberek egyre gyakrabban beszéltek arról, hogy közeleg a polgárháború.

Egy polgárháború katonai összecsapással járt volna a brit állam és az UVF erői között. Ráadásul egy harmadik fegyveres szervezet, az 1913 novemberében Dublinban alapított Ír Önkéntesek (Irish National Volunteers, INV) Írországon belüli jelenléte egy közösségek közötti dimenziót is hozzáadhatott volna egy ilyen konfliktushoz. Az INV megalakulása mögött az Ír Köztársasági Testvériség (Irish Republican Brotherhood, IRB) nevű titkos forradalmi szervezet tagjai álltak. Ennek a szervezetnek az volt a feladata, hogy fegyveres lázadást szervezzen a brit uralom ellen, amikor arra kedvező alkalom adódik. Az Ír Önkénteseket megalapító ideiglenes bizottság harminc tagja közül tizenhárom az IRB tagja volt, és hamarosan további IRB-tagok is csatlakoztak a szervezethez. Ugyanakkor az Önkéntesek kiáltványa hangsúlyozta, hogy a programjuk védekező jellegű, a mozgalom elnökévé pedig olyasvalakit választottak – az ulsteri katolikus tudós, az ír nyelv újjáélesztésén munkálkodó Eoin MacNeill professzor személyében –, aki nem volt az IRB tagja.

Az INV legtöbb újoncának motivációja az volt, hogy erősítsék Redmond pozícióját, illetve hogy támogassák a Home Rule elleni kampánnyal szembesülő Ír Pártot. Az Önkéntesek vezetése tagadta, hogy a szervezet az Ulsteri Önkéntesek közvetlen ellenpólusának tekintené magát. Az utóbbi állítást körülöngelte a nyilvánvaló valótlanság aurája. Néhányan, akik felbátorodtak annak láttán, hogy (unionista) írek fegyvert viselnek a brit kormány szemé láttára, el-eljártak a gondolattal, hogy a két önkéntes erő összefoghat a britek ellen. Patrick Pearse, az INV alapítóinak egyike a *The Coming Revolution (A közelgő forradalom)* című 1913 novemberében megjelent újságcikkében örvendezett, hogy „az orániaiak felfegyverkeztek, mert derék dolog ír kézben

fegyvert látni”. Ezután kifejezte egy fegyveres konfliktus kitörésének lehetősége fölött érzett örömet, mondván: a „vérontás egy tisztító és megszentelő dolog [...]”.

Az első hónapokban csak lassan gyarapodott az INV tagsága. Az Ír Párt vezetői eleinte nem vettek különösebb tudomást a szervezetről, jóllehet a párt soraiból is sokan csatlakoztak hozzá. A curragh-i és lerne-i események hatására azonban májusban és júniusban gyorsan nőtt a tagok száma, és június végén a tagság már nagyjából 250.000 főre rúgott. Több ír kikötőben is partra tettek kisebb fegyverszállítmányokat. Redmond úgy döntött, hogy ideje tenni valamit azért, hogy a mozgalom a nép választott képviselői, azaz az Ír Párt demokratikus ellenőrzése alá kerüljön. Ezért – egy MacNeill-lel folytatott vita után – június 9-én ultimátumot adott ki a sajtón keresztül, melyben követelte, hogy az INV ideiglenes bizottsága vegye fel tagjai közé az Ír Párt huszonöt jelöltjét.

Július: a válság súlyosbodik

A Home Rule bevezetésére vonatkozó irányadó szabályok értelmében a törvény Ulsterre vonatkozó alkalmazását érintő bármiféle változást egy külön módosító törvénybe kellett volna foglalni. Redmond erőteljes nyomására Asquith megígérte, hogy a módosító törvény csak a márciusi javaslatokat (megyei népszavazások és hatéves kizárás – ami Redmond szerint „az engedmények legszélső határa” volt) foglalja majd magában, de ezt Carson és Bonar Law azonnal elutasította.

Eljött a július, és a módosító törvény tervezete, amely tartalmazta az ígért rendelkezéseket, egy héten át a Lordok Háza előtt volt. Miközben a főrendek a javaslat szövegének módosításáról tárgyaltak, folytatódtak a színpalak mögötti egyeztetések annak érdekében, hogy megállapodásra jussanak. Június végén Asquith engedélyezte, hogy Elibank lordja (Lord Murray) kapcsolatba lépjen a két oldal prominens képviselőivel. Murray, miután találkozott Carsonnal és Bonar Law-val, június 30-án Redmondot is magához kérte. Azt mondta neki, hogy a két unionista alig várja a

rendezést, és a Home Rule bevezetését éppúgy elkerülhetetlennek tartotta, mint Ulster „viszonylag rövid időn belül” történő felvételét annak hatálya alá. Murray átadott Redmondnak egy lehetséges kompromisszumot körvonalázó dokumentumot. A terv javaslatot tett egy nagyjából öt ulsteri megyét magába foglaló tömb kizárására. Redmond azt mondta Murray-nek, hogy az álláspontja sem az időtartam, sem a terület kérdését illetően nem változott, de ha „határozott javaslatot” tesznek neki, azt meg fogja fontolni.

Murray július 1-én és 2-án ismét jelentkezett. Újra találkozott Carsonnal és Bonar Law-val, akik nyomatékosan kijelentették, hogy ha a rendezésben megállapodnak, akkor biztosítani fogják, hogy a konzervatív sajtó megadja az „abszolút fair play-t és minden esélyt” az új ír parlamentnek. Egyedül Tyrone kérdése körül alakult ki „teljes patthelyzet”. Tyrone volt a legnagyobb érintett megye, ráadásul itt, ha csak csekély mértékben is, de a nacionalisták voltak többségben. Mindezek után július 2-án Redmond Lord Rothermere (Lord Northcliffe testvére, a *The Times* tulajdonosa) társaságában találkozott Murray-vel. Rothermere elmondta neki, hogy a pontos unionista javaslat az, hogy tartsanak egy népszavazást Antrim, Down (esetleg nacionalista déli fele kihagyásával), Londonderry, Tyrone, Észak- és Közép-Armagh, Észak-Fermanagh illetve Derry City részvételével, és hagyják, hogy a területet döntse el, hogy bekerüljön-e a Home Rule hatálya alá. Redmond erre azt válaszolta, hogy ezek a javaslatok „teljességgel elfogadhatatlanok”.

Ez egy indító javaslat volt annak érdekében, hogy a felosztás megfeleljen a demográfiai realitásoknak, és hogy a lehető legtöbb nacionalista kerüljön a Home Rule területen belülre, illetve a lehető legtöbb unionista azon kívülre. Egy második javaslat is érkezett Thomas Shillingtontól, a prominens ulsteri liberálistól. Ebben mind a kilenc megye kihagyása szerepelt határozatlan időre (erős pénzügyi ösztönzés mellett, hogy mielőbb csatlakozzanak a Home Rule-hoz). Redmond egy július 9-én Asquith-nek küldött jegyzékben azt írta

a javaslatról, hogy „számunkra, még az is teljesen elképzelhetetlen, hogy fontolóra vegyük [...]. Még a pusztá említése is vihart kavarna Írországbán, Ulsteren belül és kívül egyaránt [...], [ami] azonnal lerombolna mindent, és – ha egy pillanatra is hallgatnánk rá – egy csapásra megsemmisítené a hatalmunkat és a pártunkat”.

Redmond és helyettese, John Dillon július elején találkozott Lloyd George-dzsal, a brit pénzügyminiszterrel. Július 10-én T. P. O'Connor⁶ írásban tájékoztatta Redmondot, hogy Lloyd George megerősítette a toryk által kínált területi engedményeket: „miközben Tyrone teljes területét követelik, készek arra, hogy átadják Fermanagh felét és Down déli részét. Lloyd George sem tudott egy Dél-Armagh-ra vonatkozó ajánlatról [...].”

Redmond problémája ezeknek a javaslatoknak az elfogadásával kapcsolatban tükrözte azt a kínos helyzetet, amelyben olyan nacionalista vezetőként találta magát, aki alig kilenc hónappal azelőtt „az ír nemzet megcsonkításaként” elutasított minden, az ország szétválasztásra vonatkozó javaslatot. Amikor 1913 őszén Asquith-nek írt, hangsúlyozta, hogy bármely egyezsére vonatkozó javaslatnak a másik oldalról kell jönnie, és – a helyzetének kényes volta miatt – csak a nacionalista győzelem pillanatában lehet elfogadni, mint a béke érdekében tett nagylelkű gesztust. Redmond számára az a bizonyos kritikus „utolsó pillanat” még nem jött el. Egyetértett Dillonnal abban, hogy ha az unionisták elutasítják az eredeti módosító törvényt, akkor a Home Rule-t be kell iktatni, és – Dillon szavaival élve – csak ekkor lesznek „megközelíthetők egy ésszerű rendezésre” vonatkozó tervvel.

Július 13-án Augustine Birrell is jelen volt, amikor Asquith sikertelenül próbálta meggyőzni a két írt arról, hogy fontolják meg a változtatásokat a Home Rule hatálya alól kihagyandó területtel kapcsolatban. Másnap a Lordok visszaküldték a módosító törvényt általuk átfirt változatát az Alsóházaknak. Az ere-

6 Újságíró, az Ír Párt parlamenti képviselője, aki a liverpooli választókerületből került be a parlamentbe. Több vezető liberálisnak is bizalmasa volt.

deti javaslatot szinte a felismerhetetlenségig megváltoztatták, és így már biztosította mind a kilenc ulsteri megye állandó kihagyását. A két ház között paththelyzet alakult ki, ami tükrözte az ír nacionalisták és az ulsteri unionisták közötti holtponztot.

Július 6-án Redmond és Dillon ismét találkozott Asquith-tel és Birrell-lel. Asquith tájékoztatta őket, hogy Murray-nek nem sikerült nagyobb rugalmasságra bírnia sem Carsont, sem Bonar Law-t. Redmond figyelmeztette Asquith-et, hogy ha a módosító törvény az Alsóház elé kerül, akkor még csak utalnia sem szabad további engedményekre, mert ebben az esetben az Ír Pártnak a törvénytervezet ellen kellene lemondania minden engedményről, még azokról is, amelyekhez talán hozzájárultak volna egy megállapodásos rendezés részeként. Ez egyértelmű elutasítása volt a Lordok módosításainak, és azt jelentette, hogy az eredeti Amending Billt bocsájtják szavazásra.

Miközben ezek az események zajlottak, az utcákon fokozódott a feszültség. Július 6-án az UVF csapatai először vonultak fel igazi puskákkal és szuronyokkal felfegyverkezve Belfastban. Az INV hétvégeente egész Írországbán nagyszabású szemléket tartott; Erskine Childers kapitány Hamburgból kifizott *Asgard* nevű jachtján pedig már úton volt egy nagy szállítmány csempészett fegyver Írország felé. Július 7-én az INV ideiglenes bizottsága megtárgyalta Redmond huszonöt jelöltjének felvételét.

Július 10-én találkoztak az esetleges ulsteri „ideiglenes kormány” tagjai. Az unionisták azzal fenyegetőztek, hogy abban a pillanatban megalapítanak egy ilyen kormányt, amint a Home Rule-t beiktatják. James Craig kapitány azt mondta, hogy a helyzet „olyan sötét, amilyen sötét csak lehet”, és megígérte, hogy egy „nagy jelentőségű nyilatkozatot” fog tenni. Valójában azonban semmi sem történt. Carson Larne-nál zászlót adományozott három UVF-zászlóaljnak, az előttük tartott beszédében pedig – bár buzgón imádkozott a békéért – azt mondta, hogy: „ha nem tudjuk a békét becsülettel elérni, akkor a háborút kell becsülettel

megvívunk”. Minden várakozás ellenére július 12-e mégis csendesen telt el Belfastban. A Lordok Házában Lord Londonderry arról panaszkodott, hogy a kormány politikája két fegyveres táborra osztotta Írországot.

A kormány komoly dilemmával nézett szembe. Miután elviekben felajánlották a kizárást az ulsteri unionistáknak, nem ejthették a módosító törvényt és iktathatták be a Home Rule-t önmagában. Ha viszont Asquith július 20-án benyújtja a Lordok Háza által átfogalmazott Amending Billt az Alsóháznak, akkor az Ír Párt a törvény ellen fog szavazni, ezzel valószínűvé téve a kormány bukását és az új választások kiírását. A közvetlen tárgyalás tűnt az egyetlen kiútnak a zsákutcából.

V. György már korábban is sürgette Asquith-et, hogy ültesse tárgyalóasztalhoz Redmondot és Carsont, de a miniszterelnök akkor még elvetette az ötletet arra hivatkozva, hogy ez túl korai lenne. Asquith most kapcsolatba lépett a két féllel, és arra kérte őket, hogy találkozzanak egy, a Buckingham-palotában rendezendő konferencia keretében. A király lelkesen támogatta az elképzelést, és azt javasolta, hogy James Lowther, az Alsóház elnöke legyen a konferencia levezető elnöke. Válaszul a királyi meghívásra, július 21-én kedden Redmond, Dillon, Asquith és Lloyd George találkozott Carsonnal, James Craig kapitánnyal, Bonar Law-val és Lord Lansdowne-nal. Az uralkodó azzal nyitotta meg a találkozót, hogy kifejezte Írország és az ír nép iránti szimpátiáját. Kijelentette, hogy elképzelhetetlen, hogy ír alattvalóit egy testvérgyilkos harc szélére sodorják olyan „problémák miatt, amelyeket szemmel láthatólag oly könnyű lenne kiigazítani”. A király Isten segítségét kérte a tanácskozás sikeréhez, és a következő szavakkal zárta a beszédét: „Az Önök felelőssége valóban nagy. Az idő pedig rövid [...]”.

Minden résztvevő egyetértett abban, hogy ne vezessenek hivatalos jegyzőkönyvet, így a konferenciáról rendelkezésünkre álló egyetlen beszámoló a Redmond által írt összefoglaló. Carson és unionista társai azzal érveltek, hogy elsőként a határidőt kell megvitatni. Redmond és Dillon ugyanakkor ragaszkodott

ahhoz, hogy először a területi kérdéssel kell foglalkozni, mivel az ezzel kapcsolatos döntés befolyásolhatja a határidőre vonatkozó véleményüket. Végül megállapodtak abban, hogy először a területi kérdést vitatják meg. Carson előadott „egy kidolgozott tervet” Ulster egészének kizárására, és hangsúlyozta, hogy ez kedvezne Írország mielőbbi egyesítésének. Redmond azt válaszolta, hogy Dillon és ő ilyesmit semmilyen körülmények között sem tudnak elfogadni.

Másnap Redmond indítványozta, hogy tárgyalják meg a márciusi javaslatokat, de az unionisták nem akartak ezekről tárgyalni. Asquith kész volt arra, hogy a vitát kimozdítsa a megyehatárok paraméterei körül kialakulni látszó holtpontról, és javasolta, hogy a köz-igazgatási határokat alapul véve osszák fel Ulstert. A konferencia résztvevői egy nagy térkép fölé hajoltak, ami a vallási hovatartozás szerinti megoszlást mutatta a különböző választókerületekben. Redmond elbeszélése szerint hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet mindkét fél számára kielégítő megegyezést kidolgozni. Carson idegenkedett attól, hogy Tyrone bármely részét felvegyék a Home Rule-ba, míg Redmond egyaránt hajthatatlan volt a megye bármely részének kihagyása dolgában. Carson ezután az eredeti követelését módosítva egy hat megyéből álló, egy egységként szavazó tömb kizárását kérte. Páthelyzet alakult ki, de mindannyian elfogadták az elnök javaslatát egy újabb találkozóra vonatkozóan.

Aznap este Asquith levélben számolt be a páthelyzetről bizalmasának, Venetia Stanleynek. Minden, a térképekről és a számokról folytatott vita ugyanoda tért vissza: „az ember különös találékonyságának eme végletekig átkozott teremtményéhez – Tyrone megyéhez. A vita rendkívüli jellegzetessége Redmond és Carson (elvben) teljes egyetértése volt. Mindketten azt mondták: »Vagy egész Tyrone, vagy a halál; de teljesen megértem, hogy Ön miért mondja ugyanezt.« Az elnök persze közbevágott: »Ha mindkét ember azt mondja, hogy neki az egész kell, miért nem vágják félbe?« Egyikük sem akart hallani egy ilyen javaslatról [...]. Semmi sem lehetett volna

barátibb hangvételű vagy, a végkimenetelét tekintve, reménytelenebbül eredménytelenebb [...]. Ritkán éreztem reményvesztettebbnek magam [...] egy kimondhatatlan következményekkel járó zsákutca egy olyan kérdés miatt, amely angol szemmel nézve elképzelhetetlenül kicsinek tűnik, ír szemmel viszont mérhetetlenül nagy. Hát nem igazi tragédia ez?»

A harmadik nap reggelén Carson megújította igényét az egész tartományra, vagy legalábbis a hat „beültetett” megyére vonatkozóan. Mivel ezt nem fogadták el, Asquith tett egy újabb javaslatot: osszák fel Ulstert a parlamenti választókerületei szerint, azzal a megkötéssel, hogy a nacionalista Nyugat-Belfast és Derry City is a kizárt területen lenne. Így kikerülne a Home Rule hatálya alól egész Antrim megye, egész Belfast, Észak-, Kelet- és Nyugat-Down, Észak- és Közép-Armagh, egész Londonderry és Derry City, Dél-Tyrone és Észak-Fermanagh.

Ám Tyrone háromnegyedének elvesztése több volt annál, amit Carson el tudott fogadni. Előző követeléséhez hasonlóan Carson itt is megtagadta a nacionalista helyi többségektől azt a jogot, amit az unionista helyi többségeknek követelt. A kifogása az volt, hogy noha az unionistáknak nincs többsége Tyrone megyében, övék a „döntő hatalom” a gazdagságban és a közigazgatásban.

Redmond megfontolt volna bármilyen javaslatot, ami egy olyan elven alapul, amely lehetővé teszi az elsősorban unionista kerületek számára, hogy kiszavazzák magukat a Home Rule hatálya alól, de határozottan elutasította, hogy egy nagy terület egy tömbben szavazzon, mivel ez kikényszerítette volna a nacionalista kerületek kizárását is, különösen akkor, ha nincs időbeli korlát a Home Rule hatálya alóli kivételre.

Asquith-nek volt még egy javaslata: ha minden másról meg tudnak állapodni, válasszanak egy „pártatlan hatóságot” Tyrone tisztességes felosztására. Mivel ezt elutasították, az elnök tett egy utolsó kísérletet: ha Tyrone kivételével minden kérdésben meg tudnak egyezni, akkor a törvény hatályba lépését követően egy rövid időszakra (mondjuk 12-18 hónapra) hagyják ki

Tyrone-t a Home Rule-ból, majd ennek letelte után tegyék lehetővé, hogy a megye népszavazás útján döntsön arról, hogy csatlakozik-e az ír parlamenthez. Ez mindkét fél számára lehetővé tenné, hogy részleges győzelemnek tekintse a konferenciát. Azonban Carson elutasította a javasolt időtartamot, míg Redmond az egész ötletet kivitelezhetetlennek vélte.

Redmond könyörgött, hogy a kizáráson kívül más lehetőségeket is vegyenek fontolóra, és felajánlotta, hogy „nagyon nagy engedményeket” tesz a Home Rule hatálya alá kerülő Ulster kérdésében. Ezt Carson nem fogadta el. Az utolsó találkozót annak szentelték, hogy megvitassák az elnök nyilatkozatát, amelyben bejelenti, hogy a konferencia eredménytelenül zárult. Miután a nyilatkozat szövegét elfogadták, a konferencia résztvevői beleegyeztek abba, hogy „megfelelő titoktartással kezelik azt, ami történt”.

Redmond később elmondta Asquith-nek, hogy amikor ő és Carson elbúcsúzott, az utóbbinak könnyes volt a szeme, Craig kapitány pedig, aki azelőtt még soha életében nem beszélt Dillonnal, odament az utóbbihoz, és azt mondta neki: „Mr. Dillon, megrázná a kezem? Örömmel töltene el, ha elmondhatnám magamról, hogy annyi évet adtam az életemből Ulsternek, mint amennyit Ön áldozott Írország szolgálatának.” Később, immár Redmond halála után Carson felidézte, hogy amikor elváltak a palotában, Redmond megkérte őt, hogy „rázzanak kezet az együtt töltött régi idők kedvéért”. Közvetlenül ezután a király magánkihallgatáson fogadta mindegyik vezetőt. Redmondot lenyűgözte az uralkodó által mutatott együttérzés és jóakarát. A király azt mondta neki, hogy örömmel hallott a „békés és békülékeny légkörről”, amely Redmond és Carson találkozáját jellemezte.

Később a Downing Streeten Asquith azt mondta Redmondnak és Dillonnak, hogy most folytatnia kell a munkát a módosító törvénnyel, de a kizárásra vonatkozó határidő nélkül. Ez „jó sok habozást” okozott, de – ha vonakodva is – egyetértettek abban, hogy megpróbálják megnyerni a pártjuk hozzájárulását. Asquith ezután bejelentette az Alsóház előtt,

hogy a konferencia eredménytelenül ért véget. Elveszett egy lehetőség – nem arra, hogy megakadályozzák a felosztást, hanem arra, hogy legalább békésen kezdődhessen el. Akkor még aligha gondolta volna bárki is, hogy a nacionalisták, az unionisták és a brit kormány választott képviselői egészen az 1973-as sunningdale-i konferenciáig nem ülnek majd ismét együtt ugyanannál az asztalnál, hogy a sziget jövőbeli irányításának kérdéséről tárgyaljanak. A konferencia résztvevői nem tudhatták, hogy ez volt az utolsó esélyük arra, hogy szemtől szembe találkozzanak egymással...

Redmond előkészítette a beszédét a módosító törvény következő, július 28-án esedékes alsóházi vitájára. Ebben hangsúlyozta, hogy pártja a kezdetektől fogva arra készült, hogy „hatalmas áldozatokat hozzon annak érdekében, hogy a Home Rule békésen jöjjön létre, hogy elkerüljük a vizályt a honfitársainkkal”. A kérdéses területeknek a Home Rule hatálya alóli kizárását „a legjobb esetben is [...] egy gyűlöletes szükségszerűségnek” tartotta. Határozottan elutasította Carson hat megyére vonatkozó követelését annak Tyrone és Fermanagh nacionalista többségével szembeni igazságtalansága miatt.

Azonban azt tervezte, hogy cserébe támogatja a kormányzatot a kizárásra vonatkozó időkorlát elhagyásában. Az unionisták korábban kifogásolták, hogy ha a kizárást egy meghatározott időtartamhoz kötik, akkor az csupán elhalasztott kényszer lesz. Az új javaslat „magukra az ulsteriekre hagyná a döntést, hogy mikor csatlakoznak [a Home Rule-hoz] [...] A javaslat szerint Ulsterre semmiféle nyomás nem gyakorolható.”

Redmond úgy vélte, hogy „semmilyen rendezés nem lehetséges addig, amíg [a Home Rule] hatályba nem lép”. Amint ez megtörtént, „az emberek felismerik majd a valós helyzetet, és mindkét fél számára könnyebb lesz a meg egyezés”. Azzal, hogy így vetette fel az ajánlatát, a pattanásig feszítette nacionalista választóinak hűségét, miközben próbálta növelni a befolyását az ulsteri unionistáknál. Nem volt garancia arra, hogy sikerrel jár. Ha kudarcot

vall, minden bizonnyal háború következik...

Hogy milyen lett volna ennek a beszédnek a fogadtatása, azt már soha nem tudjuk meg. A módosító törvény vitáját július 30-ra halasztották, a kabinet viszont ekkorra már egy teljesen más kérdéssel volt elfoglalva. Egy hónappal azelőtt Szarajevóban az Osztrák-Magyar Monarchia trónörökösét meggyilkolta egy szerb szélsőséges, és Ferenc József két nappal a kitűzött időpont előtt hadat üzent Szerbiának. A következmények az egész kontinensre kiterjedtek. Redmond sosem mondta el a beszédét. Írország polgárháború felé való menetelésének hirtelen megálljt parancsolt egy ennél is nagyobb katasztrófa.

Epilógus

A Nagy Háború, azaz az I. világháború kitörése befagyasztott minden további vitát az Ulster-problémával kapcsolatban. Amikor a király szeptember 18-án kihirdette a Home Rule Actet, a módosító törvény kérdése még mindig megoldatlan volt. A törvény végrehajtását a háború időtartamára – amelyről mindenki úgy gondolta, hogy rövid lesz – felfüggesztették.

A világháború új dinamikát vezetett be az ír nacionalisták, az ulsteri unionisták és a brit kormány közötti háromoldalú kapcsolatba. A háború utáni rendezést szem előtt tartva immár verseny folyt az előbbi két oldal között azért, hogy bizonyítsák Nagy-Britannia iránti hűségüket. Redmond, aki a háború kezdetekor ígéretet tett arra, hogy a nacionalisták támogatni fogják a brit kormányt, szeptember 18-a után ösztönözte az írek jelentkezését a brit hadsereg ír ezredeibe. Tette ezt részben azért, hogy törlessze azt a „becsületbeli” adósságot, amivel érzése szerint a Home Rule-ért tartozott Nagy-Britanniának, részben pedig annak érdekében, hogy a jövőben a britek támogassák Ulsterrel kapcsolatos politikáját és biztossítsák egy „jó” Amending Bill megalkotását. Táplálta azt a reményt is, hogy a kontinensen közös ellenség ellen folytatott harc egységbe kovácsolja az unionista és nacionalista katonákat, és az így kialakuló új identitás feleslegessé teszi majd a partíciót.

A háború azonban nem ért véget olyan gyorsan, mint ahogyan arra sokan számítottak, és

elhúzódnia 1916 tavaszán lehetővé tette ír elégedetlenek egy kis csapatának, hogy megtegyenek valamit, amit szinte senki sem láthatott előre: hogy fegyveres felkelést szervezzenek Dublinban. A hűsvéti felkelés vezetőinek kivégzése és az ezt követő megtorlás által kiváltott megosztó érzelmek olyan légkört teremtettek, ami már sokkal kevésbé volt kedvező Redmond számára. A következmények politikai karrierjének romba dőléséhez, illetve négy éven belül az Ír Párt bukásához vezettek; Írország esetében pedig katasztrófát hoztak magukkal. Az erőszak, amelyről úgy tűnt, hogy 1914 júliusában fog kirobbanni, új, változatos és destruktív formákban jelent meg, és 1923 tavaszáig több mint hatezer ír halálát okozta...

(*The Dublin Review of Books*)

Robert Pogue Harrison

A Szilícium-völgy gyermekei

Az HBO *Silicon Valley* (*Szilícium-völgy*) című új vígjátéksorozatának egyik epizódjában van egy érdekes és tanulságos jelenet. Egy startupok (ígéretes induló cégek) számára szervezett, csúcstechnológiával foglalkozó konferencián az előadók szinte mindegyike a következő szavakkal zárja a prezentációját: „és ez egy jobb helyé teszi majd a világot.” Amikor 1983-ban Steve Jobs arról igyekezett meggyőzni John Sculley-t, a Pepsi vezérigazgatóját, hogy fektessen be az Apple-be, végül azzal sikerült elérnie a célját, hogy nekiszegesse a kérdést: „Azzal szeretné tölteni az élete hátralevő részét, hogy cukros vizet árul, vagy inkább egy esélyt akar arra, hogy megváltoztassa a világot?” Azon a napon, amikor leültem, hogy megírjam ezt a cikket, a *The New York Times*-ban megjelent egy egész oldalas Blackberry-hirdetés, amelyen a mosolygó Arianna Huffington⁷ mellett a következő idézőjelek közé zárt, túlméretezett felirat

---

⁷ Amerikai író, újságíró. Számos könyv szerzője, a *The Huffington Post* nevű hírportál alapítója és főszerkesztője.

volt olvasható: „Ne elégedjen meg azzal, hogy elfoglalja a helyét a világ tetején. Változtassa meg a világot!” Az ezt megelőző napon pedig hallottam, ahogy Bill Gates arra buzdítja a Stanford végzőseit, hogy „változtassák meg a világot” az optimizmus és az empátia által. A szlogen mára már annyira elcsépeltté vált, hogy nehéz elhinni, hogy még mindig szinte mantra-ként ismételtetik...

„Szilícium-korunk” csak az átalakításban lát dicsőséget, a meglévő megőrzésében, fenntartásában már nem. Épp ezért rendkívül nehéz lehet elképzelnünk, hogy az elmúlt korokban ember-társaik gyanakvással és félelemmel tekintettek azokra, akik meg akarták változtatni a világot. Ha szerette a világot, amiben éltél, ha tisztában voltál azzal, hogy elődeidnek mennyi erőfeszítésébe és előrelátásába került az, hogy lerakják az alapjait, hogy felépítsék az intézményeit és alakítsák a kultúráját, akkor jó okkal találhattad gyanúsnak azokat, akik – a számítástechnika világából vett kifejezéssel élve – a konfigurációjával babrálnak és idegenné akarják tenni számunkra. Hivatkozva mindarra, ami a 20. század első felének „sötét korszakaiban” történt – „a maga politikai és erkölcsi katasztrófaival, illetve a művészetek és a tudományok elképesztő ütemű fejlődésével” – Hannah Arendt így foglalta össze azt az árat, amit az emberek a véget nem érő zűrzavarért fizetnek:

„A világ egyre embertelenebbé válik, egyre alkalmatlanabbá arra, hogy megfeleljen az emberi szükségleteknek – azaz a halandók igényeinek –, amikor egy olyan mozgalommá torzul, ahol már nincs semmiféle állandóság.”⁸

A 21. század csak súlyosbította az előző évszázad politikai, erkölcsi, társadalmi és környezeti megrázkódásait. Nem lenne okunk megtapsolni a Szilícium-völgy leendő világ-megváltoztatóit és start-upjait, ha sikerült volna ellenállniuk a bolygó méretű felfordulás ezen folyamatának vagy – úgy, ahogy a környezetvédők igyekeznek tenni a természetet általunk ütött sebekkel – megpróbálták volna vissza-

fordítani azt. Sajnos nincs ilyesféle harciasság a lelkekben, mint ahogy nincs benne túl sok figyelmesség sem. Az új high-tech hadsereg tagjai néhány kivételtől eltekintve csak ritkán veszik a fáradságot ahhoz, hogy átgondolják, mit is csinálnak. Ha pedig mégis megteszik, akkor hajlamosak olyan módon gondolkodni, ami még inkább hozzájárul a nyugtalansághoz és az izgatáshoz.

A Szilícium-völgy – és minden, amit kultúránkban átvitt értelemben képvisel – kétségtelenül emberek milliárdjainak életére volt és van hatással a bolygónkon. Szédítő sebességgel követték egymást az újítások, és az „előtte és utána” típusú választóvonalak sorává tették az elmúlt négy évtizedet: a személyi számítógépek előtt és után, a Google előtt és után, a Facebook, az iPhone, a Twitter és így tovább előtt és után. A szilícium-korban „megváltoztatni a világot” azt jelenti, hogy új és zseniális módokat találjunk arra, hogy a számítógépünket vagy okostelefonunkat változtassuk az elsődleges – és végső soron az egyetlen – hozzáférésünkkel a „valósághoz”.

Az igazat megvallva a Szilícium-völgy nem változtatja meg a világot annyira, mint amennyire azt a módot változtatja meg, ahogy benne vagyok, illetve pontosabban szólva ahogy nem vagyok benne. Megváltoztatja azt, ahogy gondolkodom, ahogy érzek és ahogy másokkal érintkezem. Ez pedig szétmarja az emberi mi-voltom világi magját, és egyre inkább világtalanná, világ nélküli lényé tesz.

„Legyen szó életről vagy halálról – írta Henry David Thoreau –, az egyetlen dolog, amire vágyunk, az a valóság.” Bárcsak igaz volna! Ám a Szilícium-völgy sajnos nagyrészt a bennünk élő, Thoreau gondolatával ellentétes vágyaknak köszönhetően tömte meg a zsebeit; a vágyak, hogy a valóságot elcseréljük a mobiltelefon miniatűr képernyőjéért.

A *New Yorker*ben 2013-ban megjelent *Change the World (Változtasd meg a világot!)* című csodálatos cikkében George Packer elmeséli, hogy egy csúcstechnológiával foglalkozó cég egyik munkavállalója nem volt hajlandó a munkájából időt szakítani arra, hogy meghallgassa a cégéhez látogató Obama elnök beszédét.

⁸ Az idézet Arendt *Amor Mundi* című művéből származik.

„Én valószínűleg többet változtatok, mint bárki a kormányból változtatni tudna,” mondta a szóban forgó munkavállaló állítólag az egyik kollégájának, minden bizonnyal az elnök 2008-as választási jelmondatára utalva.⁹ Nem sok olyan hely van a világon – talán csak egy – ahol egy munkavállaló számíthat arra, hogy egy ehhez hasonló abszurd kijelentést komolyan vesznek, és ahol a gyerekek gondolják úgy (képletesen szólva), hogy a felnőttek szükségük van az ő útmutatásukra és gyámságukra...

A Google-höz és a Facebookhoz hasonló vállalatok központjairól szólva Packer azt írja:

„A színes Google-biciklit bárhol fel lehet venni, és használat után bárhol ott lehet hagyni a központ területén, hogy egy másik alkalmazott is használhassa. Elektromos autók állnak készenlében egy töltőállomáson, hogy az alkalmazottak a segítségükkel intézhessék a dolgaikat. [...] A Facebooknál a munkavállalók ehetnek szusit vagy burritót, súlyozhatnak a konditeremben, levágathatják a hajukat a fodrásznál, kitisztíthatják a ruháikat vagy elmehetnek a fogorvoshoz – és mindezt anélkül, hogy elhagynák a munkahelyük területét.

Az Apple azt tervezi, hogy közel ötmilliárd dolláros ráfordítással egy hatalmas, áthatolhatatlan, gyűrű alakú csupa üveg központot épít, amelynek közepére egy parkot áldottak a tervezők. A komplexum technikailag a Kalifornia állambeli Cupertino városának területén lenne, de az ott dolgozók valószínűleg alig-alig találkoznak majd a helyi lakosokkal. Az ilyen önmagukba néző épületkomplexumok meggátolják, hogy a munkavállalók akár még véletlenül is érintkezésbe kerüljenek a környező társadalommal.”

Azok a cégek, amelyek ilyen „sűrűlódásmentes” környezetet biztosítanak alkalmazottaik számára cserébe azt várják tőlük, hogy korlátlan odaadással viseltessenek a munkájuk iránt. Szinte mindenki túlórázik, aki egy ilyen cégnek dolgozik; rendszeresen tovább marad bent a munkahelyén a saját magán-, szociális és köz-

életének rovására. Auguste Villiers de L'Isle-Adam híres mondata – „Ami pedig az életet illeti, majd a szolgálaink elvégzik helyettünk.”¹⁰ – sokuk számára találó motívó lehetne.

A csúcstechnológiás munkahely az a környezet, amelyben Dave Eggers *The Circle* (*A kör*) című regénye is játszódik. A szerző szándéka az lehetett, hogy egy nagyszabású antiutópiát ír a Szilícium-völgyről és a totális kapcsolódásról szóló álmáról. A könyvet olvasva az ember felteszi magának a kérdést, hogy vajon a Szilícium-völgy ihlethet-e valaha is egy jó regényt. Az biztos, hogy lehet inspirálója egy olyan jó vígjátéknak, mint Mike Judge fentebb már említett *Silicon Valley* című HBO-sorozatának, amelynek karikatúrái nagyon találóak. A Szilícium-völgyben dolgozó emberek általában kedvelik ezt a sortozatot, méghozzá pontosan azért, mert annyira kísértetiesen felismerhetőek benne a csúcstechnikával foglalkozó start-up cégek mentalitásában levő leginfantilisabb és társadalmilag leginkább diszfunkcionális aspektusok eltúlzott ábrázolásai. A *Silicon Valley* megragadja az igazságot, ami ugyan a komédia álarca mögé rejtőzik, de a bohózat és az igazság ebben az esetben szinte megkülönböztethetetlen egymástól.

Eggers allegóriáinak azonban nincs ilyen éle. Ahogy a Google egyik munkavállalója magánemberként megemlítette nekem, nehéz megmondani, hogy a regény a Szilícium-völgyet vagy inkább a Szilícium-völgy kritikusainak kliséit akarja-e parodizálni. (Eggers egyébként kiváló író, és már csak ezért is furcsa, hogy miért ennyire lapos a szóban forgó regénye.) Eggers története hasonló szindrómától szenved, mint a könyv főszereplője. Mae Holland fiatal diplomás, aki állást kap a Circle (Kör) néven ismert vállalatnál. Mae azt hiszi, hogy az élete tele van izgalommal, holott az igazság az, hogy minél inkább elmerül a munkájában, annál sekélyesebbé válik. Amikor egy családi összejövetelen Mercer, a lány gyerekkori barátja megrója Mae-t, aki nem képes elszakadni a mobiltelefonjától, a lány felháborodik, mert a férfi kimondja azt, amit ő maga nem hajlandó

9 „Change We Need”, azaz „Változásra van szükségünk!”.

10 A mondat az *Axel* című, 1890-ben írt drámai költeményében hangzik el.

elhinni: „Mae, hát nem veszed észre, hogy milyen hihetetlenül unalmas lettél?!”

Nem Mae hibája. Az unalmas emberi lény nyé válás a sorsa a legtöbb embernek, aki a tech-gazdaság élharcosainak számító cégek valamelyikénél dolgozik. Meglehet, hogy ezek az ágazatok a világ leginkább élénk és legdinamikusabb iparágai közé tartoznak, de a „kaptár” belsejében levők a legunalmasabb emberek közé sorolhatók. A rossz hír az, hogy munkáltatóik kitűnnek abban, hogy megtalálják a módját annak, hogy ezek az eszközök (okostelefonok stb.) a folyamatosan frissülő verzióikkal mindenki számára elérhetőek legyenek.

„Gyümölcsseikről ismeritek meg őket” – mondja Jézus Máté evangéliumában (7,16). Közös világunk szempontjából a szóban forgó gyümölcsök teljesen íztelenek. Láttam, hogyan alakulnak afáziás zombikká olyan tizenévesek, akik tegnap még lelkesek, beszédesek és interaktívak voltak, három hónappal azután, hogy egy okoskelefont vagy iPadet kaptak. Az új bornak való szülő a tőkéken rohad, Dionüszosz, az eksztázis tellurikus istene pedig nincs sehol – és meglehetősen valószínűtlen, hogy a soron következő nagy digitális innováció visszacsalogtja közénk...

(The New York Review of Books – Blog)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Iványi Márton arab filológus és újmédia-kutató, Budapest
Kapronczay Károly történész, Budapest
Kupán Árpád történelemtanár, Nagyvárad
Dr. Magyar Beck István professor emeritus, Corvinus Egyetem, Budapest
Pelle János történész, újságíró, az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem oktatója, Budapest

Szabó Ágnes levéltáros, Szeged
Takács Péter egyetemi magántanár, Nyíregyháza
Dr. habil. Tefner Zoltán egyetemi magántanár, Budapesti Corvinus Egyetem
Dr. Vida Csaba, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem egyetemi adjunktusa, az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj ösztöndíjasa, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

Magyari Beck István: Embernevelés = emberalkotás a „szabadság” börtönében 1

SZÁZADOK

<i>Kupán Árpád</i> : Nagysándor József honvédtábornok életútja	12
<i>Szabó Ágnes</i> : Az egészségügy helyzete Csanád vármegyében az 1831. évi kolera idején	17
<i>Dr. Vida Csaba</i> : Az Osztrák–Magyar Monarchia katonája, a Cseh-szlovák Légión tiszte, a csehszlovák haderő főtiszte, a Szlovák Köztársaság tábornoka (Gondolatok Augustín Malárról)	29
<i>Pelle János</i> : A Soa Debrecenben	40
<i>Takács Péter</i> : Két mártír a történelem sodrában. Szilágyi László és Tomasoovszky András	73
<i>Iványi Márton</i> : „...Ébredj halotti álmodból...” Román himnusz és nacionalizmus . .	85

MŰHELY

<i>Tefner Zoltán</i> : A labdarúgás dunai iskolája. Miért volt a labdarúgás forradalma osztrák–magyar (és –cseh) forradalom?	93
--	----

NAPLÓ

<i>Kapronczay Károly</i> : A lengyel történesek a huszadik században Lengyelország a Szovjetunió és Németország „életterében” 1914–1945	113
--	-----

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Juan José Morales: II. Fülöp és a spanyol birodalom (115) *Dermot Meleady*: 1914 nyara az ír függetlenség küszöbén (118) *Robert Pogue Harrison*: A Szilícium-völgy gyermekei (125)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2015. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 31 200 Ft helyett 21 840 Ft

Fél évre: 15 600 Ft helyett 10 920 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 22 800 Ft helyett 17 100 Ft

Fél évre: 11 400 Ft helyett 8580 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 000 Ft helyett 18 000 Ft

Fél évre: 12 000 Ft helyett 9060 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 15 600 Ft helyett 10 500 Ft

Fél évre: 7800 Ft helyett 5280 Ft

Akciónk a 2015. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
  - zöldszámon: 06-80-444-444
  - e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
  - faxon: 06-1-303-3440
- levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

A 2013. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

